

GETROUW TOT DE DOOD

“Wees getrouw tot den dood en Ik zal u geven de kroon des levens.” Openbaring 2:10

Geloofsvervolgingen en geloofshelden in Frankrijk

Deel IV

1558 - 1571

Beschreven in:

**De Historie der MARTELAREN, die om de getuigenis der Evangelische Waarheid hun
bloed gestort hebben**

van Christus onze Zaligmaker af tot het jaar 1655,

niet alleen in de Nederlanden, maar ook in

Frankrijk, Engeland, Scotland, Spanje, Italië, Duitsland, Amerika

en andere landen,

Benevens vele van hun brieven en belijdenissen,

**de moord te Parijs en in Valtellina, de ongehoorde wreedheid in Ierland, de
verschrikkelijke moord op de Waldenzen in Piemont en andere vervolgingen der
gelovigen.**

door

Adriaan van Haamstede

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2009

INHOUD

Inleiding

I. Beschrijving van de Nationale Synode te Parijs 1559, door Dr. W. de Greef

II. KERKORDE, Parijs 1559

III. Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd; Prof. Dr. A. A. van Schelven

IV. MARTELAREN IN PARIJS

1. **Geoffroi Guérin**
2. **Jean Morel**
3. **Jean Barbeville**
4. **Jean Mord**
5. **Pierre Chevet**
6. **Nicolas Ballon du Bruel-Baral**
7. **Nicolas Guenon d'Aunisel**
8. **Marie Marin**
9. **Marguerite le Riche**
10. **Executie in Parijs van een jonge timmerman**
11. **4 september 1559.** Verklaring van Koning François II, dat de huizen die gebruikt zijn voor ongeoorloofde Conventikelen afgebroken zullen worden.
12. **Adrian Daussi,**
13. **Marin Rousseau van Boutigny; Gilles le Court, scholier; Philippe Parmentier**
14. **Pierre Milet**
15. **Jean Habeau**
16. **Jean Judet**
17. **Jean Beffroy**
18. **Pierre Arondeau**
19. **Thomas Maustarde**
19. **Anne du Bourg; Parlements lid en anderen.**

V. MARTELAREN BUITEN PARIJS

20. **Jean Buron**
21. **Benoît Romyen**
22. **George Tardif, Jean Caillou, Nicolas van Jenville; Nicolas Guyoiet,**
23. **Antonius de Richend, heer van Mouvens**
24. **Honorât Auldol**
25. **André Coiffier**
26. **Pun, slotenmaker; Pierre Feugère; N. du Mergel, monsieur van Pruviers, René Prudhomme; Hélie du Bosquet; de dienaars : Lancelot, Soûlas en De Siratis, de oude Marquet en Giraud. Chastelain de Soyon en N. Blanchier. N. Roberte; Matthieu Rebours.**
27. **Linnenwever van Jarqueau**
28. **Vervolging der Christgelovigen in de stad Rouaan, (Rouen) in Normandië, en met name van Augustinus Marloratus, bedienaar van het Heilige Evangelie; Jan du Bois, heer van Mandreville, voorzitter van het hof te Rouaan, Vincent le Gruchet, heer van**

Soquence, oud-raadsheer in die stad, **Noël Coton**, heer van Berthonville, schrijver en secretaris van de koning, mede raadsheren in die stad. Vijf kapiteins ter dood veroordeeld, **Jean Brygot**, ouderling der gemeente en secretaris van de koning; **Jan Quidel**, etc.

29. **Jean Greffin; de luitenant van Pantoise; De la Haye**

30. *Plakkaat, Ordinantie en Edict der Koninklijke majesteit, tot uitroeiing der sekten en het behoud van ons oprecht geloof en katholieke Godsdienst in zijn erf-Nederlanden.*

31. Executie van **Farresier, koopman en Pierre Bonnet**

32. Marteling van **een klein kind** in de stad Gyen

33. **Jean de Madoc**

34. **Pierrette Curtet**, de vrouw van mr. Antonius Chanorrier des Merenges

35. **Maarten Tachard**

36. 25 augustus 1568. **Begin van de derde godsdienstoorlog.** –

Volgens de verklaring van historieken van hun partij, werden tienduizendtal Hugonoten gedood in de zes maanden die het vredesverdrag hebben gevolgd.

37. **Moord te Blois in Frankrijk; omtrent twee honderd (200) hervormde christenen op deerlijke wijze vermoord.**

38. **Nicolas Croquet, en Philippe en Richard van Gastines**, vader en zoon.

39. **Pierre Hamon**

Toelichting

De vertaling van deze verslagen uit Frankrijk zijn afkomstig uit het Martelarenboek van Adriaan van Haamstede. Dit Martelarenboek is door hemzelf bijgewerkt tot begin 1559.

De geloofsgetuigenissen uit Frankrijk werden na de afsluiting van het Martelarenboek van Van Haamstede uit het Frans vertaald door een onbekende schrijver en bij een nieuwere uitgave van het Martelarenboek toegevoegd.

Jean Crespin, de schrijver van het Frans Martelarenboek voltooidde in 1571 zijn 8^e boek van de Historie van de oprechte Getuigen van de Waarheid des Evangelies.

Hij stierf 12 april 1572, enkele maanden voor de Barthelomeüsnacht.

I. OVERZICHT OP CALVIJNS STEUN AAN DE FRANSE HUGENOTEN

ZICHT OP HET LEVEN VAN CALVIJN

Door Dr. W. de Greef, overgenomen uit: **Johannes Calvijn, zijn werk en geschriften; 1989**

Nationale Synode 1559

In Parijs werd van 25-29 mei 1559 in het geheim de eerste nationale synode gehouden, waaraan ongeveer 20 predikanten en ouderlingen deelnamen die 72 gemeenten vertegenwoordigden. Voorzitter van de synode is François de Morel, predikant in Parijs, opvolger van Jean Macard die door Calvijn vanwege de gevaarlijke omstandigheden teruggeroepen was naar Genève. De Morel had kort tevoren aan Calvijn geschreven dat in Parijs een synode bijeen zou komen en dat er plannen waren om een geloofsbelijdenis op te stellen (zie CO 17, 502-506 en voor Calvijns antwoord dd. 17 mei CO 17, 525, 527).

Eerst werd op genoemde synode een **Kerkorde** aangenomen. Deze *Discipline ecclesiastique* heeft als bron de *Ordonnances ecclésiastiques* gebruikt, die in 1541 in Genève aanvaard werd, en bouwde verder voort op een eenvoudige kerkorde die in 1558 na de genoemde gebeurtenis in de Rue St. Jacques door een aantal predikanten in Poitiers opgesteld was.

Toen Calvijn in 1541 terugkeerde naar Genève was hij van plan er slechts tijdelijk te blijven. Zijn vrouw was achtergebleven in Straatsburg. Calvijn belooft de Raad echter wat hem betreft altijd dienaar van Genève te zullen zijn, nadat de Raad op zijn verzoek om een schriftelijk stuk op te stellen met betrekking tot een kerkorde terstond is ingegaan. Zes leden uit de Raad worden voor de uitvoering ervan aangewezen. Calvijn en de andere vier predikanten van Genève maken ook deel uit van de commissie. Intussen wordt de overkomst van Calvijns vrouw en de verhuizing geregeld.

Op 26 september wordt het door de commissie gemaakte ontwerp de Kleine Raad aangeboden, op 9 november passeert het de Raad van Tweehonderd en op 20 november wordt het behandeld en aanvaard in de Algemene Raad.

In de nieuwe kerkorde (Les ordonnances ecclésiastiques; projet d'ordonnances sur les offices ecclésiastiques - CO 10a, 15-30; OS 11, 328-361) is niet alles wat Calvijn voor ogen stond gerealiseerd. Zo wordt in plaats van een maandelijks avondmaalsviering in elk van de drie kerken vier keer per jaar het avondmaal gevierd. Ook is er geen volledige kerkelijke zelfstandigheid van de kerkeraad – ‘consistoire’ genoemd – , die uit de predikanten en twaalf door de stadsraden gekozen ouderlingen bestaan zal en (hoewel dat niet in de kerkorde is opgenomen!) door een burgemeester-ouderling voorgezeten wordt. Calvijn was voor handoplegging hij de bevestiging van een predikant, maar dat werd door de Raad, bevreesd voor bijgeloof, afgewezen (in de Ordonnances vermeld; zie CO 10a, 18).

De gekozen predikant legt in de Raad een eed af, waarvan de tekst in 1542 door Calvijn opgesteld en door de Raad vastgesteld werd. Tot aan 1561 legden de ouderlingen ook die eed af. Beloofd werd o.a. loyaal te zijn ten opzichte van de Raad en zich aan de wetten te houden, maar altijd met behoud van de vrijheid Gods Woord te prediken overeenkomstig Zijn bevel. Verder blijken de bepalingen over tucht en excommunicatie in de praktijk problemen op te leveren tussen de Raad en de kerkenraad, omdat niet duidelijk genoeg gesteld is wie het recht heeft om te excommuniceren, de kerk of de overheid (zie p. 39-41).

Van betekenis is dat in deze nieuwe kerkorde over vier ambten, die van predikant, doctor of leraar, ouderling en diaken gesproken wordt.

De taak van de 'docteurs' betreft het onderricht van de gelovigen in de gezonde leer, opdat de zuiverheid van het evangelie niet bedorven wordt door onwetendheid of verkeerde opvattingen. Maar Calvijn denkt bij het doctorenambt ook aan hen die in het onderwijs werkzaam zijn en daar jongeren opleiden tot het ambt van predikant of tot een ambt in burgerlijke dienst. Calvijn zal wat dat doctorenambt en het onderwijs betreft een inrichting van het hoger onderwijs voor ogen gestaan hebben, zoals hij dat in Straatsburg gezien heeft. Maar het duurt nog tot 1559 voor de Academie gesticht en geopend wordt.

De synode aanvaardt vervolgens de **Confessio Gallicana**, een uit 40 artikelen bestaande geloofsbelijdenis. Calvijn had een ontwerp bestaande uit 34 artikelen op het allerlaatst door Nicolas des Gallars naar Parijs laten brengen. Uit een schrijven van De Morel aan Calvijn (dd. 5 juni - CO 17, 540-542) blijkt, dat de wijzigingen die aangebracht zijn in het ontwerp dat Calvijn in haast geschreven had van geringe betekenis zijn (zie voor de teksten CO 9, 739-752). In dat ontwerp komt een artikel voor over het Woord van God. Dat artikel heeft de synode uitgewerkt in vijf artikelen over God en Zijn Woord.

De Nederlandse Geloofsbelijdenis uit 1561 is een bewerking van de Confessio Gallicana. (J.N. Bakhuizen van de Brink, *La Confession de Foi des Eglises Réformées de France de 1559, et le Confession des Pays-Bas de 1561*. Bulletin des Eglises Wallones V.6, Leiden 1959.)

Op de eerste nationale synode werd tenslotte ook besloten de belijdenis en kerkorde voorlopig niet te publiceren, gezien de gevaarlijke toestand in Frankrijk. Toen eenmaal tot publicatie werd overgegaan, verschenen er twee edities van de Confessio Gallicana.

De eerste verscheen in 1559 en bestaat uit 35 artikelen met een voorwoord gericht aan 'de arme gelovigen' in Frankrijk en aan allen die maar horen willen (zie CO 9, 731-752).

De tweede verscheen in 1560 en bestaat uit 40 artikelen, voorafgegaan door een brief aan de koning (zie voor de tekst van de brief CO 9, 737-740) De officiële tekst is in 1571 op een synode in La Rochelle vastgesteld. Wat de geloofsbelijdenis betreft die Calvijn voor de Franse gereformeerde kerken opgesteld heeft om die in 1562 in Frankfurt aan de keizer te overhandigen, verwijzen we naar het biografische gedeelte (p. 72).

(...) blz 66 etc.

De macht in Frankrijk komt – na de dood van Charles II op 5 december 1560 - in feite in handen van regentes Catherine de Medicis, die de invloed van de De Guises beperkt door De Coligny en De Condé, die beperkte bewegingsvrijheid gekregen heeft, tegen hen uit te spelen. De hugenoten hebben enige vrijheid, maar zowel thuis als in het openbaar mogen geen godsdienstoefeningen gehouden worden.

Intussen heeft Jeanne d'Albret, de vrouw van Antoine de Bourbon, zich na de vangenneming van haar zwager Louis de Condé, openlijk aangesloten bij de evangelische kerk. Calvijn hoort via Beza van de stap die zij gedaan heeft en schrijft haar daarover op 16 januari 1561 een brief (CO 18, 313-314), waarin hij zijn vreugde over haar keuze uitspreekt. Het goede zaad dat de Here God reeds lang in haar hart gestrooid heeft, is dank zij Gods grote goedheid niet verstikt. Calvijn merkt op dat vorsten in hun vooraanstaande positie vaak niet durven te laten blijken dat ze behoren tot de kudde van de grote Herder. Hij hoopt dat Jeanne zich in haar positie, die ze aan God te danken heeft, met een dubbele band van gehoorzaamheid aan God zal laten binden. Hij spoort haar ook tot Bijbelstudie aan, omdat we dat, schrijft hij, vanwege de zwakheid van ons geloof nodig hebben. Dezelfde dag schrijft Calvijn ook aan Renée de France (CO 18, 315-316) en aan De Coligny (CO 18, 317). De man van Renée, hertog Hercule d'Este, had haar in 1553-1554 enige tijd in het fort Consandolo gevangen gezet vanwege haar evangelische geloof. Door deel te nemen aan de mis kwam ze weer vrij. Calvijn schreef haar op 2 februari 1555 een bemoedigende brief (CO 15, 417-419)

en hield contact met haar (zie bv. de brief dd. 26 juli 1558 - CO 17, 260-262). In oktober 1559 liet de hertog op zijn sterfbed zijn vrouw beloven niet meer met Calvijn te corresponderen. Haar zoon Alfonso, die zijn vader opvolgde, stelde zijn moeder voor de keuze als aanhangster van het rooms-katholieke geloof in Ferrara te blijven of anders naar Frankrijk te gaan. Zij koos voor het laatste. Calvijn schreef haar op 5 juli 1560 (CO 18, 147-148) dat ze niet verplicht is de afgelegde eed te houden. Hij wees haar ook op de gevaren die het gaan naar Frankrijk mee zou brengen, maar bemoedigde haar ook. Dat laatste doet hij ook in de genoemde brief van 16 januari 1561 waarin hij haar o.a. vraagt zich in te zetten voor 'de arme leden van Jezus Christus'.

Renée de France is de schoonmoeder van Francois de Guise, die op 13 februari 1563 bij Orléans vermoord wordt. Calvijn correspondeert ook in 1564 nog met haar (zie CO 20, 230-233; 244-249 en 278-279). Op 24 januari 1564 bv. gaat hij in een brief (CO 20, 244-249) in op het feit dat Renée zich nogal bezwaard voelt door uitlatingen van enkele predikanten over haar schoonzoon Francois de Guise. Uitvoerig schrijft hij over het standpunt dat we hebben in te nemen tegenover hen die op de verkeerde weg zijn en kwaad stichten. Haat en wraak passen christenen niet. Hij hoopt dat Renée zich niet door verkeerd gedrag van anderen laat leiden, maar liefde weet te tonen tegenover hen die niet weten wat liefde is en dat ze door haar oprechtheid de huichelachtigheid van anderen weet te beschamen.

In de zojuist ook genoemde brief aan Caspard De Coligny dankt Calvijn deze voor de buitengewone moed die hij betoont in zijn inzet voor de Hugenoten (o.a. te Fontainebleau). Het ware te wensen dat velen hem hielpen. Laat hij, als anderen traag zijn, letten op het woord van Christus, waarin Hij ons roept *Hem bereidwillig te volgen zonder te letten op wat anderen doen*. De Coligny is op dat moment in Orléans waar een vergadering van de standen gehouden wordt.

Antoine de Bourbon is daar ook. Aan hem schrijft Calvijn ook op diezelfde 16e januari 1561 een brief (CO 18, 311312), waarin hij De Bourbon op een enigszins verholde maar toch niet mis te verstane wijze aanspoort voor de protestanten op te komen. De meerderheid van de standen spreekt zich voor gewetensvrijheid uit.

Van bijzondere betekenis is dat gedurende verscheidene jaren vanuit Genève hulp aan gemeenten in Frankrijk geboden werd door predikanten te zenden. Die hulpverlening begon in 1555. Op 22 april 1555 ontvingen de predikanten van Genève een brief (CO 15, 575-578) van Jehan Vernou en Jehan Lauvergeat, die op dat moment als predikanten werkzaam zijn in de Val d'Angrogne (Piémont). Zij waren door Genève uitgezonden op verzoek van gemeenten in genoemd gebied. Op diezelfde 22e april besluiten de predikanten van Genève Jaques l'Anglois naar Frankrijk te zenden op verzoek van de gemeente in Poitiers. L'Anglois is de eerste officieel uitgezonden predikant naar Frankrijk en velen zullen hem in de jaren 1555-1562 volgen. De verslagen van de vergaderingen van de Geneefse predikanten vermelden de namen van 88 predikanten die in die jaren naar Frankrijk gegaan zijn.

Sommige predikanten worden martelaar. In Augustus 1555 bv. worden vijf predikanten op weg naar hun werkgebied in Frankrijk gearresteerd en in Chambéry gevangen gezet. Eén van hen, Antoine Laborie, schrijft Calvijn een brief, waarin hij verslag doet van de rechtszitting. Calvijn troost hen door middel van brieven (zie CO 15, 805-807 en 809). Op 12 oktober sterven de predikanten de marteldood.

In die tijd richten veel gemeenten in Frankrijk zich tot Calvijn met de smeekbede een predikant te zenden. Soms wordt ook raad gevraagd. Zo vraagt de gemeente in Parijs bv. behalve een predikant ook naar de houding die ze in moet nemen ten opzichte van het concilie van Trente en ten opzichte van een op handen zijnde vergadering van de standen (zie voor Calvijns antwoord de brief dd. 26 februari 1562 - CO 18, 376-378). Het verzoek van Caspard

de Coligny een predikant te zenden wordt ingewilligd. Merlin die sedert 1560, na zijn vertrek uit Lausanne predikant in Genève is, wordt gezonden.

Het zenden van predikanten naar Frankrijk gaat door ondanks de brief (zie CO 18, 337-339) die koning Charles IX op 23 januari 1561 geschreven heeft aan de Raad van Genève, waarin hij mede namens de kroonraad Genève beschuldigt van alle onrust die er de laatste tijd in Frankrijk is. Hij wil dat Genève terstond alle predikanten uit Frankrijk terugroept. De Raad antwoordt (CO 18, 343-345) dat zij geen predikanten naar Frankrijk gezonden heeft en in die zaak in het geheel niet betrokken is geweest. De predikanten van Genève zijn over deze zaak gehoord. Zij hebben weliswaar predikanten naar Frankrijk gezonden om het evangelie te verkondigen, maar zij hebben zich ook tegen gewapende opstand en tegen plundering van kerken gekeerd (zie ook de brief van Calvijn aan Bullinger dd. 1 februari - CO 18, 348-350).

In dit verband van de hulpverlening aan Frankrijk noemen we ook de betrokkenheid van Genève en Calvijn bij het kolonisatieplan van De Villegagnon. Deze was in juli 1555 met steun van De Coligny en de Franse koning naar Brazilië vertrokken. In 1556 doet De Villegagnon een beroep op Calvijn en vraagt hem om enige predikanten te zenden. Door Genève worden met medewerking van Calvijn de predikanten Pierre Richer en Guillaume Chartier afgevaardigd. Ook gaan elf Franse vluchtelingen uit Genève mee. Op een eilandje voor de Braziliaanse kust, Coligny genoemd, worden godsdienstoefeningen gehouden voor de kolonisten en wordt aan de inboorlingen het evangelie gebracht. Calvijn ontvangt brieven van De Villegagnon (CO 16, 437-440) en van de genoemde twee predikanten (CO 16, 440-443). De predikanten doen verslag van hun bevindingen. Zij weten dat Calvijn aan hen denkt en vragen om zijn voorbede. Het komt echter tot een breuk tussen De Villegagnon, die Rooms-katholiek wordt, en de anderen over wie eerstgenoemde geestelijke dictatuur uit wil oefenen. De hele onderneming loopt op een mislukking uit. [Jean de Léry, één van de elf personen uit Genève die bij de onderneming betrokken is geweest, heeft een reisverslag geschreven en uitgegeven: *Histoire d'un voyage faict en la terre de Bresil autrement dite Amerique, 1577* (ook in 1927 nog weer uitgegeven: Jean de Léry, *Le voyage au Bresil. Introduction par Charly Clerc, Paris 1927*). Zie voor Calvijns visie op het apostolaat: W.F. Dankbaar, 'Het apostolaat bij Calvijn' in: *NI7'* 44 (1949- 1950), 177-192 en in: W.F. Dankbaar, *Hervormers en Humanisten, 185-199.*]

Een belangrijke gebeurtenis is in 1561 het godsdienstgesprek te Poissy. Het vindt plaats overeenkomstig de wens van Catherine de Medicis, die bevreesd is dat bij een binnenlandse strijd tussen rooms-katholieken en protestanten de Franse troon wankelen zal. Het godsdienstgesprek begint op 9 september en duurt tot 19 oktober. De organisatie van het gesprek berust bij Michel de l'Hospital, kanselier van Frankrijk. De bedoeling is dat Rooms-katholieken en protestanten met elkaar op voet van gelijkheid spreken en nagaan, waarin zij afgeweken zijn van wat de Vroege Kerk leerde, om vervolgens op die basis tot overeenstemming te komen. Beza vertegenwoordigt Genève op aandrang van Antoine de Bourbon, De Condé en De Coligny. Petrus Martyr Vermigli is namens Zürich aanwezig. Johann Brenz is door de hertog van Württemberg gezonden. Over diens afvaardiging is Calvijn slecht te spreken. Wat Brenz bv. over de alomtegenwoordigheid van het lichaam van Christus gezegd heeft, vindt hij nog erger dan wat van rooms-katholieke zijde gezegd wordt. Calvijn vreest dat Brenz c.s. door hun opvattingen hevige strijd veroorzaken zullen (zie Calvijns brief dd. 23 augustus aan Sulzer - CO 18, 627-629). Een afvaardiging uit Duitsland komt pas na afloop van het gesprek.

In tegenwoordigheid van Charles IX en Catherine vindt de opening plaats. Beza spreekt aan het begin de schuldbelijdenis uit die in de Geneefse liturgie voorkomt, geeft vervolgens een uiteenzetting over de punten waarin de rooms-katholieken en protestanten overeenstemmen

en verschillen, en biedt tenslotte de *Confessio Gallicana* aan. Tijdens het godsdienstgesprek wordt vooral over het avondmaal gediscussieerd. Tot overeenstemming komt men niet. De Jezuietengeneraal Lainez bestrijdt met het oog op het concilie in Trente de rechtsgeldigheid van het gesprek.

Calvijn (onder de schuilnaam Carolus Passelius) en Beza schrijven elkaar tijdens het gesprek in Poissy geregeld. Calvijn wil op de hoogte zijn. *Denk er aan mij te schrijven*, bericht hij Beza op 10 september (CO 18, 682). Hij uit zijn vrees dat van rooms-katholieke zijde, in een poging verdeeldheid te scheppen, getracht zal worden de Franse protestanten de Augsburgse confessie op te dringen, die naar zijn mening geen duidelijk standpunt geeft en ook op Duitse situaties betrekking heeft. Calvijn is voor handhaving van de door de Franse protestanten aanvaarde Franse Geloofsbelijdenis. Dat schrijft hij ook aan graaf Eberhard von Erbach als hij hoort dat uit de Pfalz nog een afvaardiging naar Poissy zal gaan (zie brief dd. 30 september - CO 18, 751-753).

Na het godsdienstgesprek in Poissy blijft Beza op dringend verzoek van het hof en anderen nog in Frankrijk. Hij weet aan het hof te bereiken dat de protestanten voorlopig godsdienstvrijheid krijgen tot de door de parlementen af te vaardigen personen besluiten over een nadere regeling nemen. Als Beza geconfronteerd wordt met het feit dat Antonio Caraccioli, bisschop van Troyes, die ook op het godsdienstgesprek in Poissy tegenwoordig was, zich in Troyes aan wil sluiten bij de protestanten met behoud van zijn kerkelijke waardigheid, wendt hij zich tot Calvijn om raad (zie brief dd. 9 november - CO 19, 109-110). Deze zet vervolgens uiteen hoe in het algemeen gehandeld dient te worden als er sprake is van bisschoppen en andere geestelijken die zich aan willen sluiten bij de zuivere leer van het evangelie. Het gaat Calvijn om het juiste midden: niet buitengewoon streng zijn, maar ook niet de orde van de kerk breken om iemand te begunstigen. Daarom dient allereerst ter sprake te komen of de betreffende persoon geschikt is om te preken. Het verleden moet voorbij zijn. Daarom moet gevraagd worden een nieuwe Geloofsbelijdenis af te leggen en dwalingen te erkennen. Een bisschop die predikant wil worden moet leren van zijn bevoegdheden afstand te doen of hij moet als hij aan zijn goederen vast wil houden geen predikant worden en zich tevreden stellen met de positie beschermer van de kerk te zijn (zie CO 10a, 184-186).

Op 24 december 1561 richt Calvijn zich op verzoek van Jeanne d'Albret in een schrijven (CO 19, 198-202) aan haar echtgenoot Antoine de Bourbon en berispt hem, omdat hij de steun van de paus gezocht heeft voor het terugwinnen van gebied dat in Spaanse handen gekomen is. De Bourbon had de paus beloofd in ruil voor diens steun het rooms-katholieke geloof in Frankrijk te bevorderen. Als de paus hem niet zou steunen, zou hij overgaan tot de andere partij.

In Frankrijk wordt op 17 januari 1562 het edict van St. Germain uitgevaardigd waarin de protestanten vrijheid van geweten en godsdienst wordt toegestaan, met dien verstande dat godsdienstige bijeenkomsten niet in de steden gehouden worden. Intussen proberen de De Guises een wig te drijven tussen de hugenoten en de Duitse vorsten.

Als Francois de Guise op terugreis is van een bezoek aan hertog Christoph von Württemberg verstoort hij op 1 maart 1562 met zijn soldaten een godsdienstige bijeenkomst die in de buurt van Vassy onder leiding van Fr. De Morel gehouden wordt. Een bloedbad wordt aangericht. Van de ruim 1200 aanwezigen worden ongeveer 60 personen gedood en ongeveer 250 personen verwond. Een burgeroorlog breekt nu uit. Calvijn zendt Jean Budé met brieven naar de Duitse vorsten om hen aan te sporen bij koning Charles IX op te komen voor de protestanten in Frankrijk door er bij hem op aan te dringen vast te houden aan het edict van St. Germain,

waarin godsdienst oefeningen buiten de steden toegestaan werden (zie Calvijns brief dd. 25 maart aan Jean Sturm - CO 19, 359-360).

Van Antoine de Bourbon hebben de protestanten niet veel goeds meer te verwachten, omdat hij zich laat inpalmen door de De Guises. Calvijn heeft van Beza gehoord dat Antoine alles aan het hof in Parijs bederft. Hij noemt Antoine naar een van het christelijk geloof afgefallen romeinse keizer Julianus Apostata. Aan Jeanne d'Albret, de vrouw van Antoine, schrijft Calvijn op 22 maart 1562 een brief om haar te bemoedigen (CO 19, 347-349). De Hugenoten stellen zich onder de leiding van De Condé en De Coligny.

Calvijn kan in Genève nauwkeurig de loop van de strijd in Frankrijk volgen, zoals blijkt uit de uitvoerige informatie die hij in zijn brieven aan Bullinger en Sulzer doorgeeft. Vooral Beza, die na een kort verblijf in Genève op verzoek van De Condé weer naar Frankrijk terugkeert, houdt Calvijn geregeld van de loop van de gebeurtenissen op de hoogte.

In Lyon maken de protestanten zich op 30 april 1562 onder leiding van de predikant Jacques Rufi meester van de stad. Die daad is een reactie van de Hugenoten op het bloedbad van Vassy. De kerk St. Jean wordt geplunderd. Baron Francois des Adrets (generaal) wordt de leider in Lyon. Zowel aan hem als aan de predikanten in Lyon schrijft Calvijn op 13 mei een brief (CO 19, 409-413), waarin hij commentaar levert op wat voorgevallen is. Het past een dominee niet de wapens te grijpen en evenmin om met het pistool in de hand de burgemeester te dwingen zijn macht over te dragen. Calvijn oefent ook kritiek op de plundering van de kerk wat hij dubbel zo erg vindt als straatoverrij.

Terwijl De Condé en De Coligny zich met hun troepen, grotendeels bestaande uit in Duitsland en Zwitserland geworven soldaten, rond Orléans legeren, valt Francois de Guise Normandië binnen, waar veel Hugenoten wonen en belegert hij Rouen. Antoine de Bourbon sterft op 17 november aan de in die strijd opgelopen verwondingen.

Op 17 december vindt bij Dreux een veldslag plaats, die door Calvijn uitvoerig verslagen is in een brief dd. 16 januari aan Bullinger (CO 19, 637- 641). Tijdens die veldslag is De Condé gevangen genomen.

Op 20 januari 1563 schrijft Calvijn een brief (CO 19, 643-647), waarin hij raad geeft aan Jeanne d'Albret, de weduwe van Antoine de Bourbon, die voor haar nog minderjarige zoon Navarre regeert en de reformatie in haar land invoert. Ze moet zich in alle moeilijkheden (o.a. dreigt de koning van Spanje Navarre aan te vallen) richten op Gods bevel en vertrouwen dat Hij haar helpt wanneer ze Hem gehoorzaam is. Calvijn laat de brief brengen door Jean Raymon Merlin, die professor in Lausanne geweest is en sedert 1560 predikant is in Genève. Merlin mag van de predikanten en van de Raad van Genève de koningin helpen bij de verdere reformatie van Navarre, zolang zij dat nodig vindt.

Op haar verzoek om meer predikanten zendt Genève in mei/juni nog twaalf jonge predikanten, maar haar wordt tevens gevraagd Merlin zo spoedig mogelijk naar Genève te laten terugkeren (zie Calvijns brief aan haar dd. 1 juni - CO 20, 34-36). De koningin vraagt echter in augustus aan de Raad van Genève of Merlin langer mag blijven.

Op 19 maart 1563 sluit De Condé in Amboise een vrede, waarvan de bepalingen voor de Hugenoten minder gunstig zijn dan die van het op 17 januari 1562 gesloten edict van St. Germain. Er mogen voor het volk slechts godsdienstige bijeenkomsten gehouden worden in daarvoor aangewezen plaatsen. Dat zijn er 75 in totaal, één plaats per kanton.

Een opmerkelijke zaak is het contact dat de commandant van het belegerde Lyon, de Hugenoot Jean de Soubise, met Calvijn heeft. De Soubise krijgt van de belegeraars te horen dat de vrede in Amboise gesloten is en dat hij de stad moet overgeven. Hij weigert dit zolang hij daartoe niet gemachtigd wordt. Intussen vraagt hij Calvijn om raad. In een brief dd. 5 april 1563 (CO 19, 685-687) schrijft Calvijn aan De Soubise dat deze de buiten hem om gesloten

vrede, die nu een feit is, accepteren moet hoe vervelend dat ook is. Maar intussen spoort hij hem er wel toe aan bepaalde zaken in Lyon goed te regelen. De Soubise probeert echter de oorlog op eigen houtje voort te zetten. Maar, schrijft Calvijn hem (CO20, 30-31) in antwoord op enkele van hem ontvangen brieven, als hij dat met goed geweten doen wil, moet hij er een gegronde reden voor hebben. Calvijn ziet die niet en als De Soubise die wel ziet, meent Calvijn dat hij geen succes hebben zal. Het beste wat De Soubise naar zijn mening doen kan, is de tijd rekken.

De overeenkomst in Amboise wordt door veel hugenoten als verraad ervaren. Immers, de slag bij Dreux eindigde onbeslist en Francois de Guise werd bij het beleg van Orléans op 13 februari 1563 vermoord (De Coligny, Beza en de graaf De la Roche-Foucauld zijn later van medeplichtigheid beschuldigd; De Coligny gaf een verdedigingsgeschrift uit). De tegenpartij was verzwakt. Calvijn uit zich aanvankelijk ook negatief over hetgeen De Condé in de vrede van Amboise heeft afgesproken. In een brief aan Bullinger schrijft hij op 19 maart (CO 19, 690-692) dat De Condé zonder moeite had kunnen bereiken, dat Catherine op de gestelde voorwaarden inging. Maar, meent Calvijn, De Condé gedroeg zich te slaafs. Nadat hij een brief van De Condé ontvangen heeft, schrijft hij hem op 7 mei (CO 20, 12-15), dat hij gelooft dat De Condé zijn best gedaan heeft en dat hij hoopt dat hij zich ook verder in zal spannen, waartoe hij hem tevens aanspoort. Calvijn zegt dat hij weet dat niet alles op één dag kan gebeuren, maar hij herinnert De Condé aan het gezegde: hoe sneller, hoe beter. Hij zendt hem met de laatstgenoemde brief een korte belijdenis die De Condé eventueel in Frankfurt, waar Maximiliaan tot koning gekroond werd, aan de keizer had kunnen overhandigen (Confession de foy pour présenter à l'Empereur - CO 9, 753-772). Maar dat was destijds niet gebeurd, omdat De Condé, die belijdenis niet bijtijds ontvangen had. Calvijn zendt die belijdenis nu aan hem in de hoop dat deze zich daarachter stelt. Dat zal, hoopt Calvijn, tot gevolg hebben dat zij vele onwetenden in het land voor zich winnen en dat met name heel wat Duitsers, die van de avondmaalsopvatting van de fransen vervreemd zijn, met respect tegenover hen staan als ze zien dat De Condé achter genoemde belijdenis staat. De Condé moet zich hoeden voor hen, die pogen gedaan te krijgen dat hij zich achter de Augsburgse Confessie stelt. Die belijdenis is 'vlees noch vis' en heeft reeds veel twist in Duitsland veroorzaakt.

Later schrijft Calvijn (met Beza) De Condé opnieuw over genoemde belijdenis en spoort hij hem ook aan tot een christelijke levenswandel, omdat verteld wordt dat hij verhoudingen met diverse vrouwen heeft (brief dd. 13 september 1563 - CO 20, 159-161).

Hoe hoog de protestanten in Frankrijk Calvijn achten blijkt uit brieven die hij ontving, waarin men hem om raad vroeg. Zo legde bv. De Morel, die als predikant aan het hof van Renée de France in Montargis verbleef, Calvijn enkele vragen voor: mag een predikant aan anderen geld tegen rente lenen? Mogen rechters en hogere politie-ambtenaren lid van het consistorium zijn? (zie voor Calvijns antwoord zijn brief dd. 10 januari 1562 - CO 19, 245-246). En Antoine de Crussol, de protestantse gouverneur van Languedoc, vroeg Calvijn of hij tijdens het bezoek van Catherine de Medicis en Charles IX hen wel begeleiden kon tijdens een processie en andere afgodische aangelegenheden (zie Calvijns brief dd. 31 juli 1563 - CO 20, 11-113). Deze voorbeelden zijn met veel andere, ook van buiten Frankrijk, aan te vullen. Uit de brieven die Calvijn ter beantwoording van allerlei vragen stuurt, blijkt dat hij zeer pastoraal ingesteld is met oog voor de omstandigheden waarin degenen zich bevinden aan wie hij raad geeft.

We hebben gezien dat er voor Calvijn na mei 1555 door het vertrek van de tegenstanders uit Genève een tijd aanbrak die niet meer zo gekenmerkt werd door conflicten als tot op die tijd het geval geweest is. Hij raakt nu meer en meer betrokken bij zaken buiten Genève, zoals we hebben kunnen constateren.

Vanaf 1556 laat Calvijns gezondheidstoestand echter steeds meer te wensen over. Vooral in de winterperiode 1558-1559 is hij ernstig ziek. Met grote inspanning lukt het hem, met de hulp van zijn broer Antoine, een nieuwe editie van de Institutie klaar te maken. Als de Academie op 5 juni 1559 geopend wordt, is hij weer enigszins hersteld. Hij zet allerlei werkzaamheden weer voort. Maar in het begin van 1564 moet hij vanwege zijn slechte gezondheidstoestand diverse werkzaamheden opgeven. Op 27 mei overlijdt hij.

II. KERKORDE Parijs 1559

Discipline ecclesiastique.

BETREFFENDE DE KERKELIJKE TUCHT

Het eerste ontwerp, samengesteld over dit onderwerp, zoals het vervat is in de geschriften van de apostelen. 1

1. Allereerst dat geen enkele Kerk² aanspraak zal kunnen maken op waardigheid of heerschappij over de andere.
2. Dat in elke vergadering of synode met algemene instemming een voorzitter zal worden gekozen om de vergadering of synode voor te zitten en te doen al wat daartoe behoort; en hij zal die taak tegelijkertijd met elke vergadering of synode en concilie beëindigen.
3. Dat de dienaren³ met zich mee zullen brengen naar de synode ieder één ouderling of diaken van hun Kerk, of meerdere.
4. Dat in de generale synoden, die volgens de noodzaak van de Kerken zijn samengekomen, er een censuur zal zijn over allen die er aan deelnemen, vriendschappelijk en broederlijk; daarna zal het Avondmaal van onze Heere Jezus Christus gevierd worden.
5. Dat de dienaren, en een ouderling of diaken van elke Kerk of provincie op zijn minst tweemaal per jaar zullen vergaderen.
6. Dat de dienaren gekozen zullen worden in de kerkenraad door de ouderlingen en diakenen: en zullen worden voorgesteld aan de gemeente waarvoor ze bevestigd zullen worden; en als er verzet is, zal het aan de kerkenraad zijn om daarover te oordelen. En voor het geval er ontevredenheid is bij de ene of andere partij, zal dat alles worden gerapporteerd aan de provinciale vergadering, niet om de gemeente te dwingen om de gekozen dienaar aan te nemen, maar tot haar verdediging.
7. Dat de dienaren niet gezonden zullen worden uit andere Kerken zonder rechtsgeldige brieven⁴. Zonder dergelijke (brieven) of een voorgeschreven onderzoek zullen ze niet ontvangen worden.
8. Dat zij die gekozen zullen worden de geloofsbelijdenis zullen ondertekenen, zowel die is vastgesteld door de Kerken waardoor zij gekozen zijn, als ook door de Kerken waarheen ze gezonden zullen worden. En de verkiezing zal bevestigd worden door gebeden en door handoplegging door de dienaren, echter zonder enige bijgelovigheid.⁵
9. Dat de dienaren van een Kerk niet zullen kunnen prediken in een andere Kerk, zonder de instemming van de dienaar daarvan, of van de kerkenraad bij zijn afwezigheid.⁶
10. Degene die gekozen zal zijn voor enig ambt zal gevraagd en aangespoord worden om dit aan te nemen, maar niet gedwongen. De dienaren die hun taak niet zullen kunnen uitoefenen op de plaatsen waar ze zullen zijn bevestigd - als zij op grond van het oordeel van de Kerk ergens anders heengezonden worden en daar niet heen willen gaan, zullen de redenen voor hun weigering aan de kerkenraad voorleggen; en daar zal worden geoordeeld of ze ontvankelijk zijn. Wanneer ze dat niet zijn en zij volharden in het niet willen aanvaarden van de genoemde opdracht, zal in dat geval de provinciale synode een regeling treffen.
11. Hij die zich zal hebben opgedrongen, ook al heeft zijn gemeente het goedgekeurd, zal niet kunnen worden goedgekeurd door de naburige dienaren of anderen als er met een andere Kerk enig verschil is over zijn approbatie (goedkeuring); maar alvorens door te gaan zal, zo snel als mogelijk is, de provinciale synode bijeengeroepen worden om daarin te beslissen.
12. Zij die één keer gekozen zijn tot de dienst des Woords, moeten weten dat zij gekozen zijn om dienaren te zijn voor hun gehele leven.

13. En wat betreft hen die voor een bepaalde tijd gezonden zijn, als het gebeurt dat de Kerken niet op een andere wijze kunnen voorzien voor de kudde, zal het hun niet toegestaan zijn om de Kerk voor welke Jezus Christus gestorven is in de steek te laten.

14. In het geval van een te grote vervolging zal men voor een tijd de ene Kerk kunnen verwisselen voor een andere, met instemming en volgens het oordeel van de beide Kerken; hetzelfde zal ook kunnen gebeuren om andere gegronde redenen, die worden voorgelegd aan en beoordeeld door de provinciale synode.

15. Zij die een valse leer onderwijzen en na ernstig gewaarschuwd te zijn daar geen afstand van zullen doen; ook zij die een schandelijk leven leiden, die bestraffing van de overheid of excommunicatie verdienen, of ongehoorzaam zullen zijn aan de kerkenraad, of wel op andere manier onbekwaam zijn, zullen worden afgezet.

16. Wat betreft zij die door ouderdom, ziekte of een ander soortgelijk ongemak niet meer in staat zullen zijn om hun ambt te vervullen, zij zullen hun eer behouden en zij zullen aanbevolen worden aan hun Kerken om hen te onderhouden en een ander zal hun taak op zich nemen.

17. Aanstootgevende zonden, die ook strafbaar zijn door de overheid, en die neerkomen op een groot schandaal voor de Kerk, begaan op welke tijd dan ook, toen men nog in onwetendheid verkeerde of daarna, zullen leiden tot het afzetten van de dienaar. Wat betreft andere zonden die minder aanstoot geven, die zullen verwezen worden naar de wijsheid en het oordeel van de provinciale synode.⁷

18. In het geval van zeer grote zonden zal de afzetting met voortvarendheid geschieden door de kerkenraad, nadat er twee of drie dienaren bij geroepen zijn. In geval van een klacht betreffende een getuigenis of laster, zal de zaak verwezen worden naar de provinciale synode.

19. De redenen van de afzetting zullen niet aan de gemeente bekend gemaakt worden als de noodzakelijkheid dat niet vereist, waarover de kerkenraad zal oordelen.

20. De ouderlingen en diakenen vormen de raad der Kerk, welke de dienaren des Woords moeten voorzitten.

21. Het ambt van de ouderlingen zal zijn het vergaderen van de gemeente⁸, wat aanstoot geeft te rapporteren aan de kerkenraad en andere dergelijke zaken, al naar gelang er in iedere Kerk een regeling op schrift gesteld is, naar de omstandigheid van plaatsen en tijden. Het ambt van de ouderlingen is niet blijvend (voor het leven), zoals het heden bij ons gebruikelijk is.

22. Wat de diakenen betreft, hun taak zal zijn om te bezoeken de armen, de gevangenen en de zieken en om aan huis te gaan catechiseren.

23. Het ambt van de diakenen is niet om het Woord te prediken, noch om de sacramenten te bedienen, hoezeer zij daarbij ook kunnen helpen; en hun taak is niet blijvend (voor het leven). Evenwel zullen zij evenmin als de ouderlingen die niet kunnen neerleggen zonder verlof van de Kerken.

24. Bij afwezigheid van de dienaar, als hij ziek zal zijn, of een andere noodzaak zal hebben, zal de diaken de gebeden kunnen doen en enig gedeelte uit de Schrift kunnen lezen, zonder vorm van prediking.

25. De diakenen en de ouderlingen zullen om dezelfde redenen in hun hoedanigheid worden afgezet als de dienaren des Woords, en wanneer ze veroordeeld zijn door de kerkenraad, zullen ze als zij daartegen in beroep gaan, geschorst zijn totdat daarin een regeling is getroffen door de provinciale synode.

26. De dienaren noch anderen van de Kerk zullen boeken met betrekking tot de godsdienst kunnen laten drukken, die door henzelf of anderen zijn geschreven, noch ook op een andere wijze publiceren, zonder die ter hand gesteld te hebben aan twee of drie onverdachte dienaren des Woords.

27. De ketters, de verachters van God, de opstandigen tegen de kerkenraad, de verraders tegen de Kerk, zij die betrokken zijn bij en schuldig bevonden zijn aan misdaden die lichamelijke

straf waardig zijn, en zij die aan de gehele Kerk een grote aanstoot bezorgen, zullen geheel worden uitgebannen en niet alleen geweerd worden van de sacramenten maar ook uit de gehele samenkomst. En wat betreft de andere zonden, het zal overgelaten worden aan de wijsheid van de Kerk om te onderscheiden hen die weer toegelaten moeten worden tot de prediking, nadat hen de sacramenten ontzegd zijn.

28. Zij die geëxcommuniceerd zijn vanwege ketterij, verachting van God, scheurmakerij, verraad tegen de Kerk, opstandigheid daartegen en andere zonden die grotelijks ergernis geven aan de gehele Kerk, zullen aan de gemeente bekendgemaakt worden als zijnde uitgebannen, met de redenen van hun excommunicatie.

29. Wat hen betreft die geëxcommuniceerd zijn om lichtere redenen, het zal aan de wijsheid van de Kerk worden overgelaten of ze van mening is dat ze hen aan de gemeente moet bekend maken of niet, totdat het anders zal zijn bepaald door de eerstvolgende generale synode.

30. Zij die geëxcommuniceerd zullen zijn, zullen naar de kerkenraad komen om te vragen weer met de Kerk verzoend te worden, die dan vervolgens zal oordelen over hun berouw. Indien zij in het openbaar geëxcommuniceerd zijn geweest, moeten ze ook in het openbaar berouw betonen: als ze niet in het openbaar in de ban zijn gedaan, dan zullen ze dat alleen maar doen voor de kerkenraad.

31. Zij die hun geloof verloochend zullen hebben tijdens vervolging, zullen niet tot de Kerk toegelaten worden, tenzij ze in het openbaar berouw tonen voor de gemeente.

32. Ten tijde van zware vervolging, of oorlog, of pest, of hongersnood of een andere grote beproeving; eveneens wanneer men dienaren des Woords wil verkiezen en wanneer ervan sprake zal zijn aan een synode deel te nemen, kan men openbare en bijzondere bidstonden afkondigen met vasten, evenwel zonder angstvalligheid en bijgelovigheid.

33. Huwelijken zullen voorgelegd worden aan de kerkenraad, waarbij men mee zal brengen de huwelijksakte opgesteld door de publieke notaris, en ze zullen ten minste tweemaal binnen vijftien dagen worden afgekondigd; na die tijd zullen de huwelijken gesloten kunnen worden in de samenkomst. En deze orde zal niet verbroken worden, tenzij vanwege belangrijke redenen, waarover de kerkenraad zal oordelen.

34. Zowel de huwelijken als de doopbedieningen zullen aangetekend en zorgvuldig bewaard worden in de Kerk, met de namen van de vaders, de moeders en de peters van de gedoopte kinderen.

35. Wat betreft de bloedverwantschappen en de verwantschappen, de gelovigen zullen geen huwelijk kunnen sluiten met personen waaruit een grote aanstoot zou kunnen voortkomen, waarover de Kerk zal oordelen.

36. De gelovigen die hun partners overtuigd zullen hebben van ontucht, zullen vermaand worden zich weer met hen te verenigen. Als ze dat niet willen doen, zal men hen de vrijheid geven die ze hebben door het Woord Gods, maar de Kerken zullen de huwelijken niet ontbinden, om niet te treden in het gezag van de overheid.

37. De jonge mensen die op jeugdige leeftijd zijn, zullen geen huwelijk kunnen sluiten zonder de instemming van hun vaders en moeders; evenwel wanneer ze zulke onredelijke vaders en moeders hebben dat zij niet zullen willen instemmen met een heilige en nuttige zaak, dan zal het aan de kerkenraad zijn om een beslissing te nemen.

38. Huwelijksbeloften die wettig gedaan zijn zullen niet ontbonden kunnen worden, zelfs niet met het wederkerig goedvinden van hen die ze hebben afgelegd; als zulke beloften wettig afgelegd zijn, zal het aan de kerkenraad zijn om daarover te oordelen.

39. Geen enkele Kerk zal iets kunnen doen met ingrijpende gevolgen, waarin het voor of nadeel van de andere Kerken betrokken zijn, zonder het oordeel van de provinciale synode, als het mogelijk is om die samen te roepen. En als de zaak dringt, dan zal zij op z'n minst per brief overleggen, en het oordeel en de instemming ontvangen van de andere Kerken uit de provincie.

40. Deze artikelen die hierin zijn vervat betreffende de tucht, zijn onder ons niet zo vastgesteld dat zij niet, als het belang van de Kerk dat vereist, veranderd zouden kunnen worden; maar het zal niet in de macht van een enkele persoon liggen om dat te doen, zonder het oordeel en de instemming van de generale synode.

Aldus getekend op het origineel, François de Morel, gekozen tot voorzitter ter synode, uit naam van allen.

Gedaan te Parijs, de 28e mei 1559, in het 13e jaar van de regering van koning Hendrik.⁹

Noten

1. Voor de Franse tekst zie: Niesel, W., *Bekennnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, Zürich z.j., 3. Auflage, S. 75-79.

2. In deze vertaling is het woord 'Eglise' weergegeven met 'Kerk'. Daaronder moet in dit verband worden verstaan de plaatselijke gemeente onder leiding van de kerkenraad. Soms wordt met 'de Kerk' zonder meer 'de kerkenraad' bedoeld (art. 35, vergelijk art. 33). Als in deze vertaling sprake is van 'gemeente' (vertaling van 'peuple') worden de gemeenteleden bedoeld (zie art. 6, 11, 19, 21, 28 en 31).

3. Met 'de dienaren' worden de predikanten bedoeld. In art. 20, 25, 26 en 32 worden ze genoemd 'les Ministres de la Parole', dienaren des Woords.

4. Of: geloofsbrieven.

5. Vergelijk de artikelen van Embden, art. XVI.

6. Vergelijk de artikelen van Embden, art. XVII.

7. Over de 'onverdraaglijke zonden' en 'zonden van mindere soort': zie de artikelen van Wezel, hoofdstuk VIII (van de Discipline of Kerkelijke Tucht), art. XIII - XV. Uitvoerig hierover: Haitjema, dr. Th. L., 'Calvijn en de oorsprongen van het Nederlandsche Gereformeerde kerkrecht' in de lustrumbundel: *Christendom en Historie*, Amsterdam 1925, blz. 183-212, met name blz. 188-196.

8 Zie paragraaf 15.2.1.

9 Hendrik II (1519-1559), koning van Frankrijk van 1547 tot 1559, stond bekend als een echte vervolger van de protestanten.

III. Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd

door Prof. Dr. A. A. van Schelven, Amsterdam 1943. Blz 157, etc.

Frankrijk

Hoofdstuk II. De politiek-militaire periode

In 1559 en vervolgens heeft zich, en dat vrij plotseling, een heel andere geest van het Hugenotisme meester gemaakt dan de tot nog toe er in heersende. Het verloor zijn duldend, zijn martelaarskarakter en kreeg daar ... ja, wat voor in de plaats?

Ging het hier in hoofdzaak om een veradellijking der beweging, om een plotseling in haar instromen van een element uit de Franse „noblesse”? Men heeft het beweerd, maar te handhaven is deze mening m.i. niet. Ook vóór dien heeft zich het Hugenotisme immers reeds uit alle klassen der Franse maatschappij gerekruteerd. Hoe aanzienlijk de inslag der „classes populaires”, der handarbeiders en ambachtslieden, erin geweest is, hebben Imbart de la Tour en Hauser voldoende getoond. En wat een aantrekkingskracht het ook op de boeren oefende! In 1561 moesten de troepen van het Parlement van Bordeaux te Monségur niet minder dan acht duizend hunner gaan bedwingen, aan wie de nieuwe leer aanleiding had gegeven, om een „commune” te proclameren. Terwijl enige jaren later — op dezelfde tijd, dat menig kasteel ten platten lande van Guyenne en Languedoc in vlammen opgaat — in die streek de mannen, die namens de kasteelheren de verschuldigde pachten komen innen, tegemoet gevoerd wordt „qu'on leur montrât dans la Bible s'ils devaient pa yer ou non et . . . si leurs prédécesseurs avaient été sots et bêtes, ils n'en voulaient point être 1)”. Hoezeer de „robins” er, althans aanvankelijk, een niet gering deel van hebben uitgemaakt — de magistraten, rechterlijke en financiële ambtenaren, rechtsgeleerden en dergelijke, waarvan Frankrijk destijds krioelde — ook het verslag hiervan vormt een uiterst belangwekkende bladzijde uit de beschrijving, die Romier in zijn verschillende boeken over deze tijd heeft gegeven 2). Maar zon heeft er dan evenmin het blauwe bloed in ontbroken.

Laat dit adellijke element er in de beginjaren der Hervorming vergelijkenderwijs nog maar een betrekkelijk kleine groep in hebben gevormd — ofschoon, blijkens de geografisch gespecificeerde opgave omtrent haar beloop, die ik hiervóór gegeven heb, een toch wel heel wat grotere, dan men geneigd zou zijn op te maken uit het feit, dat Crespin's Martyrologium uit de jaren 1515-1555 maar drie edelen noemt; juist onder die edelen vond men immers veelal de Nicodemieten, die hun veranderde overtuiging in geloofszaken maar in het verborgene durfden koesteren 3) — laat dit adellijke element, zeg ik, aanvankelijk dan maar klein zijn geweest: van 1559 af is het sterk gaan groeien.

1) H. Hauser, Etudes sur la réforme française (19e9) p. 8z sv.; Bulletin de la société de l'histoire du Protestantisme français, T. XLV, (1896) p. 599, bon.

2) Zie bijv. Luc. Romier, Le Royaume de Cathérine de Médicis, T. II (1922) pp. 19, 21, 22, 38; cf. 283, 285.

3) Sarcastisch drukte Jurieu het in 1683 in zijn *Histoire du Calvinisme* aldus uit: grote heren valt vervolgd te worden zwaar; opgehangen of verbrand te worden is iets, waaraan zij maar moeilijk wennen.

Nauwelijks was dit jaar voorbij, of het was al een factor van betekenis geworden. Van een zó grote betekenis, dat van zulk een acute, de geest ervan wijzigende veradellijking van het Hugenotisme eenvoudig geen sprake meer kon zijn.

Waar wij de oorzaak dier verandering dan wel hebben te zoeken? In laatster instantie, naar het mij voorkomt, in zijn militarisering. En dan voorts — maar hier hebben wij, dunkt mij, meer met een uitvloeisel uit deze eerste, dan met een zelfstandige tweede oorzaak te doen — in de alliantie, die het met de eveneens in die jaren aan de gang zijnde standenbeweging heeft aangegaan.

Het jaar 1559 is niet alleen in religiosis voor Frankrijk gewichtig geweest, maar evengoed in politicis. Immers kwam het 3 april te Cateau-Cambrésis tot de vrede met de felste vijand, die de Gallische haan destijds gehad heeft, tot de vrede met de Spaans-Habsburgse macht van Philips II. Of de leiders der Franse politiek deze met veel geestdrift zullen hebben gesloten? Er bestaat gegronde reden om hieraan te twijfelen. Eer valt te veronderstellen, dat men het vredesverdrag met zeer gedeelde gevoelens getekend zal hebben. Nu men het zwaard in de schede stak, zouden de militairen buiten emplooi geraken. En zou dat niet tot moeilijkheden aanleiding geven? De schermutselingen en belegeringen en veldslagen, die hun aandacht en activiteit tot nog toe bezig hadden gehouden, hadden hen tevens verhinderd zich met de binnenlandse moeilijkheden in te laten, die werkelijk niet groter behoeften te worden, om der regering handen vol werk te geven. Voortaan zou deze afleiding van hun energie en belangstelling nu echter voorbij zijn. En wat dan?

Als men werkelijk zo gevreesd heeft, heeft men tenminste niet voor niets gevreesd. Want zoals men het dan meende te zien aankomen, is het ook werkelijk gebeurd! Dank zij twee factoren vooral kwamen de teruggekeerde militairen binnen zeer korte tijd tegen de regering in oppositie en verbonden hun lot met dat der Hugenoten.

Eén daarvan moet in de teleurstelling hebben gelegen, waarmee zij bij hun terugkeer aan het hof daar een totaal on-nationale geest heersend vonden. En een andere in de felheid, waarmee van de zijde van de Contra-reformatie

158

destijds tegen dat deel van hun volksgenoten werd opgetreden, waarvoor zij hunnerzijds uit kracht van hun beroep toch moeilijk anders dan waardering, dan bewondering zelfs hebben kunnen koesteren; zóveel onverschrokkenheid en doodsverachting als het immers dagelijks toonde 1)

Wie ermee bekend is hoezeer onder invloed van Catharina de Médicis het hof der Valois destijds gaandeweg vol Italianen stak en tot zijn groot nadeel met Italiaanse geest was doortrokken geraakt 2), kan zich de casuspositie te dezen gemakkelijk voorstellen. De mannen, die met inspanning van al hun krachten en onder allerlei ontberingen en levensgevaaren voor de eer van Frankrijk gestreden hebben: kon het wel anders, of zij voelden zich in dit milieu, waar vreemdelingen de toon aangaven, niet thuis; het heeft hen afgestoten en zodoende steeds meer solidariteit met de Hugenoten doen gevoelen?

In nog te sterkere mate moet dat het geval geweest zijn, omdat het sluiten van de vrede van Cateau-Cambrésis, behalve het vermelde terugkeren van de militairen, ook nog tengevolge heeft gehad, dat Koning Hendrik II, door zijn afkondiging der *Lettres patentes d'Ecouen* en door een trommelvuur van edicten tegen elke openbaring van ketterij, toonde, dat het hem ernst was met zijn program, waaromtrent de pauselijke nuntius te Brussel 17 Mei 1559 aan zijn meester te Rome in deze woorden bericht heeft gezonden: „Sa Majeste tres chrétienne ne veut plus s'occuper désormais d'autre chose dans son royaume, que d'extirper l'hérésie 3)". Wat! Die Italiaanse vreemdelingen zouden zich tegen Frans en zóiets veroorloven? Slechts wie fanatiek Rooms-Katholiek was kon dat goedkeuren. En fanatiek Rooms-Katholiek, nee, dat zijn de betrokken terugkeerders stellig niet geweest.

Tot zelfs de bloem van de Franse militaire stand is

- 1) Een voor de regering ongunstige invloed heeft in deze stellig ook gehad, dat zij bij het ontslaan van de mannen, aan wier hulp zij, dank zij de vrede, geen behoefte meer had, zeer nalatig in het uitbetalen hunner soldij is geweest; vgl. *Revue Historique*, T. XIV (1880) p. 67.
- 2) Ed. Bourciez, *Les mœurs polies et la littérature de cour sous Henri II* (Thèse Paris x886) p. 2.81.
- 3) E. Doumergue, o.c., T. VII, p. 216; cf. pp. 197, 198, 241.

bij dit proces van samengroei met de oer-Hugenoten gemoeid geweest. De met de koninklijke familie verzwagerde Guises, zeker, bleven de zijde der regering houden. Maar de nog nauwer aan haar verbonden, immers met haar verwante Bourbons, de prinsen van den bloede, kozen de Hugenootse kant. Evenals tenminste een deel van de Montmorency's, het derde aan de Valois „ebenbürtige" geslacht; n.l. de familie Chatillon, waartoe Gaspard de Coligny en zijn broeders behoorden. Hoezeer er dan die stand in het algemeen bij betrokken zal geweest zijn, laat zich slechts gissen. Maar ieder gevoelt, dat dit stellig in buitengewoon hoge mate het geval heeft moeten wezen.

Dat zodoende nu ook elementen, die met het Hugenetisme werkelijk congeniaal geweest zijn, daarmee verbonden werden, lijdt geen twijfel. Ziehier één naam ten bewijze daarvan, die er in dit opzicht echter meer dan honderd andere waard is geweest: de naam van „de Admiraal", van Gaspard de Coligny.

Men heeft wel beweerd, dat, toen deze, mee ten gevolge van de genoemde vrede van Cateau-Cambrésis, zijn gevangenschap te Sluis in 1559 beëindigd zag, en — ook hij — tot de overtuiging kwam, dat hij zijn Hugenothe volksgenoten, bij zooveel verdrukking als deze toen te lijden hadden, niet langer aan hun lot mocht overlaten, deze conclusie bij hem hoofdzakelijk uit partijzucht, uit rivaliteit tegen de de Guises is voortgekomen. Maar dit lijkt mij toch bezwaarlijk vol te houden. Het getuigenis, dat hij zelf dienaangaande heeft gegeven, laat ik om voor de hand liggende redenen hier maar geen gewicht in de schaal leggen. Des te meer mag dan echter mee tellen wat de Pauselijke nuntius dienaangaande heeft verklaard, toen deze in Maart 1561 uitsprak, dat „de Admiraal" de enige onder de Hugenootse heren was, die in zijn geloof geen politieke bijbedoelingen mengde. Partijzucht speelde hier dus zelfs niet eens op de achtergrond een rol en wat de Coligny in dit opzicht gedaan heeft ontsprong allermeest daaraan, dat hij zelf ook met hart en ziel Hugenoot was.

Uitsluitend door middel van aanwinsten als deze zal de beweging echter stellig haar militair karakter niet verkregen hebben. Dat edelen louter uit standstrots de wens, om de martelaarsgemeente te gaan beschermen, bij zich voelden opkomen, is zeker minstens even vaak voorgekomen.

De manier, waarop dit in zijn werk ging, zal waarschijnlijk dan de volgende meestal wel geweest zijn.

Al in de zomer van 1558 kregen de Parijse autoriteiten gaandeweg meer reden, om ten opzichte van de onder hun slachtoffers heersende geest niet meer volkomen gerust te wezen. Daar begonnen deze vooreerst verbinding met hun geestverwanten in Duitsland te zoeken! Ja, naar de geruchten wilden had Francois d'Andelot — een minder beroemd geworden, maar hem in het partij-kiezen voor de zaak der Hugenenoten een paar jaar vóór zijnde jongere broeder van de Coligny — het in de loop dier dagen zelfs gedurfd, in een brief aan een der Protestantse Duitse vorsten, te voorspellen, dat Frankrijk weldra in stukken verdeeld zou worden. En tegelijkertijd hadden de Calvinisten van de hoofdstad de moed gegrepen op straat te gaan demonstreren. Dagen achtereen trokken een vier á vijf duizend mensen, avond aan

avond, *psalmzingend* over de Pré aux Clercs. In een ongewapende en dus volkomen ongevaarlijke processie; maar die toch niet ten onrechte door de overheid als een bedreiging werd gevoeld. Het grootste deel der demonstranten placht immers, naar het getuigenis van ds. Macar in een van diens brieven aan Calvijn, in de godsdienstoefeningen der Parijse Reformatorische gemeente te ontbreken 1); en meer dan een geloofsuiting gold het dus hier zeer waarschijnlijk een politiek bedrijf.

Represaillemaatregelen bleven dan ook niet uit.

Het gevaar van die verbinding met Duitsland trachtte de regering te bezweren door er de Duitsers opmerkzaam op te maken, dat de mensen, die hun hulp inriepen, „perturbateurs du repos public” waren. En die verontrustende actie in de hoofdstad trachtte zij de kop in te drukken door gevangenneming van d'Anelot, die zij voor de aanstichter ervan hield.

Maar hoe bracht zij hiermee nu de adel ten voordele van het Hugenotisme in beweging! Hun voorman gevangen gezet, een van de meest geachte leden van hun stand.

1) C.R.C O., Vol. XVII, p. 167; cf. 179.

161

Het riep bij d'Anelots klassegenoten diepe verontwaardiging wakker. Diepe verontwaardiging en vastbeslotenheid, om daar geen genoegen mee te nemen. Het was - blijkens alweer een brief van Macar aan Calvijn, - terwijl het leger net op het punt stond uit te rukken om Thionville te gaan belegeren, op dienstweigering af: „Fremunt multi duces et milites et minantur se non pugnatorios 1)”. Ja, het Hugenotisme moest bij deze gang van zaken wel garen spinnen.

De verandering, die het Franse Calvinisme in 1559 onderging, heeft dus allereerst in *militarisering* bestaan. Echter toch niet daarin uitsluitend. Het kreeg er ook een *politiek cachet* door. Dit dank zij de alliantie, die het, ten gevolge van die militarisering, met de terzelfdertijd tegen de regering in oppositie komende beweging voor de rechten der standen is aangegaan.

Wie bij behandeling van de geschiedenis van het 16e eeuwse Frankrijk het huis Valois vermeldt, kon eigenlijk evengoed: *het streven naar een absoluut Koningschap* zeggen. Rapporteerde de Venetiaanse gezant aan het hof van Frans I in de loop van 1542 niet naar huis, dat deze Koning hem eens met een veelbetekenend lachje verteld had, hoe Maximiliaan I de Duitse Keizer een Koning over Koningen, en de Koning van Spanje een Koning over mensen, maar de Koning van Frankrijk een Koning over dieren placht te noemen? En hoe deze karakteristiek z.i. volkomen raak was: de onderdanen van de eerstgenoemde gehoorzaamden hun vorst alleen wanneer hij deed wat zij wilden; die van de Spanjaard volgden de bevelen van de hunnen ook slechts na ze beoordeeld te hebben; de Fransen echter waren blindelings onderworpen? Sedert dat jaar 1542 was het in dit opzicht evenwel eer nog erger dan beter geworden. Toen Catharina de Médicis het in Frankrijk voor het zeggen had, heerste daar tenslotte zelfs een absolutisme „tel qu'il paraitra presque monstrueux au duc d'Albe lui-même 2)”.

1) C.R.C.O., Vol. XVII, p. 184.

2) Luc. Romier, *Le Royaume de Cad., de Médicis*, T.I (1922) p. 58; Erich Marcks, *Gasp. von Coligny*, Bnd. I (1892) S. 183-185.

162

Dat bij een dergelijke geestesgesteldheid aan de zijde der regering reactie van de kant van het volk niet uitblijven kon, spreekt vanzelf. De locale en gewestelijke magistraten konden de

soevereiniteitsrechten, die zij ieder in hun kring hadden, toch maar niet zó laten vertreden! Verdediging daarvan even verbeterd als volhardend: wie zou er de plicht niet toe hebben gevoeld?

Frans Hotman's, in 1560 verschenen *Épître au Tigre*, waarin met een ware woede tegen de kardinaal van Lotharingen te velde getrokken werd, en tal van andere pamfletten van dien aard gaven hun in geschrift. Maar niet minder kwam zij aan de dag daar waar de staatslieden beraadslaagden en besloten. In de vorm van een verzoek aan de Koning, om een vergadering van de Staten-Generaal bijeen te roepen, zoals dat in 1560 op de bijeenkomst te Fontainebleau werd geuit; geuit zo goed door een Hugenoot als de Coligny, als door een Rooms-Katholiek, zoals de aartsbisschop van Vienne. Of bij wijze van vraag naar de wettigheid der regering van de Regentes Catharina de Médicis; zoals op de vergadering van adel en tiers-état te Pontoise in de zomer van 1561. Dan wel als verzet tegen die wettigheid, gelijk de vergadering der Prevote van Parijs in Maart 1561 dat te zien heeft gegeven, of zelfs als een halve revolutie tegen de gang van zaken op de Statenvergadering te Orléans (in December 1560 en Januari 1561), waar het Catharina gelukt was het regentschap over de minderjarige Koning Karel IX, noch aan de 't eerst in aanmerking komende prins van den bloede, Antoine van Navarre, noch aan diens wettelijke plaatsvervanger Condé, maar aan zichzelf te doen opdragen.

Dat nu voor het Hugenotisme de verzoeking groot is geweest, om ter vermeerdering van zijn kracht in de strijd, dien het te voeren had, met deze beweging voor de rechten der standen een belangengemeenschap aan te gaan: wien zou dit niet zonder meer duidelijk zijn? Zulk een alliantie was hier bijna een natuurnoodwendigheid.

Van Rooms-Katholieke zijde is de Hugenoten van die periode weliswaar liefde voor politieke idealen van een heel andere soort ten laste gelegd. Volgens de kardinaal van Ferrara is het hun om het stichten van een republiek, zoals Genève was, gegaan. En aan het Parijse hof liep het gerucht, dat het zelfs nóg erger was dan zo. „Que nos frères ne reconnaissent aucun gouvernement établi et veulent que tout soit en commun”; dat hun dus een soort Wederdopersstaat voor ogen stond 1). Maar deze voorstelling is zeker onjuist. Waarschijnlijk dankt zij haar ontstaan zelfs niet maar aan een vergissing, doch aan bewuste laster.

Fr. Morel, de Parijse predikant, die in een brief d.d. 17 Mei 1559 over dat laatstvermelde gerucht bericht gegeven heeft, leidde die berichtgeving althans met de woorden: „ausi sunt mentiri” in.

Doch ook al zou deze karakterisering als leugen hebben voorgesteld wat slechts dwaling was: mis bleef de hypothese, die men aan Roomse zijde uitte. Dat de trouw der Hugenoten tegenover de Koning aan de vooravond van de burgeroorlog niets te wensen over heeft gelaten, kan als vaststaande worden aangenomen. De uit de geschiedenis van het Nederlandsche verzet tegen Philips II niet onbekende redenering: „wij strijden niet tegen de Koning, maar tegen diens omgeving en ministers”, die ook in Frankrijk al spoedig opgekomen is en die, voor wat die Nederlanden betreft, algemeen als een fictie beschouwd wordt, te hulp geroepen om een feitelijke situatie van tegenovergestelde aard te dekken, mag ons te dezen niet op een dwaalspoor leiden. Gezien het optreden der de Guises tegenover Karel IX, mag aan de vroegste verzetsuitingen hier in Frankrijk dat fictieve karakter niet worden toegeschreven 2)

Iets anders was het echter de monarchie als zoodanig niet te weerstaan én ... mede de voet dwars te zetten aan de absolutistische neigingen, wat die monarchie was gaan vertonen. Tot dit laatste was het Hugenotisme wel bereid.

Had dit, waar dit Franse absolutisme de vorm van vergoddelijking der dynastie en van haar omgeving had aangenomen, wel anders gekund? Wat Bourciez dienaangaande meedeelt grenst werkelijk aan het ongelooflijke. Niet alleen heetten de Koning en zijn moeder in de kring der hof dichters Dien en Juno; Diana van Poitiers en de

1) Zie Calendar of State Papers, Foreign Series, 1562, P. 433; C.R.C.O., Vol. XVII, no. 3055, pag. 524.

2) Erich Marcks, a.a.O., Bnd. I, S. 376, 401.

164

Hertogin van Etampes Diana en Venus; en Marguerite de Valois, als schrijfster van de *Miroir de l'ame pecheresse* Minerva, maar daarnaast werd ook nog een reeks van „dieux secondaires” gehuldigd: de Guise — Mars; Karel van Lotharingen — Mercurius; enz. enz.

Maar dat was zeker toch slechts dichterlijke fantasie, zegt iemand! Bourciez, die er een speciaal onderzoek naar ingesteld heeft, noemt het zo niet. Volgens deze was het een bewust gekozen en daarom ook consequent doorgevoerd streven 1). Daarom dan evenwel tegelijk een streven, waarvoor de Hugenoten onmogelijk een andere kwalificatie konden hebben dan Henri Estienne's „propos blasphématoires”, en dat hun zó tegen de borst moest stuiten, dat zij niet anders konden, dan bij de beweging voor de rechten der standen uitkomen.

Metterdaad zijn zij — zoals ik hiervóór reeds eenmaal heb opgemerkt — daar dan ook uitgekomen. De groep vogels van diverse pluimage onder leiding van La Renaudie, die in 1560 de zgn. samenzwering van Amboise op touw heeft gezet, voerde, toen zij ter vaststelling van hun plannen te Nantes vergaderde, immers uitdrukkelijk de pretentie van een vertegenwoordiging der drie standen en dus „Etats-généraux au petit pied” te wezen 2)! Maar dat niet alleen. Ten aanzien van dit punt is het Hugenotisme merkwaardig eenstemmig geweest. Als wij een brief van de reeds meer genoemde Parijse predikant Morel aan Calvijn vóór ons hebben, bevinden wij ons toch wel midden in het oorspronkelijke Hugenotisme; onder de „huguenaux de religion”.

Welnu, 15 Augustus 1559 gaf die Morel de volgende overwegingen ten beste: volgens de Franse wet moet, wanneer er bij de dood des Konings minderjarige kinderen zijn, zo spoedig mogelijk een vergadering der Staten worden gehouden, om een Raad van voogdij over die kinderen en van regentschap over het land te benoemen. Rechtens mogen op het ogenblik die Staten dus bijeengeroepen worden 3).

1) Ed. Bourciez, *Les moeurs polis et la littérature de cour sous Henri II* (Thèse Paris 1886) p. 180-197.

2) E. Lavissee, *Histoire de France*, T. VI, p. 14.

3) C.R.C.O., Vol. XVII, no. 3096, p. 597. Vgl. hierbij 'n uitspraak van Bullinger (C.R.C.O., Vol. XVIII, no. 3526, p. 212): „Si ... fideles se opponunt tyrannis et oligarchis et pristinum ius regni resti tutum cupiunt ... non debent nostrorum arms aut pecuniae contra tales expediri”,

165

Even belangrijk als de vraag, wat het wezen der verandering in de geest van het Hugenotisme van 1559 af geweest is, is zeker de thans aan de orde komende: *welke uitwerking zij heeft gehad.*

Kort en scherp gezegd deze: Catharina de Médicis heeft er aanleiding in gevonden haar politiek ten opzichte van het Hugenotisme totaal te veranderen. Was dit alleen een uiting van politieke handigheid, die wist te buigen op het ogenblik, waarop gevaar om te breken haar bedreigde? Of school in deze vrouw, die, tengevolge van hetgeen zij in de Bartholomeüsnacht van 1572 bestaan heeft, het brandmerk kreeg van een der wreedste en verraderlijkste vijanden van de Hervorming te zijn geweest, met dat al toch een zekere gevoeligheid voor het geloof, dat zulk een groot deel van haar onderdanen met gevaar van zijn leven beleed?

Het is moeilijk uit te maken. In dit Italiaanse vorstinnenhart vinden wij de felste contrasten. Maar onmogelijk, dat hier ook motieven van persoonlijke voorkeur hebben meegewerkt, is

het niet. Een dergelijke toenadering tot het Calvinisme had men bij haar, die destijds nog slechts de titel van kroonprinses droeg, ook al kunnen zien in de jaren, dat zij het dubbele kruis van haar kinderloosheid en van de ontrouw van haar gemaal te dragen had, zoowel als tijdens het begin van haar weduwschap.

Onder invloed van de Coligny, diens vrouw „la dame de Roye”, en de Prinses van Condé, had zij bij laatstgenoemde toenadering zelfs de wens uitgesproken eens „privement” een gesprek met een predikant te hebben. Of, zoals de la Planche het beschrijft — die overigens de gehele zaak alleen aan veinzerij toeschrijft, wat mij overdreven toelijkt —

„l'admiral, la voyant en grande détresse (ce semblaît) par la mort du Roy, l'admonestait d'avoir retours á la prière et se consoler en la parole de Dieu, sans s'amuser á la doctrine des moynes: que pour recevoir ceste consolation il es toit nécessaire de communiquer avec quelque ministre réformé, et que si elle le trouvoit bon il luy en feroit venir un de l'église de Paris, et qu'elle en auroit meilleure opinion qu'aparavant. Ce que la rome feignant de trouver bon elle le pria le faire venir, l'assurant qu'il ne luy seroit fait aucun. mal. Pour à quoy par venir on se servit de la dame de Roye, qui fit en sorte qu'un ministre de Paris s'achemina a un petit village pres de Rheims pendant le sacre du Roy 1)”.
 Hoewel het gesprek in kwestie tenslotte toch niet plaats heeft gehad. Want: „il séjourna un jour entier, attendant l'opportunité de conférer avec la mine. Ce qui fut empêché á l'occasion que ce jour elle fut visitée par plusieurs cardinaux. Il s'en retourna á Paris sans pouvoir rien avancer, d'autant que la dicte dame ne voulut estre aperçue conférer avec les ministres de la religion 2)”.
 Intussen, welk motief daarbij dan de doorslag gegeven moge hebben, ook bij die eerst vermelde, hoewel chronologisch gesproken latere gelegenheid heeft Catharina, onder de indruk van het toen zoo veranderde karakter van het Hugenotisme, dit niet alleen met rust gelaten, maar het zelfs beschermd en in de hand gewerkt.

Vooreerst: met rust heeft zij het gelaten! Behalve de tot nu toe ter sprake gekomen uiterste partijen heeft er in die periode in Frankrijk ook nog een derde bestaan. De partij der Politieken, die goed Rooms-Katholiek, maar tegelijk uit overwegingen van utiliteit niet anti-Hugenoots was en aangevoerd werd door de kanselier ‘l'Hôpital, de man van het “plusieurs peuvent être citoyen, qui ne sont nullement Chrétiens, même un excommunié ne laisse pas d'être citoyen. Nous pouvons vivre en paix avec ceux qui n'observent pas les mêmes cérémonies ... nous sommes ici [sc. in een vergadering van afgevaardigden van verschillende Gerechtshoven ter beoordeling van enige Hugenootse requesten] non pour établir un dogme de foi, mais pour régler l'Etat 3)”.
 Welnu in akkoord met deze tussengroep gaf Catharina nu achtereenvolgens verschillende zgn. tolerantie-edicten. In Januari 1561, op de Statenvergadering te Orléans, de proclamatie, waarbij alle gevangen Hugenoten met slechts een vermaning om voortaan goed Rooms-Katholiek te leven werden vrijgelaten.

1) Deze wijding was die van Frans II, die op 18 Sept. 1559 plaats had.
 2) L. R. de la Planche, *Histoire de l'Etat de France*, éd. Buchon, p. 220.
 3) Aangehaald bij E. Doumergue, o.c., T. VII, p. 272.

167

In April van dat jaar een edict, waarbij de onderdanen werd toegestaan achter de muren van hun woning God te dienen gelijk zij dat wensten. Nadat in Juli 1561, terwille van de indruk in Spanje en in het Vaticaan dit gegevene — althans in schijn — weer gedeeltelijk teruggenomen was moeten worden, in November daaraanvolgend een verbod aan alle autoriteiten in het land om hen, die de preek plachten te bezoeken — waartoe in Oktober te

voren weer verlof was gegeven — ook maar enigszins lastig te vallen. En in Januari 1562 zelfs vrijheid van godsdienstoefening; vrijheid van godsdienstoefening zelfs zoowel binnen de stadsmuren als daarbuiten, mits in het eerste geval van die vrijheid slechts in particuliere huizen gebruik werd gemaakt!

Maar, als gezegd, niet slechts met rust gelaten heeft de Koningin in die dagen de Hugenoten. Zij heeft het Hugenotisme niet minder beschermd en in de hand gewerkt.

Heeft zij niet toegestaan, dat het Colloque de Poissy bijeenkwam, als een soort nationaal concilie, in afwachting van het internationale, waarop men het godsdienstgeschil definitief hoopte op te lossen? Niet toegestaan evenzeer, dat de voormannen uit de beide kampen daar op voet van volkomen gelijkheid met elkaar over de waarheid hunner wederzijdse overtuigingen debatteerden? En mocht Beza daar niet vrij en frank met enige geestverwanten heen komen, alsof er geen enkel decreet ter vervolging van de ketterij ooit gegeven was? Ja, nog sterker. Niet meer dulden slechts doet men kort daarop deze Geneefse afgevaardigde en de zijnen. Zij werden te Parijs zelfs weldra *personae gratae*.

Nadat Jeanne d'Albret het 12 November 1561 al eens gewaagd had aan het slot van een maaltijd, waarbij ook de kardinaal d'Armagnac, de Pauselijke legaat, had aangezeten, de tafels uit de eetzaal te laten ruimen, en haar voornamen gasten — als men een psalm aanheft, „aux voix des grandes dames, qui entourent le légat, se mêlent les voix enfantines du petit prince de Béarn et de son cousin Henri de Bourbon"! — door ds. Jean de la Tour een Hugenootse preek te laten houden: kreeg Beza immers verlof, om op de 1ste December met de zeven honderd personen, die daartoe waren samengestroomd en waaronder zich ongeveer de gehele Protestantse aristocratie bevond, Heilig Avondmaal te vieren.

Maar ook dat was het merkwaardigste nog niet, dat in dit opzicht voorviel. Liet de Koningin Calvijns opvolger bij de vervulling van die kerkelijke werkzaamheden ongemoeid: in politicis heeft zij hem in dien tijd zelfs als haar raadsman gebruikt. „On d irait que la régente gouverne avec le érédit de Théodore de Béze" drukt Romier het in een van zijn boeken uit 1).

Onder zulke omstandigheden was het waarlijk geen wonder, dat Catharina al meer toewijding van de zijde der Hugenoten verkreeg; dat men bijvoorbeeld eens, toen Karel IX ernstig ziek was geworden, in hun Kerken vurig voor zijn herstel heeft gebeden. Leek het inderdaad niet alsof alle ellende van de martelaarsperiode nu voorgoed voorbij was?

Nog temeer scheen dit het geval te zijn omdat de Koningin, eenmaal zover gekomen, door de loop, die de dingen daarna namen, steeds weer verder gedreven werd.

Vanzelfsprekend wekte haar nieuwe politieke koers in de Contrareformatorische wereld felle verontwaardiging. In November 1561 begonnen Spanje, de Paus, de Venetiaanse Republiek, de Hertog van Savoye en nog enige andere ultramontaanse machten zelfs aanstalten te maken, om gewapender hand in de Franse zaken in te grijpen. En in diezelfde geest ontwikkelden zich de gebeurtenissen binnenslands. De voornaamste Rooms-Katholieke heren keerden woedend het hof de rug toe, om op hun landgoederen te gaan jagen en ... intrigeren. Tegelijk dat seculiere en reguliere predikers het volk om strijd allerlei verzetstheorieën voorhielden; theorieën, geen haar minder radicaal en agressief dan ze later door de monarchomachen zouden worden aan de man gebracht: als blijkt, dat een soeverein de ketterij begunstigt, heeft de Paus het recht diens onderdanen van hun eed van trouw te ontslaan; en: als er een prins van de bloede te vinden is, bereid om daarbij de leiding te nemen, mag het volk zijn plicht om te gehoorzamen voor automatisch vervallen houden 2).

1) Luc. Romier, *Catholiques et Huguenots à la Cour de Charles IX* (1924) p. 270, 271. Geen wonder dan ook, dat Beza's grote ingenomenheid met Catharina's politiek blijkt; zie bijv. *Revue Historique*, T. XIX, p. 147.

2) J. Schlosser, *Die Lehre vom Widerstandsrecht der Untertanen gegen die legitime Fürstengewalt bei den Katholiken des 16. Jahrhunderts* (1914) S. 29; Historische Zeitschrift, Bnd. 138 (1928) S. 145; Luc. Romier, *Catholiques et Huguenots à la Cour de Charles IX* (1924) p. 275, 276, 279; G. Wei 11, *Les théories sur le pouvoir royal en France* (1892) p. 54.

Dat ook deze laatste stelling verdedigd werd, was wel een bewijs hoezeer het dien geestelijken redenaars met hun tot actie drijvende taal ernst was. Hier gold het immers niet slechts een abstracte redenering, maar een oproep tot het niet-ongebruikt-voorbij-laten-gaan van een mogelijkheid, die met de dag grijpbarder werd. Van Prinsen van den bloede gesproken: was de eerste daarvan niet **Antoine de Navarre**? En was deze destijds niet juist bezig eens opnieuw te laten zien hoe kameleontisch toch zijn aard was? Na een tijdlang de pro-Hugenootsche politiek van Catharina gesteund te hebben, is hij immers in Augustus 1561 begonnen zich daar weer van af te wenden. Toen het Spaanse Navarre, waarnaar zijn verlangen altijd uitging, maar dat Philips II niet bereid was hem af te staan, bereikbaar scheen te zullen worden, mits hij te vinden bleek voor toenadering tot de Paus, was de zaak voor hem beslist. Wel zou het nog tot Februari 1562 duren eer hij het Huguenotisme totaal losliet, maar nu, een half jaar van te voren, nam hij er al in principe afscheid van 1). En zo zag de Regentes zich in die tijd, tengevolge van haar nieuwe politiek, werkelijk van meer dan één zijde tegelijk geïsoleerd en bedreigd.

Echter niet met het gevolg, dat men daar misschien het eerste van verwacht zou hebben, namelijk: dat de Regentes in haar schulp kroop. Juist het tegenovergestelde heeft zij gedaan. Zij werd op tegenweer bedacht. Zij ging maatregelen nemen om, als het er straks mogelijk op aan zou komen, in haar Hugenoote onderdanen meer dan alleen maar vereerders, om er militaire beschermers in te hebben. De Coligny zag zich door haar de vraag voorgelegd: van hoeveel Kerken zij, bij binnenlandse onlusten of oorlog met het buitenland, daadwerkelijk hulp zou kunnen krijgen, om haar tegenstanders het hoofd te bieden.

1) Over de ontwikkelingsgang van dit afvalproces zie Luc. Romier, *Catholiques et Huguenots* (1924) p. 279, 288, 317; G. von Polenz, *Geschichte des französischen Calvinismus*, Bnd, II (1859) S. 114, Anm. 10.

En toen zijn antwoord na enige tijd luidde: *op dit ogenblik, nu een aantal hunner nog niets van zich heeft laten horen, zijn er al niet minder dan twee duizend een honderd vijftig geweest, die van hun bereidheid daartoe blijk hebben gegeven*, toen wist zij het zelfs daarheen te leiden, dat een soort leger-organisatie onder hen tot stand werd gebracht; een aan het verband hunner Kerken aanleunend, althans naar het model daarvan ingericht systeem van verdediging. De Dauphiné, Guyenne, Languedoc en Provence gingen bij die organisatie voorop, maar straks volgden ook nog verschillende andere provinciën.

Volkomen duidelijk zijn de manier, waarop deze organisatie tot stand is gekomen en haar wezen m.i. niet. Als wij trachten haar ons ten aanzien van deze beide punten tot in bijzonderheden voor te stellen, blijft er tenminste altijd een onverklaarbare rest; wat wel voornamelijk hierdoor veroorzaakt zal zijn, dat wij haar nergens, ook al is het maar voor een korten tijd, kunnen zien functioneren.

Er bestaat ten haren opzichte dan ook een vrij groot verschil van opvatting.

Volgens Romier ging de actie om er toe te geraken van de plaatselijke Huguenoten-gemeenten uit. In steeds groter getale zouden deze omstreeks deze tijd begonnen zijn zich aan de

bescherming der edelen toe te vertrouwen, die de heerlijkheidsrechten over hun woonplaatsen bezaten. En vervolgens zouden die patroons dan tot een soort militaire hiërarchie zijn samengevoegd! Over elke plaatselijke Kerk zou een kapitein 't bevel hebben gevoerd; evenals over een „colloque", d.i. over het verband der Kerken in een klein district, een kolonel. Daarboven zou dan weer een „chef de province" over de Kerkengemeenschap in de respectievelijke provinciën hebben gestaan; en aan de top der piramide tenslotte Condé als „Protecteur général des églises de France".

Hier zouden het dus de Kerken zelf geweest zijn, aan wie een militair karakter werd opgedrukt. Terwijl tegelijkertijd de leiding van hun doen en laten uit de handen van de godsdienstige raadsman, Calvijn, waarin zij tot dusver had gelegen — niet tot hun voordeel, want zij werden door deze nieuwe leider kras misleid — in die van de militaire aanvoerder, in die van Condé zou zijn overgegaan 1).

Heel anders de voorstelling, die Doumergue de juiste heeft genoemd 2). Van zulk een protecteurschap — zegt deze — is in werkelijkheid geen sprake geweest. En die Condéïsering der Kerken, zo'n in hen ingedrukt militair stempel, waarbij de geest van Condé die van Calvijn uit haar zou hebben verdreven, moet eveneens naar het rijk der fabelen worden verwezen. Een zekere juxtapositie van twee verschillende organisaties, van een kerkelijke en een militaire, treffen wij wel aan, maar geen superpositie van die militaire over de eerstgenoemde. Beide moeten — ook al zouden zij door dezelfde mensen tot stand zijn gebracht — organisatorisch toch in allen gevalle onderscheiden zijn geweest.

In zoverre als Doumergue gebeurtenissen uit de jaren tachtig bijbrengt, om deze voorstelling plausibel te maken, lijkt het mij toe dat hij zijn betoog verzwakt heeft. Maar met dat al is zijn voorstelling toch gemakkelijker te aanvaarden, dan die van Romier 3). Condé heeft wel de titel van „Protecteur et défenseur de la couronne de France" gedragen, maar „Protecteur général des églises de France"? Romier blijft totaal in gebreke daar voorbeelden van te noemen. 4).

Ook schijnt mij de mening niet houdbaar, dat de Coligny in die dagen, al was het dan maar tijdelijk, zijn rol van de leidende figuur van het Hugenotisme te wezen had uitgespeeld. Bij Erich Marcks lezen wij dan ook juist de omgekeerde meening: „Print Ludwig von Conde" — in Maart 1562 is de bedoeling — „schart die Hugenoten um sich; die Seele aber seines Feldlagers wie seiner Kanzlei ist Gaspard von Coligny 6)". De doorslag moet evenwel m.i. ten deze nog de overweging geven, dat Doumergue's voorstelling beter dan die van Romier past bij het beeld, dat wij ons van de gang van zaken omtrent de jaarovergang van 1561 op 1562

1) Luc. Romier, *Le royaume de Cath. de Médicis* (1922) T. II, p. 256-269.

2) E. Doumergue, o.c., T. VII (1927) 354-378.

3) Cf. wat *Histoire Ecclésiastique* (de France) T I (1841) p. 505, 507, 508 meedeelt.

4) *Mémoires de Condé* (1743) T. III, p. 611.

5) Erich Marcks, *Männer und Zeiten* (1922) Bnd. 1, S. 49.

in 't algemeen bleken te moeten maken. Bij het feit namelijk, dat het systematisch en georganiseerd naar de wapens grijpen van de Hugenoten door de Koningin is uitgelokt, meer dan dat het uit de eigen behoefte dier Hugenoten opkwam.

„Ne faut douter que, si l'affaire eût été poursuivie comme il devait, le roi trouvé forces volontaires assez grandes pour empêcher toutes séditions par-dedans, et mus les efforts de l'Espagnol et de tous autres par-dehors", zegt de *Histoire ecclésiastique* tot slot van haar mededelingen over dit uitlokken 1). „... Si l'affaire een éte poursuivie comme il devait"! Maar

dit is niet gebeurd. Omdat, kort nadat het hier beschrevene voorgevallen is, de toestanden in Frankrijk zich totaal hebben gewijzigd.

Een paar uitlatingen van Beza, die na de mislukking van het gesprek te Poissy nog geruime tijd in Frankrijk gebleven is, en de voor het Hugenotisme zo gunstige periode, die onmiddellijk daarop volgde, van zeer nabij mee doorleefd heeft — uitlatingen in diens briefwisseling met Calvijn — tonen ons hoe uiterst hoopvol hij en de zijnen de toekomst van „la Cause”, zoals de tegenstanders de zaak van „ceux de la religion” gewoonlijk noemden, omstreeks die tijd hebben tegemoet gezien 2).

Wat een verpletterende teleurstelling moeten zij dan niet kort nadien hebben ervaren; want juist het tegenovergestelde van wat zij verwachtten gebeurde.

Door de afval van de Koning van Navarre, die ik vermeldde, onzeker geworden, of zij zich wel zou kunnen staande houden — omdat de verhouding der partijen in Frankrijk zich daardoor sterk ten gunste van het Katholicisme gewijzigd had — is de Regentes begin Februari 1562 plotseling volledig gezwenkt. Nog geen maand nadat zij bij het Januari-edict van dat jaar tolerantie had toegestaan, gaat zij weer naar de mis, neemt weer aan processies deel, herstelt de Rooms-Katholieke leermeesters van Karel IX in hun positie van voorheen, verbiedt ten Hove niet alleen elke reformatorische preek, maar ook zelfs elk gesprek over de nieuwe religie, veroordeelt enige beeldstormers tot de strop.

1) *Histoire Ecclésiastique* (de France) T. I (1841) p. 420, 421; cf. p. 505.

2) Luc. Romier, *Catholiques et Huguenots* (1924) p. 268, 269.

173

Kortom: evenveel reden, als zij straks aan de Rooms-Katholieke kanselredenaars gegeven heeft, om haar Izebel te noemen, evenveel geeft zij er thans aan de mannen der andere partij 1).

En alsof daarmee nog niet genoeg onheil was losgebarsten: in diezelfde maand Februari 1562 was ook het geduld der de Guises c.s. uitgeput en namen deze het besluit aan de bevoorrechte positie der Hugenoten, die reeds maanden hun ergernis gewekt had, met geweld een eind te maken. Een besluit, dat reeds binnen een paar weken effect sorteerde. Toen zondag 1 Maart 1562 het bloedbad te Vassy plaats had, waarbij de ruiters, die François de Guise op een reis door het land begeleidden, in dat stadje een Hugenootse godsdienstoefening op de meest wrede wijze hebben uitgemoord. Toen, als gold het hier een sein, waarop men gewacht had, onmiddellijk daarna de troepen van het Triumviraat — de maréchal de Saint André, de connétable de Montmorency en de Hertog de Guise — in beweging kwamen, maar ook de Hugenoten onder leiding van Condé te wapen liepen. A) En toen daarmee Frankrijk het toneel van een burgeroorlog was geworden in plaats van een staat, waarin het Hugenotisme, verbonden met de kroon, de toon aangaf.

Het is overbodig, dunkt mij, en eigenlijk zelfs min of meer misleidend, de vraag te gaan stellen, wie voor het uitbreken van dezen burgeroorlog aansprakelijk gesteld moet worden. Wil men haar nochtans beantwoord hebben, dan lijdt het geen twijfel, of wanneer men uitsluitend de gebeurtenissen van begin Maart 1562 in aanmerking neemt — moet de partij der de Guises als de schuldige worden aangewezen 2). Beperkt men echter zijn belangstelling niet tot dat éne tijdstip, dan ... raakt het al moeilijker er een beslist antwoord op te geven naarmate men het conflict verder terug vervolgt. Dan is misschien nog het beste, te zeggen dat men door volstrekt niet als uitdaging bedoelde stappen aan de ene kant, die nochtans als zodanig werden opgevat door de tegenpartij en

A) Een gewapend conflict was volgens die Hugenoten gerechtvaardigd, omdat het EDICT van 17 Januari met voeten getreden werd. Veel Hugenoten, evenals Calvijn, waren het niet eens met een gewapende strijd.

1) Luc. Romier, o.c., p. 306 sv.

2) Luc. Romier, o.c., p. 321; E. Doumergue, (1927), p. 206 sv. 213 sv., 274 sv., 282.

174

harerzijds dan weer met nieuwe provocaties werden beantwoord, sedert het godsdienstgesprek van Poissy al meer in de bekenden toestand geraakt is, waarin de wapenen vanzelf in beweging komen 1). Anders: dat de de Guises al meer elke beperking uit het oog hebben verloren, terwijl bij de Hugenoten tegelijk tenslotte zelfs de laatste psychische remming wegviel, die er hen nog van had kunnen terughouden de hun toegebrachte slagen zowel te gaan pareren, als met gelijke munt te gaan betalen.

Nauwelijks had de hiervóór beschreven zwenking van de Regentes plaats gehad, of haar politiek, om een deel van haar onderdanen de wapenen in de vuist te drukken, bleek van regeringstandpunt uit gezien toch wel heel gevaarlijk te zijn geweest. Want, mocht zij haar staatkunde nu al gewijzigd hebben, de Hugenoten dachten daar thans niet meer aan. Deze vervolgden de weg, die zij eenmaal ingeslagen hadden. De „hardiesse", waarmee zij in de herfst van 1561 het recht tot het houden van publieke godsdienstoefeningen en de daarvoor nodige kerkgebouwen hadden opgeëist, groeide een kwartaal later tot de besliste onwil uit, om ook maar één enkele stap achteruit te doen. Zij het dan, dat zij hun verlangen om handelend op te treden — nu dit niet meer in akkoord met de kroon, maar alleen in oppositie tegen deze vervuld kon worden — thans nog meer dan voorheen voor het odium van onwettig te wezen poogden te bewaren door te zeggen, dat zij geen verzet tegen de Koning pleegden, maar ten behoeve van die Koning tegen hen optraden, die dezen in zijn vrijheid belemmerden 2).

Een, zoals ik ook hiervóór reeds te verstaan gaf, op dit pas volstrekt niet fictieve voorstelling van zaken. Schreef de Spaanse gezant aan het Franse hof, die een vertrouweling der Triumviri was, 2 April 1562 niet aan Philips II, dat deze „pensaient être les plus forts et ne toléreraient pas, que la Reine voulût être d'un autre coté"? En vertelde Jean de Monluc, die het weten kon, daar hij intiem met de Regentes bevriend was,

1) Luc. Romier, o.c., p. 323-325.

2) Zie G. Weill, *Les théories sur le pouvoir royal en France* (1892), p. 67; *Mémoires de Condé*, T. IV, pp. 56-74, 84.

175

niet omstreeks diezelfde tijd, dat Catharina werkelijk bang was geweest vermoord te zullen worden en dat de kleine Karel IX zich slechts zuchtend en schreiend door de de Guises uit Fontainebleau mee had laten voeren 1)?

Nog te eer zullen de Hugenoten tegen zulk doorzetten van wat zij begonnen waren geen bezwaar hebben gehad omdat juist in die dagen een zeer opmerkelijke verandering in het standpunt, dat Genève in deze aangelegenheid innam, te constateren viel en daardoor bij velen een belemmering, die hen tot dusver schroomvallig had gemaakt om al te radicaal op te treden, weggevallen moet zijn.

Zoals ik aan het slot van mijn behandeling van de martelaarsperiode van het Hugenotisme zien liet: *tot begin 1560 gelukte het Genève onder Calvijns leiding elke verzetsbeweging onder de Hugenoten te bezweren*. Daarna bleek dat echter niet mogelijk meer. Waarschijnlijk is het vooral de terdoodbrenging van Anne du Bourg, op 23 December 1559, geweest, die deze wijziging veroorzaakt heeft. Stierf deze martelaar zó, dat zelfs de

goed-Roomse jongens, die de executie bijwoonden, zijn rechters als vertrappers van het recht vervloekten: hoe moet dit feit dan niet op de Hugenoten hebben gewerkt 2)?

Geen wonder werkelijk, dat Hubert Languet 6 April 1560 aan Caspar Peucer kon schrijven: „In Gallia omnia ad seditionem spectare videntur”, zoals Calvijn het een half jaar later ook aan Sulzer bericht heeft: „In Gallia duae sunt tumultuandi causae, quia nec regnum Guisianum tolerabile est, nec multi ferre amplius queunt religionem tanta et tam violenta barbarie opprimi 3)”. En geen wonder eveneens, dat er al vóórdien feitelijkheden voorgevallen zijn; dat in Maart 1560 de samenzwering van Amboise heeft plaats gehad 4).

1) Luc. Romier, o.c., p. 338, 339; E. Doumergue, o.c., T. VII, p. 392, 393.

2) E. Doumergue, o.c., T. VII, p. 24r.

3) H. Langueti, Lib. II Epistol., no. 17, p. 43; C.R.C.O., Vol. XVIII, no. 3253, p. 203.

4) de Naeff, *La conjuration d'Amboise* (1922) p. roi sv., 110, In; E. Doumergue, o.c., T. VII, p. 242 n. 2.

176

Over de gebeurtenissen in verband met dit „tumulte d'Amboise" kan ik kort zijn. Ondernomen werd het door een edelman uit Perigord: de ook vroeger reeds genoemde seigneur de la Renaudie, een handig, welsprekend mens, die Calvinist ... heette, maar — noch betrouwbaar noch onbesproken van gedrag — het slechts formeel was 1). Felle hater van de De Guises, omdat deze zijn zwager zonder vorm van proces ter dood hadden laten brengen, vatte hij reeds in het najaar van 1559 het plan op bij een goede gelegenheid die doodsvijanden te overvallen; wanneer zij in gezelschap van de Koning zouden zijn, hun dezen te ontrukken en met hen zelf tenslotte grondig af te rekenen.

Groots was de onderneming opgezet. Maanden achtereen het hij er, zowel in de Provence als in de Languedoc ijverig propaganda voor maken. Van verschillende edellieden wist hij hulp toegezegd te krijgen. Bijvoorbeeld van zekere Villemongis en van Philippe de Corquilleray, seigneur du Pont. En burgers schaarden zich rond hem bij de vleet. En Frankrijk woonachtige, maar ook speciaal voor dit doel uit Genève teruggekeerde emigranten; toch zeker een zestig- á zeventig-tal en misschien zelfs nog wel een heel wat groter contingent 2). 1 Februari 1560 eindelijk werd de uitvoering van het plan op een geheime vergadering te Nantes tot in details geregeld.

Maar met dit al is de gehele zaak op niets uitgelopen. Toen de samenzweerders hun aanval te Amboise ondernamen, was hun tegenpartij al sinds maanden gewaarschuwd. Zo viel het haar niet moeilijk hen radicaal af te slaan. In een meedogenloos wreed bloedbad werd La Renaudie's poging gesmoord.

1) Zijn voornaam wordt beurtelings als Godefroy en Jean opgegeven; cf. *Revue Historique*, T. XIV (1880) p. 331, 332.

2) Een actie van het Geneefs-Franse Calvinisme, die met deze samenzwering van Amboise niet verward mag worden en ook reeds in 1560 ondernomen werd, zie G. von Polenz, *Geschichte des Französischen Calvinismus*, Bnd. II (1859), S. 28, Anm. 25

IV. MARTELAREN IN PARIJS

1. Executie in Parijs van **Geoffroi Guérin**, van 25 jaar, afkomstig van Pontaudemer, in Normandië. –

Gearresteerd in Parijs met verschillende anderen en de nieuwe leer afgezworen, wordt hij op 5 december 1557 veroordeeld om boete te doen en vervolgens de disciplinaire kerkelijke straffen te ondergaan. Daar komt hij aan zijn oude overtuigingen terug, publiceert een geloofsbekentenis en laat zich veroordelen als ketters, om aan klein vuur gebrand te worden, opgehagnen aan ketens boven de vlammen en hebbend een prop in de mond.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Godefroy Guerin

[JAAR 1558]

Godefroy Guerin, te Ponteau de Mer, in Normandië geboren, werd op vijftientigjarige leeftijd met vele anderen te Parijs gevangen genomen.

Al dadelijk legde hij belijdenis af van alle punten, die men hem voorhield, zodat men meende, dat hij een der eerste zou zijn, die gedood zou worden. Uit vrees echter trad hij daarna terug, en liet zich door de vijanden tot herroepen en afval brengen. Men meent, dat hij door een booswicht, die met de dwalingen van Castalion besmet was, was verleid, die hem wijs maakte, dat men zich om de godsdienst niet zozeer behoefde te bekommeren, dat God zulk bloedvergieten der mensen in geen dele behaagde, en dat het een onverschillige zaak was de mis bij te wonen, en de godsdienst ten tijde der vervolging te verloochenen.

Guerin wist wel, of dit waarheid was of niet. Daar hij evenwel voor de dood bevreesd was, bediende hij zich van dit kussen, om zijn geweten in slaap te brengen en zijn afval daarmee te verschonen. Toen hij weer voor de rechters verscheen, deed hij, wat zij van hem verlangden, en werd de 5de December veroordeeld om met het ontblote hoofd en barvoets van de gevangenis tot de grote deur der kerk van de Jacobijner monniken te gaan, en een brandende waskaars van twee pond in de hand te dragen, daar op de knieën te vallen, en openlijk berouw te betonen, onder aflegging der belofte, dat hij voortaan de geheime samenkomsten niet meer zou bijwonen. Dit alles had plaats onder grote droefheid dergenen, die hem kenden, en wat beters van hem gehoopt hadden. En, daar het vonnis inhield, dat hij, na openlijk boete te hebben gedaan, aan de geestelijke zou worden voorgesteld, teneinde verder aan het geestelijke oordeel te worden overgegeven, bracht men hem in de bisschoppelijke gevangenis.

Daar heeft God hem, nadat hij zich zeer vernederd had, weer opgericht. En, nadat Hij hem Zijn oordeel op nadrukkelijke wijze had laten gevoelen, heeft Hij hem door Zijn troostrijke genade weer versterkt, zodat hij aan het andere gedeelte van het hem voorgeschreven vonnis niet wilde voldoen, maar herriep door een vrijmoedige belijdenis weer, wat hij vroeger uit zwakheid schandelijk had ingewilligd. Van die tijd aan begon hij een belijdenis van zijn geloof op te stellen, gaf die aan het parlement, waar hij vroeger de waarheid had verloochend, over, teneinde hun gelegenheid te geven een nieuw rechtsgeding tegen hem te beginnen. Daarmee gaf hij te kennen, dat hij niet wilde volharden bij zijn herroeping, aangezien hij daarbij zaken had toegestemd, die lijnrecht met het Woord van God streden. En, daar hij wist, dat hij, als hij daarin volhardde, geen hoop op de zaligheid kon hebben, en niets anders dan Gods oordeel te wachten had, verklaarde hij bij zijn belijdenis te willen blijven, die hij nu

eigenhandig geschreven en overgegeven had. En, wat hij in deze belijdenis betuigd had, bevestigde hij met heerlijke getuigenissen uit de heilige Schrift. Ook aan zijn gevangene medebroeders schreef hij een brief over zijn bekering, opdat zij door zijn val niet geërgerd, maar door zijn voorbeeld onderwezen zouden worden, hoe zij zich gedragen moesten.

Aldus door Gods kracht gesterkt, streed hij zo ridderlijk, dat hij op de 1e Juli de overwinning behield en de strijd voleindigde. Hij was door de eerste president in een kamer op het paleis geroepen, waar vier leraren van de Sorbonne tegenwoordig waren, met wie hij geruime tijd moest redetwisten over het sacrament des altaars, waarbij hij uitdrukkelijk verklaarde, dat het geen sacrament was, wanneer het uiterlijke teken de onzichtbare genade niet aanduidde. De anderen wisten niets te antwoorden dan dat de leer van de wezensverandering door de kerkvergaderingen aangenomen en bevestigd was.

Guerin zei, dat hij de kerkvergaderingen niet kon geloven, dan voor zover zij in haar uitspraken met Gods Woord overeenkwamen.

De anderen vroegen: "Wat noemt gij Gods Woord?"

Antwoord. "De Heilige Schrift.

Vraag. "Gij verklaart de heilige Schrift op een andere wijze dan wij; wie zal daarin kunnen beslissen?"

Antwoord. "De Heilige Geest."

Vr. "Maar, zal ieder niet zeggen dat hij de Heilige Geest heeft?"

Antwoord. "Dan moet men een kerkvergadering bijeenroepen, zoals door de apostelen, blijkens de Hand. hoofdstuk 15, gehouden is."

Daarna kwamen zij tot de vraag, of Maria niet de moeder Gods was.

Daarop antwoordde hij, dat dit wegens de persoonlijke vereniging der beide naturen in Christus Jezus met recht kan gezegd worden; maar dat men noodzakelijk onderscheid daarin moest maken, opdat men niet zou menen, dat zij de moeder der Godheid is, maar alleen der mensheid.

Doch de hooggeleerde heren wilden hem wijs maken, dat zij ook zijn moeder naar de Godheid was, totdat eindelijk de beul kwam, die de president had laten halen, en die de gevangene zonder enige rechterlijke uitspraak in de kapel bracht.

Toen Guerin in de kapel kwam, stond er een priester, die de mis bediende, over welke gruwel hij met luider stern riep: "O gij onreine mis!"

En, toen men hem om die woorden wilde slaan, wilde hij zijn woorden verdedigen, maar zij overvielen hem, en lazen hem zijn vonnis voor, dat hij lijdzaam aanhoorde. Toen zij dit geheel hadden gelezen, begon hij met vreugde een psalm te zingen: "Doe mij recht, o God! en twist Gij mijn twistzaak; bevrijd mij van het ongoedertieren volk, van de man des bedrogs en des onrechts." Hij hield niet op met zingen tot omtrent twee uur, op welk uur hij gedood werd.

Doch, voor zij hem ter dood brachten, deden zij al, wat zij konden, om hem aan het twijfelen te brengen. De schrijver, die zijn vonnis gelezen had, zei tot hem: "Je bent door zoveel leraars vermaand, en toch blijft gij halsstarrig."

"Ik heb," antwoordde hij, "hun vermaningen niet willen aannemen, omdat zij de zuivere leer van het Evangelie vervalsen; en, als ik daarom lijd, lijd ik om Christus wil, wat ook billijk is, daar Hij de smadelijke dood des kruises voor mij geleden heeft."

Men hield hem ook een houten kruis voor, wat hij echter afwees.

Na het middagmaal kwam ook Maillard om hem te kwellen, en stelde hem vele pauselijke vragen voor, die hij alle op christelijke en godzalige wijze beantwoordde.

Daarna kwam er een raadsheer tot hem, die zei: "Gij moet wel een heilloos mens zijn, om te durven zeggen, dat men de maagd Maria niet behoort te aanbidden. Ik moet u eens vragen. Indien gij het een of het ander bij een koning of vorst te doen had, zoudt gij zo onbeleefd zijn om terstond bij hem in de kamer te lopen, en u niet door een ander laten aandienen?"

"Mijn lieve heer", zei hij, "hoe durft u de almachtige, goede en barmhartige God met zulke menselijke zaken te vergelijken, daar ons God om Christus' wil een vrije toegang tot Hem heeft geschonken, om voor de troon Zijner genade te verschijnen."

Toen kwam de beul, die hem, onder het heenrijden naar de strafplaats, een rood geverfd kruis aanbood. Doch Guerin wilde het niet aannemen, en zei, dat hij het lijden en sterven van Jezus Christus reeds lange tijd in het hart had gedrukt.

Een monnik zei hem, dat hij het doen moest, om niemand te ergeren. Guerin antwoordde hem, dat geen vromen, maar alleen bozen zich daaraan ergeren zouden.

Na nog uitvoerig met hem te hebben gesproken, brachten zij hem eindelijk uit de kapel naar de gevangenis, en duwden een bal in zijn mond. Hij zag daar een gevangene, die hij in de gevangenis had leren kennen, en zei tot hem: "Mijn vriend **Jan Julior**, oefen u voortdurend in het lezen der heilige Schrift, en leer God aanbidden, dan zal Hij u niet verlaten."

En tot de anderen zei hij: "Gij lieve vrienden, God schenke u allen een goede nacht; ik ga sterven, opdat ik het leven beërven mag."

Toen men hem op de wagen wierp, riep hij God aan om volharding in het geloof, en zei: "Ik geloof in God, de almachtige Vader" enz., en sprak de geloofsartikelen geheel uit.

Daarna werd hem zijn vonnis nog eens voorgelezen. En, toen men kwam aan de lezing van de redenen van zijn veroordeling, namelijk, dat hij een ergerlijke en ketterse leer verdedigd had, riep hij met luider stem: "Over deze beschuldiging roep ik God aan tot Getuige."

Toen hem gezegd werd, dat hij levend zou worden verbrand, zei hij met een opgeruimd gelaat: "*God zij geloofd.*"

Van het paleis werd hij naar Malbertsplaats overgebracht. Op de strafplaats aangekomen, ontbrak het hem niet aan beulen, want het gemene volk kwam met scharen aanlopen, en enige onder hen waren zo bloeddorstig, dat zij hem met vuisten sloegen, en allerlei godslasteringen tegen hem uitbraakten. Onder hen hadden zelfs de paardenkopers hout aangedragen en het vuur opgestookt, en, toen Guerin naderde, trokken zij hem uit de handen van de beul, en wilden hem ombrengen. Dit was bovenmate gruwelijk en verschrikkelijk om aan te zien, zodat de beul zelfs medelijden met de beklagenswaardige lijder had, en zich beklaagde, dat men hem zijn ambt ontnam. Doch onder dit alles bleef Guerin standvastig, zodat zich ieder over zijn moed moest verwonderen.

Daar las men hem zijn vonnis nog eens voor, en, toen men aan de woorden kwam, dat hij God had gelasterd en de sacramenten had veracht, antwoordde hij: "Dat zij ver van mij, dat ik mijn God zou lasteren; maar aangaande de sacramenten heb ik de waarheid gesproken, doch die in geen dele veracht."

Daarna deden zij hem de boeien af, en zeiden tot hem, dat, indien hij wilde herroepen en zeggen: *Jezus Maria*, men hem zou worgen. Doch hij zei: "Ik heb mijn geloof voldoende beleden, en mijn godsdienst genoegzaam blootgelegd, en daarbij wil ik leven en sterven. Gaat slechts met mij voort."

Toen staken zij hem de bal weer in de mond, en trokken hem met een katrol in de lucht. Hij hief zijn ogen op naar de hemel, en riep met luider stem: "*Heere, mijn God, doe uw hemel open, en neem uw knecht tot U.*" In dit gebed volhardde hij, totdat hij de geest gegeven had.

2. **Jean Morel** was aanwezig bij de Executie in Parijs van François Rébézies, oud 19 à 20 jaar, en van Frédéric Danville, 1557.

Johannes Morellius

[JAAR 1558]

In de vervolging te Parijs werd ook deze jonge en goed onderwezen student Johannes Morellius, te Auge, in het bisdom Lissieux, geboren, en broeder van de beroemde boekdrukker Willem Morellius, gevangen genomen. Hij was nog geen twintig jaren oud, en niettemin zeer ervaren in de vrije kunsten.

Toen iemand hem vroeg, of het geen grote ketterij was iets ten nadele van de mis te zeggen, antwoordde hij: "Dit weet ik, dat het ketterij is, als iemand iets ten nadele zegt van het Woord van God, maar tegen de mis zich te verklaren is niet tegen Gods Woord te spreken, en daarom is het geen ketterij iets ten nadele van de mis te zeggen." Toen de leraren met hem over de leer der wezensverandering spraken, zei Morellius: "Indien Christus gewild had, dat het brood in zijn lichaam zou veranderd worden, zou Hij niet gezegd hebben: "Dit is mijn lichaam," maar "dat worde mijn lichaam," of "dat verandere zich in mijn lichaam."

Toen de goede heren hem daarop niets wisten te antwoorden, kwamen zij gedurig met de almacht van God voor de dag, evenals of God Zijn almacht, om ieders verzinselen en dromerijen waar te maken, wilde misbruiken.

Doch Morellius zei: "Men kan uit de almacht van God (of iets geschieden of niet geschieden kan) niets zekers besluiten, tenzij men tevoren van Zijn wil verzekerd zij; want Gods almacht, waarheid en wil kunnen niet van elkaar gescheiden worden."

Uit de gevangenis schreef Morellius onder andere deze woorden aan zijn vrienden: "Velen zijn er, die, als zij worden ondervraagd, twijfelachtige antwoorden geven, en niet letten willen op de inhoud der gedane vraag. Dit zullen de ware christenen in geen dele doen, want iedere verantwoording of andere wijze van zich te verklaren, waardoor of door vrees of om andere redenen, de waarheid van het Evangelie verdonkerd of verborgen of Gods Woord veracht wordt, of de onkundigen en ongelovigen in hun dwalingen versterkt, of misschien ook geërgerd worden, zulke woorden, zeg ik, zijn alle van de duivel, die een vader en oorsprong van huichelarij en geveinsdheid is."

De listigheid van de duivel schilderde hij op deze wijze: "Wanneer de duivel iemand onzer wil doen zondigen, houdt hij ons de goedheid en barmhartigheid Gods voor ogen, waardoor de bedreven zonden ons gemakkelijk kunnen vergeven worden. Maar, wanneer hij ons tot de zonde gebracht heeft, laat hij er ons in liggen, ja, springt ons zelfs op de schouders, en brengt er ons hoe langer hoe meer in, opdat wij haar niet zouden te boven komen, maar in haar onreinheid verstikken en vergaan zouden. Dan stelt hij ons de oordelen van God scherp voor ogen, en wil ons wijs maken, dat het onmogelijk is, dat God ons zou genadig zijn, en ons onze zonden vergeven."

Hij schrijft ook, dat de duivel hem op soortgelijke wijze gekweld heeft, door hem namelijk de gevaarlijke mening in te blazen: "Meent gij, dat God u de zonden wil vergeven? Weet u niet, dat God zelf gezegd heeft, dat hij, die met zijn wil na de belijdenis der waarheid zondigt, niets anders te wachten heeft dan het rechtvaardig oordeel van God? Weet ge niet, dat men de barmhartigheid van God niet behoort te misbruiken? Toen Ezau en Saul gezondigd hadden, riepen zij tot God, maar werden niet verhoord. Petrus heeft Hij wel genade bewezen; maar denkt gij, dat gij op zulk een goede voet met hem staat als Petrus? Of meent ge dat Hij u meer en liever vergeven zal dan Franciscus Spira, die, evenals gij, God verloochend had?" "In een woord," zei hij, "Ik heb in deze strijd geleerd, welk een verschrikkelijke zaak het is te vallen

in de handen van God. Nochtans is God ten allen tijde de Zijnen genadig, en, *ofschoon zij vallen, laat hij toch niet toe, dat zij geheel verderven*. Ook mij heeft Hij de grondeloze schat Zijner barmhartigheid getoond, en verzekerd, dat Hij mijn zonden genadig heeft vergeven, die, ofschoon zij vroeger rood als bloed waren, nu nochtans voor Hem witter zijn dan sneeuw. O, zoete en liefelijke stem! O, hoe groot is de vreugde van mijn hart, daar ik gevoel, dat deze goede Vader mij omhelst, ofschoon ik een verloren en bedorven zoon ben geweest! Ja, Hij heeft mij ook verzekerd, dat Hij mij voortaan met Zijn hand wil ondersteunen, leiden en regeren, *en dat mij deze aanvechting overkomen is, opdat ik daaruit leren zou, dat het niet in mijn macht was de overwinning te behalen, maar dat dit alles door Zijn almachtige genade en barmhartigheid geschiedt.*"

Hij vermaande ook alle vrome christenen dat zij door het gehoor en de betrachting van het Goddelijke Woord zich in tijd tot zulk een strijd zouden voorbereiden. Hij schrijft ook in dit geschrift, dat een christen niet al te zeer voor de gevangenis moet vrezen; "want," zei hij, "de gevangenis is niets anders dan een goede welingerichte school, waarin de kinderen Gods hun les leren, en die bij hun Vader en Meester opzeggen moeten. In de gevangenis leert men, dat God in zijn beloften waarachtig is. En, ofschoon men het begin van dit geloof en vertrouwen ook in een ander kruis of in tegenspoeden hebben en gevoelen kan, nochtans openbaart zich God dienaangaande in de gevangenis volkomen aan Zijn kinderen. In de gevangenis geeft Hij hun kracht om duisternis, onreinheid, boeien, smarten, pijnigingen en andere dingen te overwinnen. Ja, om het met één woord te zeggen, de gevangenissen zijn niets anders dan christelijke oefenscholen, waar men door de allerbeste Meester alle slagen en stoten leert afweren, die ons eigen vlees, de duivel en de wereld ons geven kunnen. Ja, die Meester geeft ons het weten, willen en de kracht, om zulke stoten en slagen af te slaan. Daarom moet niemand al te zeer voor de gevangenis vrezen, daar deze de plaats is, waar God Zijn genadige gaven volkomen uitdeelt. Grote heren en vorsten zullen de koning David in de gevangenis vinden, eerbare vrouwen de lieve Judith, die om des Heeren wil haar leven in gevaar bracht. Oude lieden zullen daar de vrome Eleazar vinden, de jonge lieden Sadrach, Mesach, Abednego; en de zeven zonen met hun moeder, van wie het boek der Maccabeën spreekt. Ook alle andere dienaren van Christus zullen daar vinden Daniël en Johannes de Doper, ja ook alle profeten en apostelen, die om dezelfde reden gevangen zaten. Daar ziet men Habakuk, de gevangen profeet, spijs gebracht. Ja, men vindt daar Jezus Christus in banden gekluisterd. Daarenboven behoren wij in de gevangenis niet te vrezen, dat ons ergens een beeld of afgod zal worden tegemoet gevoerd. Daar vindt men geen lust der ogen, of andere wereldse verzoeking en aanvechtingen tot zonde. Daar kan men ongehinderd bidden en psalmen zingen, zodat de gevangenissen veel meer voor kerken dan voor kerkers behoren gehouden te worden, daar men, volgens het gezegde van Hilarius, *meer psalmen in de gevangenissen dan in de prachtige paleizen hoort zingen*. In de gevangenis verkeert men in het gezelschap van alle profeten en apostelen, ja, van Christus Zelf, de Heere van alle heren en Koning van alle koningen, Die op dezelfde wijze als wij veroordeeld, gesleept, bespot, gedood, ja als onreinheid dezer wereld werd gehouden. Waarom zullen wij ons dan al te zeer voor deze strijd ontzetten, aangezien wij zulke dappere hoofden en helden als voorgangers hebben, die, onder de banier des kruises van Christus, moedig hebben gestreden? En zullen wij, om zulk een eer en heerlijkheid te genieten, die geen oog gezien geen oor gehoord, en niet in het hart van enig mens is opgekomen, niet een ogenblik tijd ongemak wilde lijden? Wij zien toch, hoeveel sommigen verdragen om slechts een vergankelijke kroon en een onbestendig bezit te verwerven. Zien wij niet, dat menigeen, die geen ogenblik met Christus wilde lijden, daarna in zijn eigen huis veel zwaarder smart en hartenleed heeft moeten verdragen, of wegens een langdurige ziekte, of wegens andere moeilijkheden? De lieve God, Die ons tot de belijdenis van Zijn heilige naam geroepen heeft, verlene ons de genade, om te weten en te betrachten,

hoe groot en heerlijk de eer is, die Hij ons daardoor schenkt, en sterke ons in alles, opdat wij ten tijde van de strijd ridderlijk kampen, en ten allen tijde onze ogen naar de hemel naar de heerlijkheid, die ons bereid is, verheffen mogen. Amen."

Toen Morellius ondervraagd werd, zei hij tot zijn rechters: "Lieve heren, hoeveel mensen hebt gij wel laten doden, om de waarheid te begraven, en gij hebt toch niets uitgericht; want in de plaats van een, die gij ombrengt, komen er wel duizend anderen in de plaats."

Om dit gezegde bedreigde de voorzitter hem, dat hij hem de tong en de vingers zou laten afsnijden. Doch Morellius antwoordde: "Ja, al hakte gij mij de tong, de handen en de voeten af, en al trok gij mij de huid van het hoofd, zo hoop ik nochtans met Gods hulp de Maccabeeën te volgen en ook daar te komen, waar zij zijn. Ziet, lieve heren, dit is een groot bewijs, dat onze leer de ware is, aangezien de macht en het geweld der gehele wereld haar niet kunnen uitroeien noch onderdrukken."

Toen er bevolen werd, dat men hem in een hok afzonderlijk zou zetten, zei hij: "Het is onmogelijk, dat gij mij op een plaats brengen kunt, waar ik alleen ben, want ik weet zeker, dat de Geest van God bij mij blijven en nooit verlaten zal, zoals ik tot heden met de daad ondervonden heb."

Als zij met hem redetwisten en zeiden, dat het lichaam van Christus in en onder het brood was, vroeg hij hun, waarom zij dan in de mis zongen: *Sursum corda*, &c.: verheft uw harten omhoog?"

Toen zij hem vroegen, of hij ook ergens in het geheim de prediking had bijgewoond, behalve daar waar die in het openbaar gehouden werd, zei Morellius: "Ja, doch ik zal u plaats noch personen noemen, en ook niet zeggen, wie ik daar gehoord of gezien heb."

Daarop vroegen zij hem, of hij niet gezworen had de waarheid te zullen zeggen. Morellius antwoordde hierop: "Het is waar, ik heb gezworen; maar daarom ben ik niet verplicht mijn broeders te verraden en aan te klagen; want gij wilt dit alleen weten, om u ook aan hen, zoals gij aan mij doet, te bezondigen, en gij zoudt ook hen kunnen martelen en pijnigen, zoals gij mij nu martelt en pijnigt."

Hierop vroegen zij hem in goed Italiaans: "Er staat toch in het Evangelie, dat zij zalig zijn, die om der gerechtigheid lijden; waarom wilt gij dan uw broeders van deze zaligheid beroven?"

Morellius antwoordde: "Voor mijn persoon acht ik het in waarheid zalig te zijn, dat ik om Christus' wil wat lijd; maar daaruit volgt niet, dat ik mijn broeders wil verraden en aanklagen. Ja, al nam gij elke dag het ene lid voor en het andere lid na van mijn lichaam, zo wil ik toch geen enkele naam van mijn broeders noemen."

In de gevangenis werd deze Morellius zeer slecht behandeld, zodat zij hem dikwijls in de vierentwintig uren geen druppel wijn of water gaven; en als men hem al wat gaf, was het onrein en stinkend; ja het brood, dat de honden of muizen ergens hadden laten liggen, was voor deze ketter goed genoeg.

Daarenboven vermoedde men, dat hij aan vergif moet gestorven zijn, want de Farizeeën hielden het voor onraadzaam hem in het openbaar te doden, daar zij vreesden, dat hun dwalingen en bedriegerijen zo veel te meer aan het licht zouden komen. Morellius werd dood in de gevangenis gevonden, en daarna ook, zoals men met zulke lieden gewoon is, in de gevangenis begraven.

Doch hiermee waren de bloedhonden nog niet voldaan. Door de procureur-generaal van de koning en zijn beambten werd besloten, het lijk van Morellius weer op te graven, op het galgenveld te brengen, en van daar op een mestwagen naar de plaats bij St. Mariekerk over te voeren, om daar te worden verbrand, wat ook plaats had op de 27^e Februari, in het jaar 1558.

Uit een Franse editie: Na een korte ineenstorting en verval was **Jean Morel** onwankelbaar in de belijdenis van zijn vertrouwen. Zijn ondervragingen, waarin hij de mond van verschillende papisten sloot, hadden een grote terugslag op hen en duiden een diepgaande kennis aan in de Schrift en een bewonderenswaardige morele energie. „Hoe meer hij naderde aan zijn eind, hoe meer zag men de Geest van God in hem opstijgen. Hij stierf in de Conciergerie, niet zonder verdenking van gif.” Zegt Chandieu, die zijn meester was geweest.

La conciergerie is een voormalige gevangenis in Parijs. Het oude fort staat op de westoever van de Seine, vlakbij de Notre Dame. Zijn lichaam werd, aan het verzoek van de PROCUREUR-GENERAAL, opgegraven en in een mestkar aan het kerkplein Notre-Dame gedragen, waar hij op 27 februari 1558 werd gebrand.

(Jean Morel was een broer van de humanist Guillaume Morel, drukker van de Griekse werken in de Imprimerie Royale.)

3. 1559. Executie in Parijs van **Jean Barbeville**, metselaar, 67 afkomstig uit Normandië. Hij was in Geneve geweest in 1559 om instructies. Bij zijn terugkeer in Frankrijk wordt hij gearresteerd vanwege het zoeken te verbreiden van de kennis van het Evangelie. Veroordeeld door het Parlement te Parijs, wordt hij levendig in Grèveplaats verbrand.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Jan Barbeville

[JAAR 1558]

In het martelaarboek van Van Haamstede plaatst hij de executie van Barbeville, nadat Morel in de gevangenis dood was aangetroffen, in 1558. *Histoire chronologie* zet de gebeurtenis in 1559. Zie ook: http://www.regard.eu.org/Livres.14/Portraits-recits_huguenots/

Barbeville was een metselaar van zijn handwerk en een reeds bejaard man. Toen deze van Genève kwam, en zijn burens wilde onderwijzen, werd hij door hen verraden, aangeklaagd en daar gevangen genomen. Aanvankelijk was hij zwak in het geloof, zodat hij alles, wat hij vroeger beleden had, verloochende; ja, hij kwam zover, dat hij God lasterde, en dan met de een dan met de ander twistte. Want aldus wilde God zijn ontrouw tuchtigen. Daarenboven zat hij in de gevangenis der geestelijken, waar de priesters hem omringden, en hem ten enenmale bedierven.

Eindelijk gebeurde het, dat hij, benevens andere gevangenen, zich ook aan de gevangenvaarder vergreep, die hem daarvoor strafte, welk middel God gebruikte, om hem weer terecht te brengen. Hij werd namelijk bij de bovengenoemde Morellius gezet, die hem op zijn wijze begon te vermanen uit het Woord van God, wat God derwijze beschikte, dat dit niet zonder vrucht was, zodat deze beklagenswaardige man zijn zonden begon in te zien en die jammerlijk beweedde.

Hij verzocht de gevangenvaarder vergiffenis, en beloofde, dat hij zich voortaan beter jegens hem zou gedragen, en alles wilde herroepen, wat hij tegen de eer van God had gesproken. Vroeger was hij zeer vreesachtig, en als hij zijn rechters aankeek, begon hij te trillen en te beven. Doch nu was alles met hem veranderd, zodat hij zich verblijdde over Gods barmhartigheid, die hem bewezen was, en hij verlangde zelfs naar het uur om voor de rechters te worden gesteld, om daar over zijn bekering te spreken. Dit, geschiedde op de 16de of 17de Januari, toen hij voor de geestelijke rechters geroepen werd.

Daar beled hij rondborstig, dat men God alleen behoorde te aanbidden, en dat hij daarom de aanroeping van de heiligen en van de maagd Maria verwierp. De volgende dag herhaalde hij

deze belijdenis. En, toen hem de geestelijke zei, dat hij gevangen genomen was, omdat hij gezegd had, dat de priesters zich in de kerk aanstelden als hansworsten, in het geel, groen, rood en andere kleuren gekleed, antwoordde hij: Ja, dit heb ik gezegd. En, als gij wilt, zal ik u nog meer zeggen." Zij ontzetten zich allen zeer over zijn standvastigheid.

De 18de Februari werd hij voor het parlement gebracht, waar de geestelijke hem ontboden had, terwijl hij op die dag in de grote kamer gebracht werd. Toen hij daar stond, vroeg men hem, waarom hij zich op hogere rechtbank had beroepen.

Antwoord. "Wegens de langdurige gevangenschap, waarin de geestelijke mij gehouden heeft."

Vraag. Waarom?

Antwoord. "Omdat ik aan een van mijn burens de geboden van God had verklaard."

Vr. En hoe lang hebt gij de mis niet bijgewoond?"

Antwoord. "Op Pasen heb ik de mis bezocht; doch God beschikte het, dat mij daar een lessenaar op het been viel, waardoor ik gekwetst werden naar huis moest gaan. Het spijt mij, dat ik daar ooit geweest ben, en wel wegens de afgoderij, die daarbij bedreven wordt."

Vr. "Welke afgoderij?"

Antwoord. "Dat men voor de beelden neervalt en die aanbidt."

Vr. "Moet men dan God door de beelden niet aanbidden?"

Antwoord. "Neen; want er staat geschreven: "God woont niet in tempelen, die door mensenheden gemaakt zijn, en het is ook in Exodus, Hoofdstuk 20, nadrukkelijk verboden."

Vr. Waar hebt u dat geleerd?"

Antwoord. In de Heilige Schrift."

Vr. "Maar die is in het Latijn geschreven. Verstaat u Latijn?"

Antwoord. "Neen; maar ik heb haar in de Franse taal gelezen."

Vr. "Hebt u dan de samenkomst bijgewoond, die te Montfaçon en in de huizen heeft plaats gehad?"

Antwoord. Neen; maar ik zou er gaarne bij geweest zijn, indien ik dit had kunnen doen."

Vr. "Bent u te Genève geweest?"

Antwoord. Ja, doch slechts acht dagen. Ik heb daar mijn handwerk uitgeoefend, en ik was thuis gekomen om mijn kind daarheen te brengen."

Nadat hij nog vele andere vragen met wijsheid en recht christelijk had beantwoord, wierpen zij hem voor, dat hij een eenvoudig ambachtsman en ongeleerd was, en daarom de heilige Schrift niet kon verstaan. Doch hij antwoordde: "Al ware ik ook niets dan een ezel, wat zou u dat helpen? Hebt gij niet gelezen, dat God de mond der ezelin van Bileam heeft geopend, om tegen Bileam te spreken, door wie zij onbillijk geslagen werd, als hij leugens wilde uitspreken tegen de kinderen Gods? En, indien God nu de mond der ezelin geopend heeft, hoe kunt gij u dan zozeer verwonderen, dat Hij mij ook tegen uw leugens en valse leer, die gij onder het volk verspreidt, doet spreken? En evenals Bileams ezel in wegens de last, waarmee zij door deze valse profeet bezwaard werd, begon te spreken, alzo word ik ook gedwongen tegen u te spreken, wegens de last van uw menselijke instellingen, waarmee gij mij en andere lieden reeds sedert geruime tijd hebt bezwaard."

Toen de monnik Benedictus, de geloofsrechter, tot hem kwam, en zei, dat hij hem wilde troosten en de waarheid wilde verkondigen, antwoordde Barbeville: "Hoe kunt gij mij de waarheid verkondigen, daar gij de kleding van een leugenaar draagt? Ik verlang bij u de waarheid niet te zoeken. Want hoe kan men druiven lezen van doornen of vijgen van distelen? Dit zei hij, omdat Benedictus een monnikskap droeg."

Nadat hij nog enige tijd met deze monnik gesproken en zijn leugens scherp bestraft had, gebod eindelijk de geestelijke, dat hij neerknielen zou en zijn vonnis zou aanhoren, waarbij Barbeville aan hem vroeg: "Bent gij dan een God, dat men u aanbidt moet?"

De geestelijke antwoordde, dat hij dit niet hem, maar het kruis, dat tegenover hem hing, ter ere doen moest.

"Geenszins," zei Barbeville, "want op die wijze zou ik afgoderij bedrijven." Staande hoorde hij dus zijn vonnis aan, en dankte God, dat hij, door de synagoge der Schriftgeleerden en Farizeeën verstoten, een waar lidmaat der kerk van Christus was geworden.

Na het uitspreken van dit vonnis, werd hij aan de wereldlijke rechter overgeleverd, en de 3de Maart naar de gevangenis van het paleis overgebracht. Op de 6de Maart werd hij door de rechters in de grote kamer tot de vuurdood veroordeeld. Nimmer heeft men iemand gezien, die minder voor de dood vreesde dan hij. Het was allerduidelijkst, dat de ijver voor Gods Woord in hem toenam, zodat hij de mond niet gesloten hield. Als hij bij de lieden vertoefde, onderwees hij hen in de waarheid; als hij alleen was, zong hij Psalmen en verblijdde zich in de Heere. Als hij buiten het verhoor bij iemand zat, die om dieverij gevangen genomen was, vertroostte en vermaande hij die zodanig, dat deze bekeerd ter dood gebracht werd, doch de gerechtsdienaren konden dit niet langer dulden, en sloten hem afzonderlijk in een vertrek op. Omstreeks elf uur werd hij naar de kapel gebracht, waar hij de uitvoering van zijn doodsvonnis afwachtte. Hij betoonde daarbij een bijzondere standvastigheid.

Eindelijk deed men hem een bal in de mond, en bracht men hem naar de strafplaats voor de stadsherberg, Gréve genaamd. Zijn vonnis luidde, dat hij aan een paal gebonden en geworgd zou worden; doch het woedende volk dulde niet, dat men zijn smarten zou verkorten: zij wierpen een hoop takkenbossen op hem, die hem geheel bedekte, en beletten de beul hem te verworgen.

Intussen hield hij niet op de Naam des Heeren aan te roepen, want, toen het hout ontvlamde, had het zonderlinge voorval plaats, dat de touwen, waarmee zijn handen samengebonden waren, los gingen. Hij vouwde beide handen samen, en hief die naar de hemel, om daardoor te tonen, vanwaar hij hulp en verlossing wachtte. Hierover waren de knechts van de beul niet weinig verwonderd. Doch zonder bewijs te geven van enige smart, is de martelaar te midden der vlammen zacht in de Heere ontslapen.

4. JEAN MORD

Proces 27 februari 1559. Jean Mord werd gevangen genomen te Parijs, afkomstig uit het bisdom van Lisieux, oud 19 jaar. Hij diende twee dienaars des Woords die tegelijk met hem werden gearresteerd, maar die erin slaagden om hun vrijheid terug te krijgen. Meegesleept van gevangenis in gevangenis gedurende meer dan tien maanden, ondergaat hij de hardste behandelingen en sterft van zwakte enkele dagen voor de uitvoering van zijn vonnis. Hij werd begraven, maar een arrest van de groot-kamer van het Parlement beveelt dat zijn lichaam zal opgegraven worden, op een mestkar naar het kerkplein van de Notre-Dame-kerk zal vervoerd worden en daar tot as zal verbrand worden.

Hiermee beginnen de processen tegen de lijken.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

5. 1559 4 Maart. Executie te Paris de **Pierre Chevet**, wijngaardenier te Ville Parisis, leeftijd boven de 60 jaar.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Pierre Chevet

[JAAR 1559]

Deze Pierre was een arme wijngaardenier, geboren te Ville-Parisis, welke plaats vijf Franse mijlen van Parijs ligt, op de weg van Meaux. Hij woonde ook daar en leefde van zijn handenarbeid in de wijngaarden. Hij was ruim zestig jaren oud, en reeds geruime tijd met de kennis van God bedeed en had daarin zulke vorderingen gemaakt, dat hij het Nieuwe Testament bijna woordelijk van buiten kende. Ja, hij had in die tijd reeds veel om de waarheid moeten lijden, en ontzag zich niet om met anderen naar Parijs te gaan, en daarin de geheime samenkomsten Gods Woord te horen verkondigen.

In een der laatste weken voor het Kerstfeest van het jaar 1558 kwam er een Franciscaner monnik in het dorp, om daar te prediken, bij wie de wijngaardenier terstond wegens zijn godsdienst werd aangeklaagd. De monnik, die hem verraden wilde, liet hem bij zich komen, onder de schijn alsof hij met hem over Gods Woord wilde spreken. De goede oude man weigerde dit niet, en ging, met twaalf andere goede vrienden van hem, die ook kennis der waarheid bezaten, naar de monnik. De monnik had graag gezien, dat de anderen weer naar huis keerden.

Doch Pieter liet dit niet toe, en zei: "Indien gij enige gaven van God ontvangen hebt, moet gij die ook aan anderen er niet alleen aan mij meedelen."

Hij zei dit met zulk een vrijmoedigheid, dat de arme monnik geen woord durfde spreken. Eindelijk vroeg hij hun, wat zij in zijn huis deden. Chevet antwoordde: "Wij bidden, en wilt gij ons nu ook zeggen, of Jezus Christus de enige Heiland is dan of wij nevens Hem ook nog anderen moeten zoeken en aannemen?"

De monnik wees hun terstond op de heiligen, op de goede werken en de menselijke instellingen, waardoor men de zaligheid meent te zullen verkrijgen.

Maar de goede man sloeg dadelijk het Nieuwe Testament op, en weerlegde met een groot aantal plaatsen, 'die hij zelf las of liet lezen, het antwoord van de monnik. Vooral toen zij over het misoffer spraken, werd het 9e en 10e hoofdstuk, van de brief aan de Hebreeën woord voor woord gelezen, onder grote weerzin van de monnik, die niet wist, wat hij daarop zeggen zou, zodat hij uit toorn naar het slot van een voorname vrouw liep, en het zover wist te brengen, dat de goede lieden gegrepen en gevangen gezet werd.

Pieter liet zich gewillig gevangen nemen. Toen hij voor de vrouw van Ville-Parisi, enige personen van het gericht en een schrijver dier plaats belijdenis van zijn geloof had afgelegd, werd hij des anderen daags naar de gevangenis Chastelet te Parijs gezonden.

Tien of twaalf dagen daarna werd hij voor de hoge beambte gebracht, en, daar hij het nieuwe Testament bij zich droeg, betuigde hij, *dat hij daarbij leven en sterven wilde*. Nadat hij op de artikelen, die in zijn rechtszaak vervat waren, op christelijke wijze had geantwoord, stelde men hem aan de geestelijke voor, doch hij wilde die niet als zijn rechter erkennen. En aangezien hij zich op een andere rechtbank beriep, werd hij met Barbeville naar de gevangenis van het paleis gebracht.

Nauwelijks hadden de rechters van de rechtbank zijn belijdenis van onze Heere Jezus Christus gehoord, of zij vernietigden zijn beroep, en gaven hem aan de geestelijke over, die hem vele

vragen deed, waarop hij tot het einde toe met standvastigheid antwoordde, zodat hij door de geestelijke voor een ketter werd verklaard.

Toen de geestelijke hem vroeg, of hij ook aan de mis geloofde, vroeg Pierre op zijn beurt, of zij ook in het Nieuwe Testament vervat was. En, toen de geestelijke dit ontkennend beantwoordde, zei Pierre: "welaan, zo geloof ik er ook niet aan." Al zijn antwoorden rustten op de bewering, dat hij niet verplicht was iets anders te geloven dan wat in de Heilige Schrift geschreven stond, aangezien de mensen de macht niet hadden, iets daarvan af of toe te doen. Ja, hij betuigde, dat, ofschoon er een Engel uit de hemel kwam, die iets anders predikte, hij hem niet wilde aannemen maar vervloeken. Hij voegde er bij: "Toen mijn ouders sterven zouden, hebben zij mij tot uitvoerder van hun uiterste wil gemaakt. Doch, toen ik meer deed dan mij door hen bevolen was, wilden mijn mede-erfgenamen dit niet voor goed aannemen; daarom wil ik ook niemand geloven, die iets tot het Testament van mijn Vader en Verlosser toedoet."

Toen hem gevraagd werd, waar hij dit alles geleerd had, daar hij toch slechts een onwetende wijngaardenier was, antwoordde hij: "Er staat geschreven: *Zij zullen allen van God geleerd zijn*. Hoe zou ik dan niet weten, wat tot mijn zaligheid dient, daar ik zulk een voortreffelijke Onderwijzer heb, namelijk de Geest van God?"

De geestelijke zei: "Gij zult u in gevaar brengen en wellicht verbrand worden."

Hij antwoordde: "Reeds sedert lang ben ik geen ander loon waardig geweest; en, ofschoon u mij levend de huid wilt afstropen, wil ik toch mijn Heere Christus niet verloochenen, want er is geschreven: *"Wie Mij belijden zal voor de mensen, die zal ik ook belijden voor Mijn Vader, Die in de hemelen is."*

Toen men hem vroeg, of hij niet wilde biechten, hernam hij: "Ik biecht mijn zonden dagelijks aan onze Heere God, en wie is er onder u, die zich onderwindt de zonden te vergeven?"

De geestelijke zei "Ik".

Chevet zei "O gij ellendig mens! Gij hebt genoeg met uzelf te doen, en wilt gij nu nog anderen zaligmaken?"

De geestelijke bedreigde hem, dat hij hem des te langer in de gevangenis zou laten zitten.

"Ja," zei Chevet, "al zou ik daarin verteren, zo wil ik nochtans, zo God wil, mijn tegenwoordige gevoelens niet laten varen."

De 2^e Maart 1559 werd hij andermaal voor de geestelijke gebracht om zijn vonnis aan te horen. De geestelijke gebood hem te knielen, doch hij wilde dat voor geen schepsel doen; doch, toen hij ten strengste daartoe gedwongen werd, zei hij: "Welaan, zo wil ik het dan doen tot Gods eer, maar niet om uwentwil." Vervolgens werd zijn vonnis in het Latijn gelezen. Doch Chevet zei: "Lees mij dat vonnis in het Frans voor, want Latijn versta ik niet." Toen zei de geestelijke: "Ik zeg, dat gij een ketter en muiter bent." Chevet antwoordde: "Dat is niet waar: ik geloof beter in God dan gij. Toen men hem uit de zaal sleurde, riep hij met luider stem: "Heere God, ik dank U, dat ik thans uit de synagoge des duivels verstoten en in uw grote overwinnende kerk aangenomen word." En toen er een riep: "Naar het vuur! naar het vuur met hem!" zei Chevet: "Wacht u voor het eeuwige vuur, dat nooit uitgeblust wordt."

Op de 4e Maart werd hij aan de wereldlijke arm overgeleverd en in de gevangenis van het paleis gebracht. En, toen hij voor de geloofsrechter en de raadsheren der grote rechtbank in de belijdenis van zijn geloof volhardde, werd hij door hen tot de vuurdood veroordeeld.

Deze martelaar was klein van persoon, maar sterk in het geloof en ijverig in de godsdienst. Met wie hij ook omging, hij sprak altijd over Gods Woord, en in zijn verantwoording ontbrak het hem nimmer aan getuigenissen der heilige Schrift.

Aangezien hij dan de leugen niet in de plaats der waarheid wilde aannemen, moest hij naar Malbertsplaats ter dood worden uitgeleid, waar hij veel wreder dan anderen voor hem werd behandeld. Want de uitvoering van het vonnis werd aan de wreedste beul van het parlement,

die ooit bestaan had, opgedragen. Deze bond hem de bal zo vast in de mond, dat hij daardoor zijn gehele aangezicht mismaakte. Hij liet geen ogenblik na hem met vuisten te slaan, omdat hij het kruis van de mispriester niet wilde kussen.

De priester hielp de beul in zijn ambt, door de beklagenswaardige lijder met de voeten te schoppen. De beul zei, dat hij hem zwaarder wilde pijnigen dan ooit iemand anders, en dat hij geen wreedheid sparen zou, die in een beul kon gevonden worden.

Toen de martelaar aan de paal kwam, gunde hij hem zoveel tijd niet om van de wagen te klimmen, maar wierp hem met geweld van boven neer zodat hij met het hoofd op de grond viel. Terstond daarna trok hij hem op jammerlijke wijze nu en dan uit het vuur in de lucht, totdat hij de laatste adem uitblies.

Toen men hem de klederen van het lichaam scheurde, riep hij met een naar de hemel gericht gelaat: "O hoe zalig, ja meer dan zalig ben ik!"

Maar het volk riep, dat hij de allerschandelijkste en vervloekte ketter was, die zij ooit hadden gezien. En aldus is deze martelaar Godzalig in de Heere ontslapen.

6. 1559. Executie in Parijs van **Nicolas Ballon du Bruel-Baral**, in Poitou. –

Deze colporteur van Bijbels werd reeds in 1556 gearresteerd in Poitiers en ter dood veroordeeld door het Parlement van Parijs, maar op het moment van de uitvoering was hij ontsnapt en keerde naar Geneve terug. Hij kwam niettemin in Frankrijk terug en werd opnieuw gearresteerd in Châlons-sur-Marne werd tegengehouden, geleid vanaf Reims naar Parijs. Hij wordt aan de galg gehangen en zijn lichaam verbrand.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

7. 1559. Uitvoering in Parijs van **Nicolas Guenon d'Aunisel** in Champagne. –

Guenon werd tegelijkertijd gearresteerd met Ballon, van wie hij een dienaar was. Hij wordt geëxecuteerd op de begraafplaats Saint-Jean, enkele dagen na zijn meester.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Nicolaas Ballon en Nicolaas Guenon

[JAAR 1559]

In deze vervolging werd ook Nicolaas Ballon te Parijs gedood. Hij was een bejaard man, en had zich metterwoon naar Genève begeven, om des te beter God te kunnen dienen. Hij vond zijn levensonderhoud met Bijbels en andere nuttige boeken van Genève naar Frankrijk te brengen, waarmee hij onder groot levensgevaar bezig was, en de uitbreiding van het rijk van Christus zocht te bevorderen.

In het jaar 1556 werd hij met zijn boeken gegrepen, te Poitiers gevangen genomen, en daar, na belijdenis van de Heere Christus, ter dood veroordeeld. Van dit vonnis beriep hij zich op hogere rechtbank, en werd naar Parijs overgebracht, waar velen door zijn standvastigheid werden gesticht. Hij redetwistte op moedige wijze met Maillard, de leraar der Sorbonne, stelde schriftelijk een goed gegronde geloofsbelijdenis op, en gaf die de rechters over, die daarover schaamrood werden. In de gevangenis bracht hij al zijn tijd door met de gevangenen te onderrichten, en hen te leren bidden. De vijanden vernamen, dat hij in de gevangenis groot nut stichtte, en dat de rechters aarzelden om hem te veroordelen, daar zij geen reden vonden om hem te doden, en daarom brachten zij teweeg, dat de koning een bepaald bevel gaf, om hem ter dood te brengen.

Volgens het oordeel der rechters werd er besloten, dat hij te Poitiers verwurgd en verbrand zou worden. Doch God wilde hem toen nog sparen, want onderweg ontliiep hij aan de handen van de gerechtsdienaren, en kwam weer te Genève, wat de vijanden derwijze ergerde, dat zij in verscheiden plaats van het koninkrijk lieten uitroepen, dat hij, die hem overleveren zou, een grote som geld tot beloning zou ontvangen. Zij deden dit vooral, omdat zij gevoelden, dat hij, nu hij vrij was, nog groter nut zou stichten, aangezien hij in de gevangenis hij de gevangenen reeds zoveel gedaan had.

Daarna kwam hij weer van Genève in Frankrijk, en werd te Chalons, in Champagne, ten tweeden male gevangen genomen. Misschien zal deze of geen hem beschuldigen, dat hij dwaas en vermetel handelde, om zich weer in gevaar te begeven, waaruit God hem eenmaal zo wonderbaar had verlost; doch hij verontschuldigde zich, met te zeggen, dat dit zijn plicht was, waartoe God hem had geroepen. Het is waar, dat hij in een zeker gevaar verkeerde, doch God gaf hem ook zulk een kracht, dat hij vertrouwen bezat om zijn zaak uit te voeren, het mocht dan gaan, zoals het wilde; en hij zei, dat het zijn innerlijke roeping was, om voor de onrechtvaardigen de Naam van Jezus Christus te belijden, en dat hij daartoe zulk een aandrang gevoelde, dat hij weer naar Frankrijk moest reizen, in weerwil van wat zijn vrienden daartegen inbrachten; in één woord, de uitkomst heeft hem overvloedig van alle vermetelheid vrijgesproken.

Van Chalons werd hij paar Rheims overgebracht, en vandaar naar Parijs, nadat hij zich van het uitgesproken vonnis op een hogere rechtbank had beroepen.

Toen hij te Parijs gekomen was, herkende men hem als dezelfde, die voor twee jaren aan de handen der gerechtsdienaren was ontlopen. Daarom vroegen zij hem scherp, wie hem had bevrijd, doch alles was tevergeefs.

Eindelijk, toen hij bij zijn eerste belijdenis volhardde, werd hij door de rechters in de grote kamer veroordeeld, om met gesloten mond naar de galg gebracht, daar verwurgd, in het vuur geworpen en tot as verbrand te worden. En, daar men wilde zorgen, dat hij niet ten tweede male aan de handen van de beul ontlopen zou, werd de uitvoering de lijfstraffelijke rechter aanbevolen en werd deze belast, om met zijn dienaars toe te zien, dat er geen wanordelijkheden voorvielen.

Voor hij uit de gevangenis, Chastellet genoemd, overgebracht werd, had hij menige strijd met verschillende monniken te verduren. Doch hij bewees hun, welk een schandelijke leer zij voorstonden, zodat zij van toorn en woede schuimbekten. Toen men op de gerichtsplaats kwam, wilde het volk verhinderen, dat hij zou verwurgd worden. Een gerechtsdienaar, die meende, dat Ballon nog geen pijn genoeg had, stak hem met een spies in de zijde. En aldus gaf hij zijn geest aan de Heere over.

Nicolaas Guenon, een jongeman, was de dienaar van Nicolaas Ballon, en werd om dezelfde reden als deze gevangen genomen en daarna op St. Janskerkhof, weinig dagen na de dood van koning Hendrik, verbrand. Deze martelaar werd door het volk op zeer wrede wijze behandeld. Want men meende, dat de dood van koning Hendrik een geheel ander bestuur zou ten gevolge hebben, en dat de vervolgingen enige tijd zouden worden gestaakt. Toen men derhalve hoorde, dat deze martelaar ter dood veroordeeld was, was het volk in dit opzicht gerust gesteld. Zij verheugden zich bovenmate, stroomden naar de genoemde strafplaats, en pleegden daar hun gewone wreedheid aan hem, zodat hij een langdurige en smadelijke dood stierf.

8. 1559 2 augustus. Uitvoering van executie van **Marie Marin**, afkomstig Saint-George, bisdom van Lisieux. Hij was colporteur van Bijbels en werd door de magistraat ter dood veroordeeld. Ondanks zijn appel bevestigde het Parlement zijn vonnis. Hij werd opgehangen en aan klein vuur boven de brandstapel verbrand.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Marin Maria

[JAAR 1559.]

Marin Maria, geboortig van St. George, in het bisdom Lisseux, in Normandië, zette zich omwille van het evangelie te Genève metterwoon neer. Toen hij weer met een pak boeken naar Frankrijk vertrokken was, werd hij te Sens, in Bourgondië, gevangen genomen. Nadat hij voor de verkoop van zijn boeken was uitgekomen, en de waarheid van het evangelie op moedige wijze had verdedigd, werd hij door de overheid dier plaats veroordeeld om uit de gevangenis op een wagen naar St. Stevenskerkhof gevoerd en daar aan een paal gehangen, verwurgd te worden en dat zijn lichaam tot as verbrand zou worden. Van dit vonnis beriep hij zich op hogere rechtbank, en werd naar de gevangenis van het paleis te Parijs overgebracht. En, nadat hij zijn vroegere belijdenis andermaal uitgesproken en bevestigd had, werd hij door het parlement veroordeeld om op Malbertsplaats de dood te ondergaan. Door het volk en de gerechtsdienaren werd hij daar zeer wreed behandeld, omdat hij het kruis niet wilde kussen, maar dit de monnik uit de hand sloeg. Toen hij met een touw in de lucht getrokken werd, om levend te worden verbrand, stak men de vlam in enig stro, en hield dit aan zijn gezicht. Daarna werd het hout onder de voeten aangestoken. En, toen de vlammen zijn aangezicht bereikten, verbrandde het touw, waarmee men hem de bal, als naar gewoonte, in de mond gebonden had. Toen begon hij te spreken en te bidden; doch zij lieten hem terstond in het vuur vallen, opdat hij door de omstanders niet verstaan zou worden. Tegenover hem was een paal opgericht, waaraan de boeken hingen, die men bij hem gevonden had, te weten, enige bijbels en Nieuwe Testamenten, die volgens het vonnis ook in het vuur geworpen en verbrand werden. Dit had plaats op de 2e Augustus, in het jaar 1559.

9. Augustus 1559. Executie in Parijs van **Marguerite le Riche**, vrouw 49, echtgenote van Antoine Rieaut, bibliotheekbeheerder in Parijs.

Aangegeven door de pastoor van Saint-Hilaire en gearresteerd wegens weigering deel te nemen aan de Paasdiensten van de katholieke kerk, wordt zij in ruwe ketens opgehangen en levendig verbrand.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Margaretha le Riche

[JAAR 1559]

Margaretha le Riche, vrouw De la Calle genoemd, was te Parijs geboren en de vrouw van de boekverkoper Antonius Richout, die te Parijs op St. Vlilariusberg woonde, en wel in het huis 'De grote Wachter' genaamd. Op de 19e Augustus werd zij op Malbertsplaats verbrand.

Deze vrouw was zulk een dappere heldin, als men ooit ergens aantrof. Door het onderwijs van haren man leerde zij, ofschoon zeer gebrekkig, de pauselijke misbruiken kennen. Haar man namelijk stelde zich tevreden, wanneer zij de afgoderij en de bijgelovigheden zou laten varen, en liet het daarbij blijven, want hij was iemand, die zich met de godsdienst niet veel

bemoede. Zij meende echter, dat het niet genoeg was de slechte weg te kennen, en zich daarvoor te wachten, maar dat men ook de rechte weg, die tot de zaligheid leidt, moet zoeken, aannemen en God de Heere dienen. Toen zij dan ook vernam, dat er christelijke samenkomsten in de stad werden gehouden, vond zij goed daarheen te gaan, en nam daar derwijze in de kennis van God toe, dat zij vast besloot in haar leven de mis niet meer bij te wonen, al moest het ook haar leven kosten.

En, aangezien zij daarom door haar man slecht werd behandeld, en hij haar bedreigde, dat hij haar tegen Pasen op de hals zou nemen en naar de mis dragen, en ook geruime tijd veel van haren man had moeten lijden, omdat hij wilde, dat zij met hem veinzen zou, opdat hij in geen gevaar zou komen, en zij voor zijn woede vreesde, ging zij op Pasen naar haar vrienden, en verkoos liever het ongenoegen van haren man dan Gods toorn over zich te brengen, om Wie te dienen zij zich geheel had overgeven. Toen die dag was verstreken, wilde zij zich niet langer van haar huisgenoten verwijderen, en keerde weer tot haren man terug, ofschoon zij wist, dat zij niet goed door hem ontvangen zou worden.

Zodra zij in huis kwam, werd zij door de pastoor van St. Hilarius verraden en naar de gevangenis van het paleis gesleurd. Toen haar gevraagd werd waar zij haar Pasen gehouden had, antwoordde zij rondborstig, *dat zij uit haar huis naar haar gelovige vrienden gegaan was, opdat zij het avondmaal des Heeren niet zou ontheiligen, en dat zij dit, naar de instelling van Jezus Christus, in de samenkomst der gelovigen ontvangen had.*

Toen men haar vroeg, of zij gewoon was de geheime samenkomsten der gelovigen bij te wonen, antwoordde zij toestemmend, en zei, dat zij het voor het grootste geluk hield, dat haar ooit was te beurt gevallen, daartoe te zijn gekomen.

En, toen haar daarna door de raadsheren aangaande de mis, het vagevuur, de biecht en andere zaken gevraagd werd, antwoordde zij vrijmoedig wat zij daarvan in Gods Woord geleerd had, zodat er de 5^e Mei werd besloten, dat zij aan de bisschop van Parijs of diens geestelijke zou worden voorgesteld, of zij wellicht door hem bewogen of op een anderen weg gebracht zou kunnen worden. Doch, toen de geestelijke niets op haar winnen kon, en zij in haar gedane belijdenis bleef volharden, sprak hij het oordeel over haar uit, en verklaarde haar voor een ketter, die eigenzinnig en halsstarrig was, en leverde haar weer aan de wereldlijken arm in de gevangenis van het paleis over. Toen zij voor het parlement verscheen, liet men leraren en andere geleerde lieden bij haar komen, om met haar te redetwisten. Maar zij wankelde niet in haar geloof, en bleef standvastig onder alle aanvechtingen. Daarom werd zij door het parlement veroordeeld, om op een wagen naar Malbertsplaats vervoerd te worden. Een bal zou in de mond gestopt en zij tot as verbrand worden; verder beval men, dat men haar voor de uitvoering van het vonnis pijnigen zou en haar vragen naar haar geloofsgenoten en bekenden, en vooral, in welk huis zij op Paasdag geweest was.

Met onuitsprekelijke moed droeg deze vrouw haar kruis, want gedurig zong zij psalmen en dankte God. Nimmer trof men haar treurig in de gevangenis aan. Altijd was zij bezig de andere gevangen vrouwen christelijk te vermanen en te vertroosten. De martelaren, die uit de gevangenis ter dood gebracht werden, moesten voorbij haar vertrek gaan, maar zij werd niet mismoedig, ofschoon zij die in de handen van de beul zag; integendeel, zij riep hun toe, en wekte hen op zich te verblijden en de smaadheid van onze Heere Jezus Christus met lijdzaamheid te dragen.

Ja, zij sprak ook **Du Bourg aan** en sterkte hem; want een kleine opening in haar vertrek kwam uit in dat van de heer Du Bourg, en daardoor was zij gewoon met hem te spreken of hem toe te wenken, als zijn vijanden hem hard kwamen bestormen, en vertroostte hem dan, zodat Du Bourg, wanneer de vijanden der waarheid hem kwelden en plaagden om te herroepen, in het openbaar zei: "Een vrouw heeft mij een les gegeven, en mij geleerd, hoe ik mij in dit geval moet gedragen." Want hij erkende, dat hij de kracht der vermaning, die hij van deze eenvoudige vrouw gehoord had, had gevoeld.

Toen zij haar vonnis ontvangen had, werd zij als naar gewoonte naar de gevangenis in de kapel gebracht. Daar liet zij niet na anderen te onderrichten of psalmen te zingen, totdat zij op een wagen geworpen en naar de strafplaats gevoerd werd. Haar standvastigheid was in de stad derwijze bekend, dat de lieden in grote scharen op de straten stonden, en haar verlangden te zien. En het behaagde God, dat haar gaven en wonderbaarlijke kracht des Heilige Geestes, die zich in deze beklagenswaardige vrouw openbaarde, door vele lieden zouden gezien en erkend worden.

Aldus ging Margaretha als overwinnaar midden door het volk, en was in geen dele bevreesd, en keek met een opgericht hoofd, welks aangezicht een goede kleur had, naar de hemel. En, ofschoon men haar een bal in de mond had gestopt, was zij daaronder evenwel tevreden en opgeruimd, waarover zich, ook onder het verharde volk, velen verwonderden, die niets anders wisten te zeggen dan: "Ziet, die boze vrouw doet niet anders dan lachen."

Toen zij op de gerichtsplaat was aangekomen, vroegen de rechters haar, of zij niet van gevoelen wilde veranderen, en zij beloofden haar, dat, indien zij dit deed, men haar zou verworgen.

Daarop antwoordde zij, *dat haar geloof en haar belijdenis zeer goed op Gods Woord was gegrond, en zij daarin niets wilde veranderen.* En, opdat ieder zien zou, dat zij de dood niet vreesde, begon zij zelf zich te ontkleden, opdat de beul zich daarmee niet zou behoeven te belasten. Toen men gereed stond haar in de lucht op te trekken, vroeg men haar nog eens, of zij de haar aangeboden genade van het parlement niet wilde aannemen, opdat men haar slechts zou verworgen.

Maar zij gaf een teken, dat zij die genade niet begeerde. Alzo werd het hout aangestoken, en gaf zij haar geest zacht en stil aan de Heere over.

Ook was er een **jonge timmerman**, die van het vonnis des rechters te Sens zich op een hogere rechtbank beroepen had, weinig dagen na de dood van deze vrouw in de grote gerechtskamer veroordeeld geworden om op St. Johanskerkhof te worden verbrand, en wel om de belijdenis van onze Heere Jezus Christus. Het vonnis luidde, dat men hem zou verworgen, doch het volk belette dit. Toen hij in de lucht opgetrokken werd, brandde het touw, waarmee de bal hem in de mond gebonden was. Geruime tijd riep hij de naam des Heeren aan met de woorden: "O Heere, mijn God, Wien ik die, sta mij bij". En aldus gaf hij de geest.

10. 1559. Executie in Parijs van een jonge timmerman

Een jonge timmerman, veroordeeld door rechters te Sens om gewurgd te worden en vervolgens verbrand; zijn misdaad was ketterij. Toen hij weggeleid werd naar de Heilige begraafplaats Saint-Jean, liet het volk niet toe dat hij gewurgd werd; hij moest eerst verbrand worden. Men verbrandde hem levendig.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

11. Eerste algemene of nationale synode, die in Parijs wordt gehouden. 28, 29 augustus 1559

Elf gevormde kerken zenden hun afgevaardigden. Het zijn: Paris, Saint-Lo, Juppé, Angers, Orléans, Tours, Poitiers, Saintes, Marennes, Châtellerault en Saint-Jean d'Angély.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

4 september 1559

Verklaring van Koning François II inhoudende, dat de huizen die gebruikt zijn voor ongeoorloofde Conventikelen en vergaderingen afgebroken en met de grond gelijk gemaakt zullen worden.

Deze verklaring volgde op *de Synode die gehouden werd in Rue de Saint-Jacques*. Zij laat zien hoezeer de vergaderingen van de protestanten en de vooruitgang van de leer van de Hervorming het Hof hebben geërgerd.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

12. 1559, 25 oktober. Executie in Parijs van **Adrian Daussi**, colporteur. - Leer van Geneve, en verantwoordelijke van boeken, wordt hij in Chaumont tegengehouden, die door het Parlement wordt veroordeeld om op de brandstapel aan een klein vuur verbrand te worden in de Rue de Seine, nadat hij een buitengewone ondervraging had ondergaan.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Adriaan d' Aussi

[JAAR 1559]

Adriaan d' Aussi, ook genaamd Douliancourt, was een dagloner, en werd te Clermont, in Beauvoisin gevangen genomen, nadat men hem, met vele boeken en brieven beladen, aangetroffen had, die hij van Genève had meegebracht.

Zijn rechtsgeding werd door de gewone beambte van die plaats gevoerd. En, aangezien hij een goede en heilige belijdenis van zijn geloof had afgelegd, werd hij zonder vonnis naar de gevangenis van het paleis te Parijs gezonden. De leden van het parlement waren daarover zeer verstoord, en gelastten aan de bedoelde beambte, dat hij voortaan geen gevangenen zonder vonnis in hun gevangenis zou overbrengen. Hij wilde hem wellicht niet veroordelen, opdat hij zijn handen daarvan zou kunnen afwassen, en zich aan het onschuldige bloed van deze beklagenswaardige man niet zou vergrijpen. Aan enige gerechtsdienaren was bevolen, hem naar Parijs over te brengen, die hem onder weg zeer slecht behandelden, doch hij verdroeg dat alles zeer geduldig, en was opgeruimd bovendien.

Toen hij voor het parlement stond, bleek het, dat hij, behalve deze tegenwoordige aanklacht, reeds vroeger om dezelfde reden door de lijfstraffelijke rechter was gestraft geweest. En, daar hij volstandig volhardde hij de zuivere belijdenis der Evangelische waarheid, werd het vonnis over hem uitgesproken, dat hij weer naar Clermont zou worden vervoerd, om levend te worden verbrand, en dat hij voor de uitvoering van dit vonnis nog eens zou gepijnigd worden, opdat hij al de namen en toenamen van hen zou bekend maken, aan wie hij brieven schreef, en opgeven waar zij woonden, en welke ambachten zij uitoefenden.

Daarna begeerde de procureur des konings, dat men hem te Parijs zou ter dood brengen, aangezien er dagelijks vele gevangenen, die men heen en weer bracht, uit de handen der gerechtsdienaren waren ontkomen. Daarom vreesde hij, dat deze, wiens vijand hij vooral was, van de gelegenheid, om vrij te komen, zou gebruik maken.

Er werd daarom besloten, dat hij in de Seinestraat, in de voorstad St. Germain, levend zou worden verbrand. Aldus werd hij op de 23ste Oktober op een mestwagen, met een bal in de mond, evenals de anderen, daarheen gebracht. Hij was zeer slecht gekleed, want zijn kleren waren in de gevangenis door de gerechtsdienaars en anderen, die hem dagelijks sloegen en slecht behandelden, tot aan de hals in stukken gescheurd. Doch in zulk een ellendige staat bleek de wonderbare kracht van de Geest van God allerduidelijkst. Aan zijn gelaat was het te zien, dat hij verblijd en weltevreden was, en zijn handen en ogen richtte hij gestadig naar de hemel, en had God aan, zodat men hem tamelijk goed kon verstaan.

Daarna kwam er een priester, die hem een kruis aanbood, om dat te kussen. Doch hij hief zijn ogen naar de hemel, en sloeg dat kruis van zich. Het volk begon daarop te schreeuwen, liep toe, en het wilde hem doodslaan. Toen de beambten dit zagen, zeiden zij, dat zij zich haasten moesten, om hem naar de gerechtsplaats te brengen. God schonk hem een bewonderenswaardige standvastigheid in de dood, want, ofschoon men hem met een zacht vuur verbrandde, bleef hij toch onbeweeglijk, en hield zich alsof hij het vuur niet gevoelde. En aldus gaf hij de geest.

13. 24 oktober 1559. Executie in Parijs van **Marin Rousseau van Boutigny**, goudsmidgezel; van **Gilles le Court**, afkomstig van Lyon, scholier; en van **Philippe Parmentier**, schoenmaker.

Zij werden in de gevangenis gezet vanwege het zingen van Psalmen en veroordeeld om levendig verbrand te worden in Maubertsplaats.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Martin Rousseau,

Gillis le Cotart en

Philips Parmentier

[JAAR 1559]

De volgende dag werden met dezelfde dood vereerd drie andere strijders voor onze Heere Jezus Christus, van wie de eerste was Martin Rousseau, van Boutigne, in Gastinerland, een goudsmidgezel in de Kalverstraat niet ver van Chastellet wonende; de tweede was Gilles le Court, van Lyon, een student van het college der godgeleerdheid, en de derde Philips Parmentier, wonende op Malbertsplaats.

Martin Rousseau had reeds geruime tijd gevangen gezeten, toen de anderen in Chastellet gebracht werden, nadat zij met zes of zeven andere christenen door een verrader verklapt en overgeleverd waren. Als namelijk de pausgezinden hun feesten hielden, waren de vervolgde christenen gewoon om samen te komen, en zich onderling met psalmzingen en bidden te verheugen; en dit kon de duivel niet verdragen. Daarom verwekte hij ook de genoemde verrader, die veinsde, alsof hij ook in hun samenkomsten wilde tegenwoordig zijn. Toen hij daar toegelaten was, gaf hij de commissaris te kennen, op welk uur zij samen zouden komen om te bidden. Aldus werden deze twee, benevens zeven of acht anderen, door de commissaris onder het gebed aangegrepen en in het Chastellet gevangen gezet.

Daarop vlogen zij hun huizen binnen, eigenden zich hun bezittingen toe als een zeker recht, alsof zij door te bidden een groot kwaad hadden bedreven, terwijl de vijanden vooral de verboden boeken, zoals zij die noemden, namelijk Bijbels en Nieuwe Testamenten in de

Franse taal vonden. Men maakte daarom hun rechtsgeding, dat vooral daarop gegrond was. En aangezien zij de Evangelische waarheid openlijk beleden, en vrijmoedig betuigden, dat zij tot de hervormde kerk behoorden, en gewoon waren de geheime samenkomsten bij te wonen, veroordeelde de lijfstraffelijke rechter hen, dat zij verbrand en al hun bezittingen verbeurd verklaard en aan de koning zouden geschonken worden.

Martin Rousseau werd bevolen hun metgezel te zijn in dit martelaarschap. Zij beriepen zich met hun drieën op het parlement, waar zij echter weinig gerechtigheid ondervonden. Toen zij namelijk steeds in de belijdenis der Evangelische waarheid bleven volharden, werd er een vonnis over hen geveld, dat het oordeel, door de lijfstraffelijke rechter over hen uitgesproken, van kracht zou blijven, dat zij daarom met hun drieën naar Malbertsplaats zouden gevoerd en daar levend verbrand worden.

Toen zij vernamen, dat zij ter dood veroordeeld waren, begonnen zij God te loven, en elkaar tot standvastigheid op te wekken, opdat zij de martelaarskroon ontvangen en met hun dood onze Heere Jezus Christus verheerlijken mochten. Aldus gingen zij getroost en blijmoedig de dood tegemoet; en, daar hun geen ballen in de mond gestopt waren, zongen zij, totdat zij op de strafplaats en de opgerichte palen kwamen, waaraan zij terstond werden vastgebonden.

Toen zij zagen, dat men het hout aanstak, zongen zij met luide stem de lofzang van Simeon;

*"Nu laat gij Heere oprecht
Gaan in vreed' uw knecht,"
Naar Uw beloft' gestadig.
Nadat mijn ogen klaar
Hebben gezien voorwaar,
Uwen Heiland genadig."*

tot een dankzegging voor de eer, die God hun bewees, door hen aldus in Zijn hemels rijk op te nemen.

De rechters dachten, dat **Parmentier** wat vreesachtiger was dan de anderen, en bevalen daarom de beul om hem te worgen. Doch hij betoonde zich, niet minder dan zijn metgezellen, standvastig, en werd ook, als de beide anderen, levend verbrand. Ja, toen hij reeds aan het onderste gedeelte van zijn lichaam geheel verbrand was, hield hij niet op de Heere te loven en Hem in zijn lied te prijzen.

14. Executie 26 oktober 1559 in Parijs van **Pierre Milet**, afkomstig van Doux, Champagne, koopman te Parijs.

Hij wordt levendig verbrand in Maubertplaats vanwege het bijwonen van godsdienst-bijeenkomsten.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Pieter Malet

[JAAR 1559]

Twee dagen na de dood van bovenstaande martelaren is Pieter Malet gevolgd en ontving om de belijdenis van het Evangelie op dezelfde plaats, de erekroon.

Hij was geboren te Doux, in Champagne, en woonde geruime tijd niet ver van Dreux, waar hij ook een vrouw nam, met wie hij naar Parijs ging, teneinde God des te beter te kunnen dienen, en Zijn Woord te horen verkondigen in de christelijke gemeente. Hij was een marskramer van beroep, en in zijn huisgezin ging het godzalig toe. Hij was het, die de vrouw De la Caile, toen deze in ellende verkeerde, op die Paasdag in zijn huis opgenomen had, terwijl hij zich jegens

de vervolgden zeer barmhartig gedroeg. Toen de vervolging uitbrak, en de christenen overal werden gevangen genomen, verplaatste hij zijn huisgezin buiten de stad, en bleef daar om zijn broodwinning. En, daar hij zeer vreesachtig van nature was, ging hij van huis tot huis, en meende alzo vrij te blijven. Maar God had het anders besloten. Want, toen de gerechtsdienaren wegens geheel andere zaken niet ver van St. Germain in zeker huis kwamen, werden zij hem gewaar. En, ofschoon zij aangaande zijn persoon geen bevel ontvangen hadden, namen zij hem toch, daar zij een weinig vermoeden op hem hadden, gevangen, en brachten hem in het Chastellet.

De lijfstraffelijke rechter was voornemens hem te laten lopen, daar er geen klacht tegen hem was ingebracht. Er kwam echter een bevel van het Parlement, dat de koning uitdrukkelijk verboden had, om een gevangene los te laten zonder hem tevoren aangaande zijn geloof te onderzoeken. Daarop had het onderzoek bij hem plaats. En God, die Zijn kinderen niet in de strijd brengt, zonder hen tevoren met de kracht des Heiligen Geestes genoegzaam te wapenen, gaf hem de genade, om alle vrees te laten varen, en op alle vragen onbeschroomd te antwoorden.

Vooreerst vroeg men hem, waar hij zijn Pasen gehouden had, en of hij in de vasten bij een priester had gebiecht.

Hij antwoordde: "Ik heb uit Gods Woord geleerd, dat men anders behoort te geloven en te leven dan onder het beklagenswaardige volk, God betere het, gebruikelijk is. Het avondmaal heb ik dikwerf in de christelijke gemeente gehouden, maar ik heb bij geen priester gebiecht, noch ergens in het Evangelie een bevel gevonden, dat ik dit doen moet; maar dagelijks belijd ik mijn zonden voor God."

Zoals gebruikelijk is, vroeg de rechter verder naar de mis, het vagevuur en andere dingen. Malet antwoordde daarop zo standvastig, dat hij terstond daarna ter dood veroordeeld werd. Men vergunde hem echter een afscheidsbrief aan zijn vrouw te schrijven en haar te vertroosten. Benevens andere zaken betuigde hij ook in die brief, dat hem zonder de wil van Zijn hemelse Vader niets was overkomen; dat het goed was, dat zij beiden met de wil van God tevreden waren, daar zij reeds geruime tijd geleerd hadden, dat zij, die in Christus Jezus Godzalig willen leven, vervolging moeten lijden. En zij zich daarom niet moest bekommeren, alsof haar iets vreemds overkwam, wanneer zij hem in deze tegenspoed zien moest; wanneer zij hem in deze tegenspoed zien moest. Verder, dat God hem een grote eer had aangedaan, dat hij niet om diefstal of moord als een boosdoener behoefte te lijden, maar om de getuigenis van Zijn Woord, waarvoor zelfs zoveel voortreffelijke dienaren van God voor hem hadden moeten lijden, dat zij ook denken moest aan de beloften en de bedreigingen, die zij dikwijls in de predicatie gehoord had, namelijk, dat onze Heere Jezus Christus hen voor Zijn hemelse Vader belijden wil, die hem hier voor de mensen belijden, en dat Hij hen zal verloochenen, die Hem voor de mensen in dit leven verloochenen. Dat zij zich ook niet moest ergeren, wanneer hij haar en haar kinderen om de eeuwige zaligheid liever wilde verlaten, dan hem te verloochenen, om Wie te dienen zij beiden hun gehele leven hadden overgegeven. Dat God haar Vader en Die van haar kinderen zou zijn; dat ook zijn dood haar niet tot oneer, maar tot eer zou verstreken. Dat zij allen daarenboven aan hem een voorbeeld hadden, en met de daad zouden ondervinden, dat God degenen, die Hem getrouw dienen, nimmer verlaat, maar bijstaat, opdat zij goedsmoeds tot het einde in de waarheid mochten volharden. Dat zijn zwakheid en vrees haar niet onbekend was, maat, dat God hem zulk een bijstand bewees, dat hij in zijn gehele leven niet meer tevreden was geweest dan nu, en dat hij hoopte, dat zijn blijdschap hem nimmer zou ontnomen worden, onverschillig welk een dood hij ondergaan zou; dat zij daarom door haar liefde, die zij hem toedroeg, zich niet alleen niet behoorde te bedroeven, maar veel meer te verblijden over de genade, die God hem reeds bewezen had. Aldus troostte Malet schriftelijk zijn vrouw. Letten wij nu verder op zijn rechtsgeding.

Acht dagen na zijn gevangenschap veroordeelde de lijfstraffelijke rechter hem, vooral omdat hij de geheime samenkomsten had bijgewoond, om op Malbertsplaats levend te worden verbrand, welk vonnis in de vakantietijd van alle rechtszaken werd bevestigd. Aldus werd hij naar genoemde plaats gebracht, terwijl hij onderweg God loofde en prees, daar men hem geen bal in de mond had gestopt. Wie hem van vroeger kende, moest betuigen, dat hij hem in zijn gehele leven nooit zo tevreden en verheugd had gezien dan op de dag van zijn terdoodbrenging. Toen hij op de strafplaats kwam, viel hij driemaal op de knieën, en riep God in tegenwoordigheid van het volk met grote ijver aan, terwijl niemand hem dit belette.

De beul deed hem een strop om de hals, en zei, dat, indien hij wilde herroepen, hij verwurgd zou worden. Maar hij antwoordde: "Herroepen doe ik niet, want ik wil veel liever een uur lijden en daarna in de hemel komen."

Toen men hem zijn vonnis had voorgelezen, vroeg hij door welke tekst uit de Heilige Schrift hij was veroordeeld.

Daarop werd hem geantwoord: "Het is de wil van de koning."

Toen zei hij: "Laat ons dan voortgaan, ons naar God te wenden, en er ons niet tegen verzetten."

Toen hij omhoog getrokken werd, begon hij de 51^e Psalm te zingen:

*"Ontferm u over mij arme zondaar,
Heer' naar Uwe goedheid niet om volprijzen.
Wil mij ditmaal Uw genade bewijzen.
En vergeef mij mijn zonden, groot en zwaar", enz.*

Nauwelijks was het hout aangestoken, of de vlammen bereikten het stro, dat onder de armen zat ten gevolge waarvan zijn baard en het hoofdhaar verbrandde. Hij hield niet op met zingen; ja, zelfs toen de benen reeds verbrand waren, zong hij nog. De dienaren van de beul trokken hem gedurig omhoog, totdat het touw brak, en hij midden in het vuur viel, en de geest gaf.

15. Executie 29 december 1559 in Parijs van **Jean Habeau**, timmerman, afkomstig van Troyes, gearresteerd in Tours. –

Zijn vonnis luidt: hij zal levendige verbrand worden met confiscatie van zijn goederen op de begraafplaats Saint-Jean te Parijs, en tegelijkertijd zal het met zijn afbeelding uitgevoerd worden in de grote markt in Tours.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Jean Ysabeau

[JAAR 1559]

Jean Ysabeau, een beddenmaker, te Bar aan de Aube, niet ver van Troyes, in Champagne geboren, werd wegens de godsdienst in de stad Tours gevangen genomen. Zijn vonnis was, dat hij eerst met ontbloot hoofd en knielend voor de grote deur van de Gratianuskerk te Tours in het openbaar boete zou doen, en daarna worden gevoerd naar de grote markt der stad, om daar aan de gal gehangen, verwurgd en vervolgens tot as verbrand te worden; dat ook al zijn bezittingen ten bate des konings zouden worden verbeurd verklaard.

Van dit vonnis beriep hij zich op hogere rechtbank, en hij werd naar de gevangenis van het paleis te Parijs overgebracht. En, aangezien hij daar de zuivere leer van het heilige Evangelie nog standvastiger verdedigde dan vroeger, werd op de 30ste December het vonnis over hem uitgesproken, dat zijn beroep verworpen was.

En, daar hij zich tegen de instelling der kerk verklaard had, moest hij te Parijs op het kerkhof St. Jan levend worden verbrand. Bovendien beval het parlement, dat op de grote markt te Tours zijn afbeelding zou verbrand worden. Aldus werd deze goede man, op de dag toen zijn

vonnis was uitgesproken, te Parijs verbrand, terwijl het vonnis aan zijn afbeeldsel te Tours op 6e Februari plaats had.

16. Executie December 1559 in Parijs van **Jean Judet**, boekbeheerder. –

Hij wordt veroordeeld om levendig verbrand te worden in Maubertplaats vanwege het beleggen van godsdienstige vergaderingen.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Jean Jullet

[JAAR 1559]

Jan Jullet was een boekverkoper te Parijs. Deze werd terstond na de dood van Ysabeau [Habeau] omgebracht. Hij had de geheime gemeente Gods te Parijs geruime tijd gediend, daar hij de christenen tot de samenkomsten en het gehoor van het Goddelijke Woord te samen geroepen had.

Toen hij eindelijk in de toen heersende vervolging zeer bekend was als christen, en er enige boeken bij hem gevonden werden, wierp men hem in de gevangenis. Geruime tijd zat hij gevangen, en moest veel ellende verduren, vooral in de gevangenis van het paleis. Hij betoonde zich daaronder uiterst lijdzaam, totdat hij eindelijk door het parlement werd veroordeeld om levend te worden verbrand. En aldus namen zijn ellende en zijn leven op dezelfde dag een zalig einde.

17. Executie December 1559 in Parijs van **Jean Beffroy**, slotenmaker. –

Hij was doof maar liet zich door zijn metgezel de preken van de dienaar uitleggen. Gearresteerd vanwege het laten dopen van zijn kind, volgens de protestante gebruiken, en om gewerkt te hebben op een katholieke feestdag, wordt hij levendig verbrand in de Grèveplaats.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Jean Geoffrey

[JAAR 1559]

In de straat De la Mortellerle te Parijs woonde een slotenmaker, Jan Geoffrey genaamd, die God steeds vreesde, en zijn nederige woning voor de christelijke bijeenkomsten niet toesloot, maar, ofschoon dit zeer gevaarlijk was, de christenen bij zich ontving. Hij brandde van begeerte om de leer van het Evangelie te onderwijzen. Wat zijn lichaam aangaat, was hij gebrekkig, doof of hardhorend; doch bij dit gebrek beval bij zijn jongens, stipt op de predikatiën te letten, en na het eindigen daarvan hem het gehoorde als in het oor te blazen. Dit droeg zulke vruchten, dat hu groot nut stichtte, vooral dooi, de hulp van Hem, Die door de kracht des Heilige Geestes Zijn wil aan Hem openbaart, die Hem verlangen te leren kennen. Met zijn gehele huisgezin was hij de ware godsdienst zo oprecht toegedaan, dat hij wars was van alle afgoderij en bijgeloof.

Ten gevolge daarvan werden zijn bureu zijn doodsvijanden, en bedreigden hem dikwerf hem te stenigen. Geoffrey trok zich dit echter niet aan. Toen hij een kind kreeg, liet hij dit in de christelijke vergadering dopen, want hij was overtuigd, dat een christen, aan wie God de kennis van het Evangelie geschonken had, zich van alle valse godsdiensten, waardoor de bevelen van God verbroken worden, moest verwijderen, en de zijn daarmee niet besmetten,

vooral wanneer hij in de gelegenheid was tot de hervormde kerk te behoren en de ware godsdienst te beoefenen. Deze handelwijze verbitterde zijn burens nog meer. Kort daarna brak de tijd aan, dat de lieden gewoon waren hun huizen te versieren, en hun God langs de straten te dragen. Hij wilde die echter geen eer bewijzen noch versierselen aan zijn huis hangen. Dit was het tweede bewijs van zijn standvastigheid. Toen eindelijk zijn burens geheel woedend waren, moest er een kleine heiligendag gevierd worden. Teneinde niemand met onbetekenende dingen te ergeren, was hij voornemens die dag niet te werken doch wegens de ophanden zijnde toernooi en andere spelen, had hij dringende arbeid te verrichten, zodat hij verplicht was te werken.

Toen nu de burens hamerslagen hoorden, lieten zij niet op het bevel van de overheid, die hem genoodzaakt had te werken, en liepen, zonder kennisgeving of beschuldiging, woedend tot hem, braken zijn huis met geweld open, en na hem geslagen te hebben, leverden zij hem aan de commissaris over, die hem in het Chastelet gevangen zette.

Nadat hij geruime tijd in een diep gat gevangen had gezeten sprak de lijfstraffelijke rechter het vonnis over hem uit om op de plaats de Grève levend te worden verbrand, doch om vooraf, wegens zijn geloofsgenoten, gemarteld te worden. Dit alles moest alleen geschieden, omdat hij de heilige leer van onze Heere Jezus Christus beleden, en zich moedig had verdedigd betreffende het laten dopen van zijn kind volgens de instelling van Christus.

Het uitgesproken vonnis werd door het parlement bevestigd, doch de marteling werd hem kwijtgescholden.

Aldus werd hij, na een standvastige belijdenis der Evangelische waarheid, in December op de plaats de Grève levend verbrand, onder de betuiging van een bijzondere standvastigheid en de oprechtheid van het geloof.

18. Executie December 1559 in Parijs van **Pierre Arondeau**, garen- en bandverkoper, domicilie te La Rochelle. - Hij had geweigerd naar de mis te gaan. Het Parlement van Parijs veroordeelt het om levendig op de brandstapel de Grève verbrand te worden.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Petrus Arondion

[JAAR 1559]

Nadat de gelovigen bijeen gekomen en vergaderd waren om Gods Woord te horen, Zijn heiligen naam in het gebed aan te roepen, werd hun aantal door Gods zegen dagelijks vermeerderd, niettegenstaande de vele hindernissen en de grote tegenstand, die de vijanden van het Evangelie hun aandeden. De stad La Rochelle, waar, om haar gunstige ligging aan de zee, grote koophandel gedreven werd, was niet de minste of de laatste, waar de heilige samenkomsten werden gehouden.

Tijdens de grote vervolging, die door geheel Frankrijk woedde, was er een zekere Petrus Arondeon, een man van beperkte middelen, die in het jaar 1559 uit zijn land vertrok, zich begaf naar de gemeente van Christus, en zich bij de hoorders van de heilige predikatiën en vermaningen voegde in de stad La Rochelle, waar hij zich bezig hield met de verkoop van kramerijen, waarmee hij dagelijks langs de straat liep.

Dit duurde echter niet lang, want de handlangers van de antichrist, voor wie het licht der waarheid een reuk des doods is, grepen deze man, en vroegen hem, waar hij de mis bijwoonde.

Arondion antwoordde daarop, dat hij deze tot zijn leedwezen maar al te dikwerf gehoord had; en, daar het God behaagd had hem de ogen te openen door zijn heilig Woord, beled hij, dat de mis niet anders was dan een gruwel, gesmeed in de winkel van de algemene vijand van het

menselijke geslacht. Zij, tegen wie hij zich aldus uitliet, waren priesters, die hem goed kenden.

Een hunner, Monroy genaamd, nam de anderen tot getuigen, en zij spoedden zich naar het huis van de lijfstraffelijke rechter, aan wie zij te kennen gaven, wat Arondeon gezegd had. Na dit gehoord en daarnaar onderzocht te hebben, werd terstond het besluit genomen om hem gevangen te nemen. En, ofschoon een goed vriend Arondeon voor het gevaar waarschuwde, trok hij zich dit niet aan, en vertoonde zich aan zijn vijanden, die hem gevangen lieten nemen. Toen hij in de gevangenis was, kwamen vele leden der gemeente hem bezoeken en vertroosten; doch hij was hun en zijn medegevangenen veel meer tot grote troost en versterking. De priesters deden hun uiterste best, om de genoemde lijfstraffelijke rechter tot spoed in het rechtsgeding aan te sporen, wat echter niet nodig was, daar hij zelf de grootste haast maakte. Weldra werd dan ook Arondeon ondervraagd, doch deze volhardde in zijn afgelegde belijdenis, en voegde er nog veel aan toe. De rechter trachtte hem te bewijzen, dat hij zeer dwaalde, en beloofde hem te zullen loslaten, als hij wilde herroepen. Arondeon bleef bij zijn gevoelen en zei: "Indien mij uit Gods heilig Woord kan bewezen worden, dat ik dwaal, zal ik graag herroepen, maar anders niet."

Toen de rechter de grote volharding van Arondeon hoorde en zag, welke hij, ofschoon ten onrechte, hardnekkigheid noemde, veroordeelde hij hem ter dood. Toen Arondeon dit vernam, loofde en dankte Hij God voor de grote genade, waardoor Hij hem waardig had geacht, om voor de waarheid van het Evangelie, te lijden, en zong van blijdschap een psalm, terwijl hij besloot het vonnis zonder hoger beroep aan te nemen.

Doch zijn vrienden keurden dit laatste niet goed, kwamen tot hem en zeiden, dat men zijn leven niet zo weinig moest achten, en zich niet zo spoedig tot roem van de vijand overgeven; dat God middelen had gegeven, om zich op hogere rechtbank te beroepen, en dat men dit middel niet behoorde te verwerpen.

Eindelijk stemde hij in het hogere beroep toe. Toen hij dit gedaan had, wilde de genoemde lijfstraffelijke rechter de vijanden der waarheid en vooral de kardinaal van Lorraine een dienst bewijzen, en zond Arondeon met de grootste spoed op een morgen buiten de stad, namelijk goed bewaard en onder geleide van zijn dienaren en de gerechtsdienaren, die hem langs sluipwegen en met grote moeite te Parijs brachten en in de gevangenis wierpen, terwijl zij hem opdroegen aan twee presidenten, meesters van St. Andreas, door wie het vonnis, door de rechter vroeger uitgesproken, werd bevestigd en ten uitvoer gebracht de 15de November; op welke dag Arondeon levend werd verbrand in **Parijs** op de Place de Gréve.

De grote moed, die God hem bij deze gelegenheid schonk, waardoor hij volstandig en overwinnaar bleef, was een spiegel en een gezegend voorbeeld, ja als het ware een voorbereiding voor de dood van de raadsheer **Anne du Bourg** en meer andere gelovigen, die om de waarheid van het Evangelie hebben geleden, van wie ieder op zijn plaats is melding gemaakt.

Kort nadat Arondeon zijn leven gelukzalig had geëindigd, werd de genoemde Monroy, die een van Arondeon voornaamste beschuldigers was, door God met een beroerte geslagen, ten gevolge waarvan hij spoedig en ellendig stierf. De genoemde rechter, die Arondeon gevangen genomen en veroordeeld had, liet God evenmin ongestraft, want niet lang na de bovenverhaalde geschiedenis werd hij gedagvaard om te moeten verschijnen voor de raad des konings van Frankrijk en wel op verzoek van zeker edelman van Polen, Antonius genaamd, ter oorzaak van een zeker onrechtvaardig vonnis, dat hij geveld had ten laste en schade van die edelman, die van dit vonnis zich op hoger rechtbank had beroepen, en de zaak zover had gebracht, dat alle valse streken en bedriegerijen van deze rechter waren aan het licht gekomen, zodat deze rechter ten strengste werd veroordeeld, van zijn bediening ontzet, en

onbevoegd en onwaardig verklaard om enig ambt te bedienen, tot zijn grote schande en eeuwige verachting.

19. Thomas Moustarde

JAAR 1559

Deze werd te Valence gevangen genomen, omdat hij tot een priester gezegd had, dat zijn broodgod in de mis niets anders was dan een gruwel, waardoor het verblinde volk jammerlijk werd bedrogen. Men meende eerst, dat hij deze woorden in dronkenschap had gesproken, om de priester daarmee te plagen. Maar, toen men hem des anderen daags die woorden voorhield, en vroeg, of hij daarbij bleef, antwoordde hij toestemmend, en voegde er bij, dat het een groot bedrog was, om Jezus Christus ergens anders te zoeken dan aan de rechterhand der heerlijkheid Gods. Hij zei ook, dat hij bereid was bij deze belijdenis te leven en te sterven. Zijn rechtsgeding werd opgemaakt en het vonnis over hem uitgesproken om levend te worden verbrand. Toen hij uit de gevangenis gebracht werd, ging hij met een blijmoedig hart naar de brandstapel, en verblijdde zich zeer, dat God hem deze eer vergunde.

De beul haastte zich om hem terstond aan de paal te binden en het vonnis uit te voeren. De martelaar stond te midden van de vlammen, hief zijn oog en naar de hemel, en riep tot de Heere om zijn ziel genadig te zijn.

En alzo scheidde deze man met een openhartige belijdenis en een standvastig geloof van deze wereld, de 6de Oktober in het jaar 1559.

Valence is een stad in zuidoost-Frankrijk, en de hoofdstad van het departement Drôme. Valence ligt aan de linkeroever van de rivier de Rhône, 90 kilometer ten zuiden van Lyon en 110 kilometer ten noorden van Avignon.

20. Anne du Bourg; Parlements lid

Anne du Bourg.

JAAR 1559

(Anne du Bourg (1521, Riom – 23-12-1559. Opgeleid aan de universiteit van Orleans, werd hij later hoogleraar; Hij werd adviseur van het Parlement van Parijs in 1557. Hij werd veroordeeld als een ketter, werd opgehangen op de Place de Greve en zijn lichaam verbrand.)

In het jaar onzes Zaligmakers Jezus Christus 1559, nadat de vrede gesloten was tussen koning Filips van Spanje en koning Hendrik de tweede van Frankrijk, was het eerste artikel, bij die vrede bepaald, dat beide koningen zich zouden beijveren een algemene kerkvergadering te doen houden om de Lutheranen, zoals zij de christenen noemden, uit te roeien. Zodat het in die lijd een spreekwoord was, dat beide koningen vrede gemaakt hadden, om oorlog te voeren tegen de Lutheranen.

Deze koningen gaven duidelijk te kennen, dat zij een bijzondere begeerte hadden, om in de zaken van de godsdienst te voorzien, daar zij dagelijks vernamen, dat het aantal Lutheranen in grote mate toenam. Bovendien werden zij daartoe gedreven en opgehitst door de kardinaal van Lorraine en door Granvelle, bisschop van Utrecht, die beiden vurige aanhangers van de Roomse stoel waren.

Ja, Strada verhaalt, dat beide koningen, door onderhandeling van de Hertog van Alva, waren overeengekomen, om alle sekten van de nieuwe godsdienst geheel uit te roeien en te vernietigen; hij in Frankrijk en Filips II in Nederland; waar hij plan had een zekere vierschaar van onderzoek van het geloof op te richten, die, hem, zei hij, niet minder dan versterkte kastelen dienen zou, om het land in toom te houden.

Het geschiedde, dat er te Parijs, in Frankrijk, een vergadering werd gehouden, die men de “Mercurialen dag” noemde, welke plaats had in April, op de laatste Vrijdag na Pasen, bij welke gelegenheid ieder raadsheer, volgens oude gewoonte, zijn mening onbewimpeld te kennen gaf. In deze vergadering waren er enige, die wat te veel tot voordeel van hen, die de Hervormde godsdienst beleden, schenen te spreken, aangaande wie koning Hendrik, die toen te Parijs was, door de beide presidenten Le Maistre en Mijntart werd gewaarschuwd.

Onder andere gaven zij de koning te kennen, dat vele raadsheren van het genoemde hof Lutheranen waren, waaraan men lange tijd getwijfeld had, doch wat zich nu zou openbaren, en indien het reeds plaats gehad hebbende op deze “Mercuriale rijksdag” niet werd belet, zou de gehele kerk zonder enige hoop verloren gaan. Ja, dat het een gruwel was sommige raadsheren te horen spreken, zo verachtelijk als zij zich uitlieten over de mis; dat zij zich in het geheel niet bekommerden om de wetten en bevelen van de koning, de draak staken met hen, die volgens deze besluiten hun vonnissen uitspraken, en zelfs velen hunner zich lieten vinden in de samenkomsten van de Lutheranen. Zij zeiden dit, omdat, Antonius Fumetus door velen, wegens de godsdienst, waarvan hij meer dan anderen verdacht was, gehaat werd; daar hij voor zijn gevoelens uitkwam en zei en bewees, dat er vele misbruiken en dwalingen in de kerk bestonden, en de oorzaak daarvan had ontdekt. Zodat hij zelfs sprak over het avondmaal van onze Heere Jezus Christus en het misbruik daarin.

Door alles, wat deze presidenten zeiden, werd de koning derwijze geroerd en geschokt, dat hij zelf op de 10^e Juni in persoon in het parlement verscheen, dat toen vergaderde in het Augustijner klooster, omdat men de grote zaal en de kamers in het paleis gereed maakte voor de huwelijksplechtigheid van des konings dochter Elisabeth met Filips, koning van Spanje, en van vrouw Margaretha, zijn enige zuster, met de hertog van Savoie. Hij kwam daar, gevolgd door de kardinaal van Lorraine, Van Guise, zijn broeder, de prinsen van Montpensier en De la Roche Surion, de hertog van Guise, opperveldmaarschalk, de kardinaal van Sens, zegelbewaarder, en anderen. Hij zei dat, aangezien het God behaagd had hem de vrede te

schenken, die bevestigd zou worden door de beide huwelijken, en hij die hoopte te bewaren, dat het hem had goed gedacht zich met de twist aangaande de godsdienst te bemoeien, als een zaak, die naar zijn mening Gode aangenaam zou zijn; dat hij nu zelf in de raad verschenen was, daar hij wist, dat zij over deze zaak handelden, en wel om te vernemen, hoe de zaken stonden, opdat die tot een beter einde zouden gebracht worden door de tegenwoordigheid van de koning.

Daarna zei de kardinaal van Sens, dat het de begeerte des konings was, dat men spreken zou over het begonnen punt op de 'Mercuriaaldag' aangaande het stuk van de godsdienst, en dat zij, die hun gevoelens nog wilden blootleggen, spreken moesten; wat ook plaats had. Aldus spraken de genoemde raadsheren hun gevoelens uit in de tegenwoordigheid van de koning, en wel met zulk een vrijmoedigheid als de vorige hadden gedaan. Onder hen, die hun gevoelens openbaarden in het bijzijn van de koning, was onder anderen Claudius Violetus, die van mening was om een kerkvergadering te doen plaats hebben.

Anne du Bourg, een zeer geleerd en welsprekend man, nadat hij uitvoerig gesproken had over Gods voorzienigheid en van Zijn eeuwige raad, die niemand kon weerleggen, drong ook aan op het houden van een kerkvergadering en het staken der vervolging jegens hen, die men *ketters*, noemde. Zo ook zei du Faux, een zeer kloek en verstandig man, die de toestand der gemeenten zeer goed had leren kennen, dat men wel moest bedenken, wie zij waren, die de kerk beroerden, opdat niet plaats had wat Elia tot Achab zei: "Gij zijt het, die Israël beroert". Hij was ook voor het houden van een kerkvergadering en het staken van de vervolging.

Nadat ieder raadsheer aldus zijn gevoelens had blootgelegd, waren er enigen die aanraadden, dat men de Lutheranen een uitstel van zes maanden geven zou om te herroepen en hun gevoelens te laten varen, en wanneer zij na zes maanden bleven volharden, dat zij dan uit het koninkrijk zouden worden gebannen, en dat zij alleen al hun lijfsgoederen zouden mogen behouden. Dit was vooral het gevoel van Gaston van Grien. Anderen waren van mening, dat men zou voortgaan met de bevelen des konings toe te passen, en hen, die in de ketterij volhardden, ter dood te veroordelen.

De presidenten van Harley en Segnier zeiden, *dat het hof, dat zich ten allen tijde van zijn recht had gekweten, zich zou beijveren daarin te volharden tot verheerlijking van God, van de koning en van het volk.*

De president van Thou zei, *dat de procureur-generaal en zijn advocaten met recht te berispen waren, omdat zij wilden treden in de vonnissen van het hof.*

De president Baillet zei, *dat men de vonnissen en rechtsgedingen moest voorkomen, waar het volk des konings over klaagde.*

De president Minart beweerde, *dat het bevel des konings moest worden onderhouden.*

Dit zei ook de eerste president, die vele voorbeelden aanhaalde van kerkvergaderingen en ten uitvoer gebrachte vonnissen, ten tijde van koning Filippus Augustus, die op één dag zes honderd ketters liet verbranden, en van de Waldenzen van Lyon, die in hun huizen, logementen en andere plaatsen, waarheen zij waren gevlucht, gesmoord werden, benevens nog vele andere middelen tot datzelfde einde door ben aangewend.

Toen de koning dit alles gehoord had, stond de kardinaalzegelbewaarder op en sprak de koning aan, die allen bij zich riep, die hem gevolgd waren, benevens de presidenten van het hof; en nadat de genoemde heren hun plaatsen weer hadden ingenomen, en toen de koning hun raad gehoord had, was ook de kardinaal weer gaan zitten. Deze riep de schrijver, die de gevoelens van de raadsheren had opgetekend, St. Germain genaamd, een der nieuwe schrijvers van het genoemde hof, tot wie, terwijl deze op één knie bij hem op de grond geknield lag, hij zei dat het 's konings bevel was al de gevoelens voor te lezen; wat hij ook deed. Vervolgens gebod de koning de schrijver hem het blad papier te geven, waarop de verschillende gevoelens geschreven waren. Na dit gehoorzaam te hebben volbracht en de

koning het papier uit zijn handen genomen hebbende, gaf deze dit aan de genoemde kardinaal van Sens over.

Daarna zei de koning, dat hij, na de antwoorden van sommigen gehoord te hebben, groot vermoeden had, dat er zich aan zijn hof lieden bevonden, die van het ware geloof waren afgedwaald, en dat hem dit, nu hij dat had gehoord en hen had leren kennen, zeer speet. Voorts betuigde hij, dat hij ook wist, dat er ook onder zijn raadsheren goede lieden waren, die hij zou beschermen, en ook anderen, die hij zou laten straffen, zoals dat behoorde, teneinde anderen ten voorbeeld te zijn. Hij riep tevens een maarschalk, en beval hem de tweede en derde van hun plaats te halen, die in zijn tegenwoordigheid gestemd hadden, welke waren Louis van Faux en Anne du Bourg, en die in handen van de overste van zijn wacht over te leveren.

De maarschalk stond van zijn stoel op, en ging in de gehoorkamer, nam met zich de genoemde personen, Louis van Faux en Anne du Bourg, leverde hen over in handen van de graaf van Montmorency, overste der wacht, die hen op het kasteel de Bastille bracht. Daarna zei de genoemde kardinaal van Sens, dat de koning bevolen had en beval, dat de lijfstraffelijke rechtsgedingen en vonnissen daar uitgesproken, en die bedreigd waren, hem ter hand moesten worden gesteld, om vervolgens aan de koning te worden overgegeven. Zoals men zegt, beval hij, op aanhitsen van de eerste president, aan twee oversten van zijn wacht, dat zij gevangen moesten nemen Fervier, Antonius Fumetus, Nikolaas de Val, Claudius Violetus, Eustatius de la Porte en Paulus de Foys, allen raadsheren van het genoemde hof; wat ook plaats had, behalve met Ferrier, de Val en Violettis, die wisten te ontvluchten.

Deze gevangenen werden ook naar de Bastille gebracht, ieder in een kamer goed verzekerd opgesloten, met een zware wacht, zonder boeken, papier of inkt of iemands toespraak. Koning Hendrik was zo in zijn gemoed verontwaardigd, dat hij onder andere zei, *dat hij met zijn ogen de genoemde Anne Bourg wilde zien branden*.

Op de 19^e van die maand werden tot commissarissen benoemd, om de rechtszaak valt de genoemde gevangen raadsheren te behandelen, de president van St. Andries, Jan Jakobsz. van Mesmes, requestmeester, Lodewijk Gavant en Robertus Bovettis, raadsheren van het genoemde hof, de bisschop van Parijs, van Belan genaamd, en de kettermeester Democares. Deze commissarissen wilden op dezelfde dag Anne du Bourg, die dertig [38?] jaren oud was, beginnen te ondervragen. Doch, daar hij bewees dat hem geen andere rechters mochten worden toegewezen dan raadsheren van het parlement, volgens het recht der raadsheren, en hij niet gedwongen mocht worden voor anderen te antwoorden, werden er terstond bevelen gegeven dat hij en de zijnen voor de daartoe nu benoemden zich moesten verantwoorden, op straffe van overtuigd te zijn van de beschuldiging en van weerspanning jegens de koning.

Toen Anne du Bourg deze schriftelijke bevelen gezien had, zei hij bereid te zijn de koning te gehoorzamen, onder verklaring echter, dat hij volgens recht niet verplicht was anders dan voor de bevoegde raadsheren zich te verantwoorden.

Op de 26^e van die maand begonnen zij hem te vragen, hoe hij over de heilige kerk dacht; verder, over de zeven sacramenten en hun voorschriften, over de geboden vastendagen, het vasten, heilige dagen, heilige mannen en heilige vrouwen, de biecht, van de mis, van het vagevuur, de gebeden voor de gestorvenen, de voorbedding van de heiligen en dergelijke dingen. Deze ondervraging en beantwoording was pas de 22^e van de volgende maand afgelopen, waarvan wij hier niet verder zullen spreken, omdat hij later de belijdenis van zijn geloof, alle artikelen inhoudende, schriftelijk overgaf, die wij onder zullen meedelen.

Na deze ondervraging verklaarde de bisschop van Parijs deze Du Bourg een ketter en beval, daar hij vroeger zekere wijding ontvangen had, dat hij zou worden ontwijfd en vervolgens aan de wereldlijke rechter overgegeven. Du Bourgh was met deze uitspraak niet tevreden, en beriep zich op hogere rechtbank.

Intussen geschiedde dit op de 30^e Juni, toen men aan het Koninklijke hof van niets wist dan van vreugde en blijdschap, maaltijden en drinkgelagen, tornooien en spelen, en wel bij gelegenheid van de huwelijksplechtigheden, dat de graaf van Montmorency genoegzaam gedwongen werd om met de koning een lans te breken, in het lopen zijn lans op het harnas van de koning brak, waardoor een splinter in het vizier van de koning sprong, dat niet goed was gestoten, en zo diep in zijn oog vloog dat het achterste gedeelte van het hoofd daardoor gezwollen was en de hersenen gekwetst werden. Als gevolg daarvan zonk hij ineen, maar werd terstond door de voornaamste vorsten en heren ondersteund, en in het hof Les Tournelles gebracht, waar hij de 10^e Juli, in het dertiende jaar van zijn regering, op de leeftijd van tweeënveertig jaren stierf.

Enige zeggen dat hij daar onder andere zou gezegd hebben, dat hij vreesde verkeerd te hebben gehandeld, door de genoemde personen in de Bastille gevangen te doen zetten; en dat de kardinaal van Lorraine hem geantwoord zou hebben, *dat het de duivel was die hem kwelde, en dat hij goed moest toezien vast te blijven staan in het geloof.*

De vervolgingen van de gevangen raadsheren van het parlement hielden daarom niet op, maar het hoger beroep van Anne du Bourg werd ingewilligd, waarin als rechters werkzaam waren de kardinaal van Lorraine en die van Sens; die echter door du Bourg, aangezien deze tot zijn tegenstanders, de vijanden van God, van Diens Woord en van hem behoorden, niet als rechters werden erkend. Zij zeiden, dat zijn vonnis in orde was, als gevolg waarvan hij naar de kerkelijke rechter werd gezonden, maar van welke rechter Du Bourg zich beriep op zijn overste, die weer de kardinaal van Sens was, en wel wegens zijn aartsbisdom. Deze zei dan ook, dat de bisschop van Parijs een juist vonnis had geveld.

Daarna beriep Anne du Bourg zich op de hoogste rechter, de aartsbisschop van Lyon, die het vonnis van de anderen bevestigde, als gevolg waarvan Du Bourg zich weer op het hof beriep. Doch ook daar werd hij voor de derde maal veroordeeld en ontwijfd, welke ontwijding hij onderging met een blijmoedig hart en een vrolijk gelaat. Hij zei, *dat hem daardoor het karakter van het Beest, waarvan in de Openbaring gesproken wordt, was ontnomen, zodat hij door geen vlek van de roomsen antichrist meer werd bezoedeld.*

Terwijl deze rechtszaak nog hing, had het ene beroep na het andere plaats. Enige raadsheren van het parlement en anderen zeiden, dat al deze handelingen niets anders dan gezochte uitvluchten waren, om tijd te winnen, en dat daaruit bleek, dat zijn ijver tot God en de godsdienst, die hij bezat, niet zo groot was, als het wel scheen. Met het behandelen van deze zaak werd zulk een spoed gemaakt, zowel door hen die hem vervolgden, als door de rechters, die daarmee belast waren, dat in minder dan drie of vier maanden wel zes of zeven beroepingen op hogere rechtbank waren teneinde gebracht, zowel bij de geestelijke rechters als bij die van het hof en het parlement. Na over deze zaak bij herhaling over en weer gehandeld te hebben, schreef Du Bourg een verzoekschrift en gaf dit aan het hof over, waarin zijn gehele belijdenis vervat was, die hij als de echte erkende; en een andere belijdenis herriep, die wat twijfelachtig en enigmate dubbelzinnig was, wat hem door enige vrienden was aangeraden, teneinde van de dood bevrijd te worden.

In deze tamelijk uitvoerige belijdenis, die met het gehele rechtsgeding gedrukt is, betuigt hij, dat hij gelooft wat in de boeken des Heeren is vervat, te weten, in het Oude en Nieuwe Testament, die als canoniek en gezaghebbend door de kerk worden gehouden en verklaard te zijn het ware Woord van God, door de Heilige Geest ingegeven, geschreven door de bevoegde profeten en apostelen van God, tot stichting der heilige samenkomsten der christenen. Niemand van welke staat of rang hij ook mag zijn, was het geoorloofd van dit allerheiligste Woord iets toe of af te doen, hetzij in de wetten, bevelen, plechtigheden, of iets anders, waar het de regeling van de christelijke godsdienst betreft. Om dit te bevestigen haalde hij vele plaatsen uit de heilige Schrift aan, en besloot daaruit, dat alle instellingen door

pausen of anderen gemaakt, die de christelijke godsdienst betreffen, de christenen niet kunnen dringen om enige andere regel of leer na te volgen dan die in de Bijbel is vervat, en wel omdat God volmaakt is, Zijn leer ook volmaakt is, en geen bij- of toevoeging van iets anders nodig is, daar, in het andere geval, de Apostelen hun gemeenten zeer slecht zouden hebben bestuurd, wanneer zij zo vele bijgelovigheden hadden nagelaten als thans zo overvloedig bij de pausgezinden te vinden zijn. Hij betuigde daarom te steunen op het enige Woord van God, en te verwerpen alle pauselijke instellingen, als afkomstig van hen, die wijzer wilden zijn dan Christus en Zijn apostelen, en die geheel tegen Christus strijden.

"God," dus schrijft hij, "had in Exodus hoofdstuk 20 gezegd: *Zes dagen zult gij arbeiden, en op de zevenden dag zult gij rusten;* doch de paus, die wijzer meent te zijn, verbiedt op zekere dagen, door hem ingesteld, te arbeiden. Jezus Christus vergunt alle schepselen, die de waarheid hebben beleden, alle spijzen met dankbaarheid te gebruiken, wanneer het ook zij, doch de paus verbiedt dit. Jezus Christus zegt, dat zij, die de gave der onthouding niet hebben, mogen trouwen, en de paus verbiedt de priesters het huwelijk, ofschoon er in de eerste christentijden, tot op paus Calixtus, vele geestelijken vrouwen hadden. God verbiedt beelden in de kerk te hebben, de paus laat dit toe, ten gevolge waarvan hij ook terecht de Antichrist wordt genaamd, en als zodanig aangewezen in 1 Thess. 2.

Vervolgens nam hij voor zich al de artikelen, aangaande welke hij was ondervraagd, en beantwoordde die alle het een na het ander; te weten, of men de gestorven heiligen moet aanroepen; of het geoorloofd is beelden in de kerk der christenen te hebben; van de sacramenten; van het vagevuur en dergelijke zaken; en besluit zijn belijdenis op de volgende wijze:

"De grote dwalingen en valse godsdiensten kennende, die ik vroeger aanhing, verloochen ik nu de afgoderij en valse leringen, die in strijd zijn met de leer van mijn Meester Jezus Christus. De leer van Hem is het heilige en zuivere Woord van God, vervat in de canonieke boeken des Ouden en Nieuwe Testaments, door de Heilige Geest geopenbaard, die ik aanneem als mijn leidsman in dit sterfelijke leven, waardoor ik geleid word, zoals de kinderen Israëls werden geleid in de woestijn door de vuurkolom, totdat zij in het gewenste en beloofde land kwamen. Dit Woord zal altijd de lamp voor mijn voet zijn. Daarenboven beloof ik in de toekomstige tijd, en zolang ik leven zal, te wandelen en te leven naar Zijn leer, zo goed ik dit kan door de hulp des Heiligen Geestes, Die mij zal bijstaan, en al mijn gangen besturen; zonder Wie ik niets, door Wie ik alles vermag, zodat alles tot lof des Heeren zal zijn, tot bevordering van het rijk van Jezus Christus, tot opbouw van Zijn kerk en de zaligheid van mijn ziel; Wie ik dank in eeuwigheid. Die God bid ik, in de Naam van Zijn Zoon, onze Heere Jezus Christus, mij standvastig te doen zijn en volstandig te doen blijven in dit geloof door de Heilige Geest, tot het einde, en mij zulk een genade, kracht en macht te schenken, dat ik de waarheid met hart en mond, zowel voor gelovigen, als ongelovige tirannen en scherprechters van de Antichrist, tot de laatste druppel van mijn bloed mag belijden. In dit geloof verlang ik geheel te leven en te sterven, als die weet en verzekerd ben, dat het op het enige Woord van God is gegrond, en dat daarin geloofd hebben en daarop gestorven zijn al de heiligen van de oude dag, aartsvaders, profeten en apostelen van Jezus Christus. De waarachtige kennis des Heeren is het, waarin 's mensen zaligheid gelegen is, gelijk de heilige Johannes in zijn Evangelie zegt: "Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, de enige en waarachtige God en Jezus Christus, Die Gij gezonden hebt." Dit is het geloof, waarin ik leven en sterven wil.

Ik heb deze mijn belijdenis met mijn hand ondertekend, en ben ook bereid, om dit met mijn bloed te verzegelen, om de leer te bevorderen van Jezus Christus; Wie ik in alle ootmoed en van goeder harte bid uw verstand te openen, en dit mijn geloof te openbaren, teneinde ook gij de waarheid mag belijden; wat ik van Hem begeer op een wijze, zoals wijzelf van Hem geleerd hebben, zeggende: "*Onze vader, die in de hemelen zijt;*" enz.

De keurvorst, paltsgraaf van de Rijn, rijksvorst, verzocht intussen door brieven en afgezanten de koning van Frankrijk, om de genoemde Anne du Bourg aan hem af te staan teneinde hem als hoogleraar te gebruiken in zijn hogeschool. Enige werden hiervan onderricht, en wel zij, die vurig haakten om de prooi machtig te worden, die zij vervolgden, en wisten dan ook bij de koning en het parlement te bewerken, dat de bovengenoemde belijdenis gehoord en beoordeeld mocht worden, die door Du Bourg bevestigd en ondertekend was.

Ten gevolge daarvan werd hij bij vonnis van het hof op de 21^e December veroordeeld om levend tot as te worden verbrand. Dit geschiedde in weerwil dat de keurvorst aanbood het geschenk van deze man zo aan te nemen, als in de plaats van al de beloften, die de koningen van Frankrijk hem vroeger hadden gedaan.

Toen dit vonnis over hem uitgesproken was, begon hij God te loven en te danken wegens deze tijding en zulk een gelukkige dag, die hij lang gewenst had. Hij bad God, het de rechters te willen vergeven, die hem naar hun geweten hadden veroordeeld; maar voegde hij er bij, dat het niet was naar de wetenschap en de ware wijsheid van God.

Verder begon hij de rechters te bewijzen, dat het de leugen was, een valse bedriegster, een bode der hel en hoofdvijandin der waarheid, die hem bij hen had beschuldigd, omdat hij haar had verlaten, waaraan zij te spoedig hadden geloof geslagen, en hem hadden veroordeeld en allen die deze zaak voorstonden, gelijk hij deed voor andere lieden dan zij waren. Want, zei hij, zij waren kinderen Gods, die God als hun Vader beleden, en Hem aanbaden in Geest en in waarheid, als de zodanige, die niet let op de uiterlijke schijn, zonder Wien men niets vermag en buiten Wie geen zaligheid is. Zijn liefde was de mensen geopenbaard, niet naar de werken der rechtvaardigheid, die zij gedaan hadden, maar naar de oneindige barmhartigheid Gods; dat Hij het was, naar Wie zij meer dan ooit tevoren moesten horen, als de allergrootste Heere, Die hun de oorlog aanzegde; dat het een onbetamelijke eergierigheid en een onverdraaglijke weerspanningheid der mensen was, wanneer zij Gods bevel, dat zo zuiver, rein, heilig en volmaakt was, durfden vernietigen.

"Zullen wij," zei hij, "onze verlossing met voeten laten vertreden, als ook het bloed, dat zo mild voor mij werd vergoten? Zullen wij onze Koning niet onderdanig zijn, Die begeert, dat wij Hem voorstaan, Die ons opzoekt, ons onderhoudt, en Die de eerste in de verdrukking was? Mag de vrees ons doen wankelen? Mag zij ons doen zwichten? Behoren wij niet veel moediger te zijn, ja onoverwinnelijker, als wij de geringe tegenstand kennen die tegen ons is, en niet dan mensen, arme aardwormen? En dit volk wil, dat wij zullen toelaten, dat men onze God lastert, als ook dat wij verraders jegens Hem zijn. En, omdat wij dit niet willen doen, vervloekt men ons, en scheldt men ons voor oproermakers en kettters. Zij zeggen, dat wij onze vorsten ongehoorzaam zijn, omdat wij de Baäl geen offeranden brengen."

'O Gij, onze zeer goede Heere en almachtige God, zult gij nog langer in het hart der mensen onbetamelijke begeerte, dwaze eer en vermetelheid laten heersen, die U willen dienen naar hun bedorven verstand, zodat zij zich niet aan Uw wil, die alleen rechtvaardig en goed is, willen onderwerpen! Och, heb toch intussen medelijden met ons! O Gij, onze zeer lieve, goede en barmhartige Vader, help ons, leid ons, om door Uw genade volstandig te blijven in de waarheid! Toon hun, o goede Heere en barmhartige Vader, toon hun, dat zij zelf hun vorsten ongehoorzaam zijn, en ik zal het hun verkondigen. Is het ongehoorzaamheid, is het ontrouw de vorst en oversten bewezen, hem alles te geven, wat hij voor zich eist, tot zelfs onze hemden, wanneer hij die nodig heeft? Is het ongehoorzaamheid aan de koning, als wij tot God voor hem bidden om zalige voorspoed, dat zijn rijk geregeerd worde in vrede en eendracht, en dat alle afgoderij en valse godsdiensten mag gebannen worden uit zijn rijk? Is het verzet, de almachtige God en Vader te bidden, om hem en allen, die onder hem ons regeren, met Zijn kennis te bedelen in alle geestelijke wetenschap en wijsheid, opdat zij tezamen met ijver in de wegen van de Heere onze God wandelen en Hem welgevallig zijn?'

Moet men het niet veel meer ongehoorzaamheid noemen, God te ontëren, Hem op zo velerlei wijze in goddeloosheid vertoornen, te duiden, dat men Zijn heerlijkheid aan de schepselen toeschrijft, en voorts op de onderhouding van alle menselijke instellingen aan te dringen, die nochtans niets dan leugens zijn? Het lasteren van zijn naam voor deugd te achten, de bordelen toe te laten, en duizend andere dergelijke zonden, die niet gestraft worden?

O, mijn waarde heren, hebt gij het zwaard des Heeren verkregen, om in Zijn naam te straffen, en u te wreken op de boosdoeners? Ziet toch in, bid ik u, hoe gij ons veroordeelt, en beoordeelt toch de zogenaamde boze daad juist, die wij hebben bedreven, en bedenkt het wel, of het rechtvaardiger is God te gehoorzamen dan u. Bent gij, gedronken als gij hebt uit de beker van het grote Beest, zo beneveld, dat het u gemakkelijk venijn in plaats van een geneesmiddel doet drinken? Bent gij het niet, die uw behoeftig volk doet zondigen, door het af te trekken van de waarachtige godsdienst? Geeft gij meer om mensen dan om God? Bedenkt toch, welke achting gij geniet in andere landen, en vergeet de klachten niet, die jegens u gedaan worden aan zoveel vermogende lieden, aangaande zoveel lieden, die u gevangen nam op bevel van een Phalaris. (uit de Griekse historie) Zoudt gij, wrede tirannen, niet een einde moeten maken aan onze zuchten, die u boven allen, wie dit ook lief of leed mag zijn, de macht van ephoren (opzieners bij de Spartaanse opvoeding) hebt aangematigd, niet tot bloei van de gemeente, maar om alles naar uw zin te besturen.

Om zijnentwil rekt gij, mijn heren, derwijze onze onschuldige leden uit, dat gij er zelf medelijden mee hebt. Och, welk een grote wreedheid is dit voor uzelf! Enige uwer zie ik schreien. Waarom schreit u toch? Wat betekent dit anders, dan dat gij uw gewetens bezwaard vindt en dat ons jammerlijk kermen uw krokodilogen en tot schreien noopt? Dan ondervindt gij, hoe uw gewetens door Gods oordeel worden getroffen; en zij, die gij veroordeeld hebt, staan daar met vreugde te midden der vlammen, en zij menen niet beter te kunnen leven dan in het vuur. Uw zware straffen verschrikken hen niet; het ongeluk maakt hen niet zwak, daar zij hun eeuwige eer stellen tegen de tijdelijke dood; zodat het spreekwoord op u, mijn heren, van toepassing is: 'De overwinnaar sterft, en de overwonnene beklagt hem.' Waarom zal ik mij dan beklagen, dat ik van hier word weg genomen? Ik weet, o Heere mijn God, dat alle overtredingen en ongehoorzaamheid rechtvaardige vergelding des loons ontvangen, en dat wij niet zullen ontkomen, wanneer wij de grote weldaad niet achten, die wij belijden te bezitten in onze Heere Jezus Christus. *Ik omhels, o mijn Heere mijn God, het woord, dat Gij gelegd hebt in de mond van uw gelovige martelaren, te weten, dat hij dubbele straf waardig is, die hier de leer van onze Zaligmaker verloochent, omdat hij een verrader was jegens Christus, de Zoon van God, en de mens bedriegt.*

Nee, nee, mijn heren, niemand zal ons van Christus kunnen scheiden, welke strikken men ons ook spanne, en welk lichaamslijden men ons ook aandoet. Wij weten, dat wij reeds sedert lange tijd als slachtschapen voor de slachtbank bestemd zijn. Men dode ons dan vrij; men snijde ons vrij aan stukken; daarom zullen de doden des Heeren niet ophouden te leven, en wij zullen samen opstaan.

En vraagt u eindelijk, hoe het met mij is? Ik ben een christen; en stervende zal ik nog luider roepen tot de eer van Christus mijn Heere. En aangezien dit zo is, neem mij vrij met u, gij scherprechter, en leid mij naar de galg".

En andermaal sprak hij met roerende woorden, zodat hij de rechters bitter deed wenen, en zei tot hen, dat zij hem ter dood hadden veroordeeld, omdat hij in niets anders zijn rechtvaardigheid, genade, reiniging, verdiensten, voorbedding, voldoening en zaligheid wilde stellen dan in Jezus Christus. Aldus stierf hij om de leer van het Evangelie. Na dit alles uitvoerig te hebben besproken, besloot hij, zeggende:

"Houdt op, houdt op met uw verbranden, en bekeert u tot de Heere door verbetering van uw leven, opdat uw zonden mogen worden uitgewist! De goddeloze verlate zijn weg, en de

ongerechte man zijn gedachten, en bekere zich tot de Heere, en Hij zal hem genadig zijn. Leeft dan, en bemoeit u met Hem, mijn heren; ik ga ten dode en heb het u gezegd."

Volgens ouder gewoonte werd hij op een kar naar de plaats St. Jan Grève gevoerd. Vier of vijfhonderd gewapende mannen waren daarbij tegenwoordig terwijl hij voortdurend een standvastig gelaat toonde, totdat hij zich ontkleed had. Daarna zuchtte hij, en sprak tot het volk: "Mijn vrienden, ik sta hier niet als een dief of moordenaar, maar alleen om het Evangelie van Christus."

Toen men hem omhoog trok, zei hij bij herhaling: "Mijn God, verlaat mij niet, opdat ik U niet verlate." Aldus werd hij eindelijk opgehangen en verwurgd en zijn lijk tot as verbrand, en wel op de 23^e December 1559. Aldus bevestigde hij met zijn bloed, wat hij met zijn eigen hand had ondertekend, zoals hij ook verklaard had in zijn belijdenis.

Korte tijd daarna werden er ook **enige lieden te Parijs** en elders verbrand, en wel wegens de godsdienst. Men bedacht verschillende middelen om hen, die langs de straat liepen, om te brengen, welke geen eer bewezen aan de beelden, die bij vernieuwing op de hoeken van de straat waren opgericht; waarbij zelfs de voorbijgangers gedwongen werden geld in de bussen te storten, die hun werden voorgehouden, om daarvoor fakkels en kaarsen voor deze beelden aan te kopen. Deed men dit niet, dan kostte het hun leven.

V. MARTELAREN BUITEN PARIJS

20. 1558. Executie te Craon van **Jean Buron**, afkomstig van Apremont in Poitou. – Na een eerste keer een zomer gevangen gezeten wegens de godsdienst, reisde Buron naar Geneve. Na twaalf jaar op de leeftijd van 60 jaar, komt hij te Craon terug om een zaak te behartigen. Hij wordt aangegeven door zijn schuldenaar, wordt erkend, veroordeeld, gehangen en zijn lichaam verbrand.

21. 1558 Marteling te Draguignan van **Benoît Romyen**, garen- en bandverkoper, geboortig van Villars d' Arenny, in de Dauphiné, - Woonachtig in Geneve, deed Bomyen daar handel en ventte zijn goederen in Frankrijk. Op de aangifte van een koopman, waaraan hij iets voor een spotkoopje niet had willen verkopen, wordt hij te Draguignan gearresteerd door de schoonzoon Tordre, van de baron d' Oppède. Het is tevergeefs dat hij bewijst geen enkele handeling van proselitisme in Frankrijk te hebben gedaan; slechts de zaken van zijn handel. Hij wordt veroordeeld door de rechters van Draguignan en door het Parlement van Provence veroordeeld om levendig verbrand te worden.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Benedict Roman

[JAAR 1558]

Benedict Roman, een kramer te Villars-d'Arrennes, in Dauphiné geboren, die zich met vrouw en kinderen naar Genève had begeven, om zijn leven overeenkomstig het heilige Evangelie in te richten, was gewoon heen en weer te reizen, zoals kramers doen moeten, die op deze wijze de kost verdienen. En, daar hij een juwelier was, ging hij van Genève naar Marseille, om daar zijn koopwaar aan de man te brengen.

Toen hij door Dravignan reisde, liet hij iemand van zijn vak, Lanteaume Blanck genaamd, zijn artikelen zien. En, aangezien zij de koop niet eens konden worden, werd Lanteaume ongeduldig omdat deze schone koopwaar hem ontgaan zou. Daar hij wist, dat Roman te Genève woonde, verried hij hem bij een raadsheer van het parlement te Aix, de Lauris genaamd, die zich toen te Dravignan bevond. Deze Lanteaume Blanck raadde Benedict aan om zijn artikelen aan de heer De Lauris te laten zien, en zei, dat deze daar hoger prijs voor geven zou dan een ander. De onschuldige man ging terstond naar De Lauris. Toen de Lauris de kostbaarheden gezien en de prijs daarvan vernomen had, en Benedict weer vertrokken was, zond de Lauris terstond naar de schout van de stad, en liet hem weten, dat er iemand in de stad was, die men voor een Lutheraan hield, en die ogenblikkelijk gevangen moest genomen worden.

Terstond ging de schout en zijn dienaren, die niets anders dan een rijke buit zochten, naar het logement, waar Roman vertoefde; en, nadat hij hem uit naam van de koning gevangen genomen had, plunderde hij zijn gehele kraam, en beroofde de beide knechten, die Roman gehuurd had om zijn waren te dragen. Overluid riep de goede man uit: "Dit heb ik aan niemand dan aan Lanteaume Blanck te danken, die verraad jegens mij heeft gepleegd." De schout nam nog anderen met zich, die aan Roman vroegen, vanwaar hij kwam, hoe hij Pasen gehouden had, of hij ook voor Pasen had gebiecht, of hij zich ook des Vrijdags, des Zaterdags, en in de vasten van vleesgebruik onthield, en sinds hoelang hij de mis niet had bijgewoond. Op al deze vragen gaf hij een vrijmoedig en christelijk antwoord. Zij bevalen hem ook het Onze Vader, de apostolische geloofsbelijdenis en het *Wees-gegroet* op te zeggen. Het Onze Vader en de apostolische geloofsbelijdenis las hij gewillig, doch het *Wees-gegroet* wilde hij niet opzeggen.

Hij werd in de gevangenis geworpen en met ijzeren ketenen vastgeklonken, terwijl aan de gevangenvaarder werd bevolen, dat hij hem afzonderlijk moest zetten, en niemand met hem te laten spreken, onder bedreiging, dat hij anders in zijn plaats zou gezet worden. Vervolgens ontbood de Lauris Antonius du Revest, de beambte van de maarschalk, en deelde hem mee, dat hij een uitnemende Lutheraan ontdekten in de gevangenis gezet had, en verlangde, dat hij met hem de gevangenis zou bezoeken, om zich de tijd wat met deze gevangene te korten.

Doch de beambte, die reeds wist, hoe de zaak zich had toegedragen, zei ronduit, dat het hem niet behaagde zich daartoe te laten gebruiken, aangezien hij zelf een dergenen was, die over de zaak oordelen en daarover vonnis vellen moest. Doch om te handelen overeenkomstig zijn ambt, ging hij dezelfde dag met Philibert Baronis, zijn medebeambte, naar de gevangenis, en liet Benedict voor zich komen. De beambte deed hem bijna dezelfde vragen, die vroeger tot hem gericht waren, waarop hij evenzeer standvastig antwoordde. Na dit alles raadden enige goedhartige christenen Roman aan, dat hij aan geoorloofde middelen moest denken om zo los te komen, en dat hij de beambte enigermate moest te gemoed komen, en zeggen, dat hij in het koninkrijk niet gepredikt of enige ergernis gegeven had; dat hij alleen alles had bekend, omdat men hem bij ede verplicht had de waarheid te zeggen; dat hij slechts koopmanschap had bedreven, wat ook de Zwitsers, als bondgenoten van de koning en diensvolgens ook hun bondgenoten, de bewoners van **Genève**, vrijstond; dat hij daarom verzoeken moest, om aan zijn rechters te worden voorgesteld, of, als hem dit niet werd toegestaan, hij zich op de grote raad moest beroepen. Doch Roman was niet te bewegen zich door zulke middelen te bevrijden, maar was bereid om wegens de belijdenis van zijn geloof te sterven.

Toen het gerucht van de standvastigheid van deze Roman tot de stad doordrong, ontstond bij Barbosi, de rechter van de stad Dravignan, een onhandelbaar mens, de lust om hem te zien en aan te spreken. Hij ging daarom naar de gevangenis, en vroeg aan Roman: "Aan wie gelooft gij? Geloven die van Genève ook aan God? Bidden zij ook?"

Benedict werd verontwaardigd over deze dwaze en goddeloze vragen; en, daar hij de man niet, kende, en alleen zag, dat hij een ongemanierd, dik en plomp mens was, met een grote platte en brede neus en een lelijk uiterlijk, zei hij tot hem: "Wie bent gij, dat gij zo onheilig durft lasteren? Barbosi antwoordde: "Ik ben de rechter van de stad."

Roman hernam: "Wie heeft u, die zulk een grove ongemanierde ezel bent, dit ambt opgedragen? Denkt gij, dat wij geen christenen zijn? De duivelen geloven aan God; hoe zou ik Hem dan verloochenen? Denkt gij, dat de christenen te Genève geen God belijden? Neen, neen, wij geloven in God; wij bidden en roepen Hem aan, en stellen ons vertrouwen en onze hoop op Hem."

Dit antwoord verbitterde Barbosi nog meer, zodat hij niet ophield Roman, waar hij slechts kon, te vervolgen. Intussen zorgde de beambte, dat zijn rechtszaak in orde kwam, en het vonnis geveld werd. Roman verlangde van de rechter hem te vergunnen zijn God te mogen aanbidden. Toen hem dit toegestaan werd, bad hij met een bijzondere ernst en ijver, en wel des te uitvoeriger, opdat Barbosi zien zou, dat hij een God had, Die hij diende en aanriep in de naam van Jezus Christus. De beambte en de advocaten van de koning zeiden: "Waarlijk, dit is een heerlijk gebed." Doch Barbosi zei: ja, ja, hij zal een martelaar van alle duivelen in de hel worden."

Deze Barbosi verspreidde het gerucht in de stad, dat Roman sterven moest, en dat men er nog meer gevangen zou nemen. De christenen vreesden daarom, dat Roman door zware martelingen enige in gevaar zou brengen, en wisten het zo ver bij hem te brengen, dat hij de genoemde middelen aanwendde om vrij te komen, daar deze niet tegen God waren. Roman verzocht derhalve de beambte te spreken, die dan ook met zijn schrijver verscheen.

Daar Roman echter niet gestudeerd had, en niet met rechtszaken bekend was, kon hij zijn plan nauwelijks volvoeren. Eindelijk verklaarde hij, dat hij zich beriep op de rechtbank te Genève of, indien dit beroep niet werd toegestaan, dat hij zich op de groten raad beriep. De beambte vroeg hem wie hem dit aangeraden of geleerd had om aldus te spreken.

Roman antwoordde: God heeft mij door zijn Heilige Geest die raad gegeven en niemand anders."

Eindelijk werd Roman veroordeeld om levend te worden verbrand, en, indien hij wilde herroepen, zou hij eerst worden geworgd. Toen men hem naar **Aix** bracht, en door Dravignan ging, keek de advocaat van de koning uit het venster, en riep hem toe, dat hij hem wel ter dood had helpen veroordelen, maar God bad, hem dat te willen vergeven. Roman antwoordde "God zal ons op de jongste dag tezamen oordelen."

Zo spoedig hij te Aix gekomen en door het parlement verhoord was, zond men een monnik naar hem, die drie uren bij hem vertoefde. En, daar hij de standvastigheid van Roman zag, berichtte hij aan het parlement, dat hij een verdoemd ketter was. Het reeds gevelde vonnis werd op dezelfde dag bevestigd, en Roman werd weer aan de beambte, om het vonnis uit te voeren, teruggezonden. Na zijn terugkomst bevalen de burgemeesters, dat de geestelijke de gerichtsdag in alle kerken van de predikstoel zouden bekend maken, opdat ieder het weten zou, en tegenwoordig zou zijn bij dit schouwspel. Zij lieten ook op de trompet blazen en uitroepen, dat alle vrome christenen hout op de markt zouden aanbrengen, om daarmee een Lutheraan te verbranden.

Op Zaterdag de 16de Mei, toen de beambte niet thuis was, waren de onderbeambte, de burgemeesters en enige anderen bij elkaar, en wilden de beklagenswaardige lijder op de pijnbank leggen. Zij toonden hem allereerst de touwen, ijzers en gewichten, die men gewoonlijk de ongelukkigen aan de voeten hangt, teneinde hen daarmee te verschrikken, en zeiden, dat hij nu zijn geloofsgenoten noemen moest, en zijn belijdenis laten varen. Zij zeiden ook, dat zij, zoals het behoorde, over hem geoordeeld hadden, daar dit oordeel door het parlement bevestigd, en zijn leer door zulke voortreffelijke lieden was weerlegd.

Met een standvastig gemoed antwoordde hij: "Ik weet van geen geloofsgenoten. Ook geloof ik niets anders dan wat Christus bevolen heeft te doen en te geloven, en door Zijn apostelen is geleerd. En, ofschoon gij deze teer als een ketterse verdoemt, nochtans zal God die in het laatste oordeel goed en heilig keuren, en hen, die haar vervolgen, tot in eeuwigheid veroordelen. Toen hem gevraagd werd, wat hij in de stad te doen had, zei hij, dat hij daar gekomen was om zijn koralen en edele gesteenten te verkopen. Op de vraag, wie hem geraden had, om zich op hogere rechtbank te beroepen, antwoordde hij, dat God hem dit door Zijn Heilige Geest had aangeraden. En, terwijl hij om deze betuiging gruwelijk werd gepijnigd, riep hij zonder ophouden: God, ontferm U mijner om Uws, Zoons Jezus Christus' wil."

Zij wilden hem dwingen de maagd Maria aan te roepen, doch tevergeefs. Zij pijnigden hem andermaal op de pijnbank, en wel zo, dat zij dachten, dat hij sterven zou. Zij lieten hem door enige chirurgijns behandelen; en, daar zij zagen, dat hij niet lang meer leven kon, haastten zij zich hem naar de brandstapel te laten brengen.

Nadat zij hem door monniken en priesters in overvloedige mate hadden laten kwellen, werd de beul door deze priesters geholpen om hem op het hout te brengen, en met ketenen aan de paal vast te binden. Intussen richtte Roman zijn gebed tot God. De priesters werden daarover woedend, klommen op de brandstapel, en geboden hem het "Wees gegroet Maria" op te zeggen. Toen hij dit weigerde, klom hun woede, zij sloegen de armen lijder, en trokken hem bij de baard, doch hij nam zijn toevlucht tot God, en bad Hem om lijdzaamheid.

Na nog zeer aangevochten te zijn, stak de beul de vlam in het stro en het dunne hout, wat zeer spoedig ontbrandde. Toen hij van onderen bijna geheel was verbrand, zag men hem nog de lippen bewegen, omdat hij niet meer spreken kon, en aldus gaf hij zijn geest aan God over.

22. Executie 1558 te Sens van **George Tardif, Jean Caillou**, borduurder in Tours, en zekere **Nicolas**, schoenmakersgezel te Jenville. –

Alle drie worden kettters verklaard door het Parlement van Parijs om levendig verbrand te worden.

Executie van **Nicolas Guyoiet**, afkomstig van Neufville onder Gyé, die tot het vuur wordt veroordeeld door de luitenant Robert Hémard

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

George Tardif,

Nicolaas Guilotet,

Jan Caillou en

Nicolaas van Jenville

[JAAR 1558.]

Toen in Frankrijk een zware vervolging tegen de gelovigen was uitgebroken, werden daar onder anderen vier personen ter dood veroordeeld, en werd door het parlement van Parijs bevolen hen naar de plaatsen over te brengen, op welker rechtbank zij zich hadden beroepen.

George Tardif werd gedood te Sens, in Bourgondië wiens dood vele christenen in de waarheid van het evangelie opbouwde.

In deze stad en omstreeks dezelfde tijd nam Robert Hemard, lijfstraflelijk beambte, die een groot vijand van de ware kerk was, **Nicolaas Guilotet**, te Neufville geboren, onder Guyo gevangen, en veroordeelde hem tot de vuurdood. Deze toonde zich zeer standvastig, zodat hij van het vonnis van deze bloeddorstige rechter zich niet op hogere rechtbank wilde beroepen.

Jan Caillou werd met vijf of zes andere lieden gevangen genomen, toen zij met elkaar uit een bos, niet ver van de stad Tours, terugkwamen, waar zij hun gebeden voor God uitgestort hadden. Toen deze Jan op zekere tijd voor de overheid werd gebracht, verzocht hij hem te willen vergunnen God te mogen aanroepen voor hij zou antwoorden, teneinde God hem wijsheid schenken mocht om naar behoren te spreken. Dit durfde men hem niet weigeren. Hij begon te bidden met belijdenis van zijn zonden, en riep God aan om de genade van Zijn Heilige Geest. Daarna bad hij voor alle staten, voor de koning, voor het behoud van diens koninkrijk, voor alle andere overheden, en voor de nood van alle bedroefde en aangevallen harten, en wel met een bijzondere ijver. Daarna sprak hij het *Apostolisch credo* als de belijdenis van zijn geloof uit. Vervolgens stond hij weer op, en gaf antwoord op de vragen, die men hem deed, en wel zo bescheiden, dat hij de harten van vele mensen er door roerde, die tranen stortten, en genoeg te kennen gaven, dat zij hem graag hadden willen bevrijden.

Nicolaas van Jenville was van Genève gekomen, om enig geld in te vorderen, en werd door zijn eigen vader bij de regentes van die plaats aangeklaagd. Hij was nog zeer jong en een handwerksman, doch zeer ervaren in de heilige Schrift. En, nadat hij enige tijd op het slot der genoemde vrouw gezeten had, liet zij hem, terwijl zij zich achter een gordijn verborg,

veroordelen dat hem de tong uitgesneden en hij levend verbrand worden, omdat hij belijdenis had afgelegd van de Heere Jezus Christus.

De beul, die daar tegenwoordig was, wilde hem diezelfde dag ter dood brengen, en wierp hem terstond een strik om de hals, doch hij wierp die tweemaal van zich, en beriep zich op een andere rechtbank. Toen hij echter zag, dat men hem de strik ten derde male om de hals wierp, en dat zijn hoger beroep niet geldig was, nam hij de strik aan, en riep overluid: *"Geloofd zij God, want nu ben ik met een hemelse orde versierd."*

De rechters beraadslaagden samen, en besloten, dat, ofschoon de regentes verlangde, dat men zijn hoger beroep niet zou toestaan, het nochtans beter was hem naar het parlement te zenden, doch dit had op een jammerlijke wijze plaats. Toen zijn vader hem namelijk op de kar zag zitten, kwam deze tot hem en sloeg hem, waarom hem een bevelhebber strafte. Deze gaf hem wederkerig een slag.

Doch dit beviel de jongen in het geheel niet, en hij zei: "Mijnheer, ik bid u, om Gods wil, sla mijn vader niet, want hij heeft macht met mij naar zijn wil te handelen; sla mij liever dan mijn vader."

De bevelhebber antwoordde daarop: "Jij booswicht, het spijt mij, dat ik je niet geslagen heb."

Nicolaas zei: "Dat zou ik liever gezien hebben, want ik weet, dat, wat mijn vader heeft gedaan, hij dat in onwetendheid deed."

Voor zij op reis naar Parijs in een stad of in een dorp kwamen, stopten zij hem een ijzeren bal in de mond. Niettegenstaande dit, gaf God hem genade en kracht, zodat hij tamelijk verstaanbaar spreken en het Woord der zaligheid verkondigen en betuigen kon, dat de reden waarom hij zo onmenselijk behandeld werd, goed en heilig was.

Nadat hij te Parijs was aangekomen, daar enige tijd in de gevangenis had doorgebracht, en de waarheid van het Evangelie met een bewonderenswaardige standvastigheid had beleden, vernam hij, dat hij tot de vuurdood was veroordeeld. Van die tijd aan hield hij niet op God te prijzen, dat Hij hem de eer had aangedaan, om Zijntwil te mogen lijden. Toen hij weer naar Jenville was overgebracht, werd hij door de moedwil van zijn vijanden op jammerlijke wijze op de brandstapel gedood, en wel als een voorbeeld van standvastigheid voor alle vrome christenen.

23. Antonius de Richend, heer van Mouvans

[JAAR 1559]

In het jaar van onze Heere en Zaligmaker Jezus Christus 1559 werd zulk een gruwelijke moord gepleegd aan de persoon van Antonius de Richend, zoals nog nimmer heeft plaats gehad. De geschiedenis daarvan komt op het volgende neer.

De heren van Mouvans bezaten een huis in de stad Castellane, in Provence, waarin Antonius en Paulus, twee gebroeders en heren van Mouvans, zich gewoonlijk ophielden. Nadat deze broeders de voornaamste tijd van hun jeugd hadden besteed in dienst van de koning van Frankrijk, zolang de oorlog duurde, en gekomen waren tot de kennis van de Evangelische Waarheid, leidden zij zulk een voorbeeldig leven, dat door hun deugd en goede handelingen vele edellieden, vrienden en naburen en nog enige anderen uit het volk tot dezelfde kennis der waarheid getrokken werden.

Toen zij zagen, dat hun getal zeer toenam, en zij tezamen lust hadden om nog verder in de leer der zaligheid te worden onderwezen, ontboden zij een predikant van Genève, die dan ook tot hen overkwam in het begin van de maand Januari in het jaar 1559.

Kort daarna stroomden vele lieden tot de prediking van het Goddelijke Woord. Zij kwamen van alle plaatsen in de omtrek, en ontzagen de winterkoude noch de moeilijkheden van de

weg, vervuld als zij waren met ware ijver tot het Evangelie, en verzamelden zich in het huis van de genoemde broeders van Mouvans.

Doch de vijand van het ware licht liet hen niet lang in deze christelijke rust. Van dat oogenblik af bezigde hij zijn werktuigen en dienaren om dat te beletten. De tegenstanders zouden een grauwe monnik met wijde mouwen naar Castellane, die daar gedurende de gehele vasten zou prediken. Deze liet zich zo gelden, dat de burgemeester van de stad en het volk zeer spoedig gestemd werden, om oproer in de stad te maken, en de gelovigen uiteen te jagen en om te brengen. Om hierin te beter te slagen, ontboden zij volk van buiten in de stad, die het huis van de heer de Mouvans moesten innemen, en hem zoveel overlast aandoen als zij slechts konden. Paulus de Mouvans werd daarom in het geheim door de gelovigen buiten de stad gezonden, teneinde naar het parlement van Aix te gaan, en daar de zaak te kennen te geven, daar zij liever langs de gewone rechterlijke weg zich tegen deze woedende lieden zochten te verklaren, dan door kracht hen te weer staan. Maar, daar hij zag, dat hij weinig gehoor kreeg, en dat de raadsheren, door een onuitroeibare haat tegen de hervormde godsdienst zijn vijanden meer toegedaan waren dan hem, vertrok hij naar Parijs tot de koning, waar hij brieven verkregen had, om deze zaak voor het parlement van Grenoble te brengen. Hij bracht ook brieven mee, inhoudende dat die van Aix in deze zaak niet mochten voortgaan, noch iets doen tegen de personen of bezittingen van de genoemde heer de Mouvans.

De leden van het parlement van Aix zeiden, dat zij in geen dele met deze brieven tevreden waren, en beloofden, dat zij die spoedig zouden laten herroepen. Aldus bleef deze zaak enige tijd hangen.

Korte tijd daarna echter kreeg Antonius de Mouvans brieven van Antonius de Revest, beambte te Dravignan en Bruny, ontvanger des konings in de plaatsen daar, die inhielden, dat enige raadsheren van het parlement te Aix daar gekomen waren, om de zaak met hen te vereffenen, en een overeenkomst aan te gaan tussen hen en die van Castellane, en het verzoek aan hem, om toch de voorwaarden niet te verwerpen, die zij hem zouden voorstellen. Toen Antonius de Mouvans deze brief gelezen had, reisde hij terstond naar die plaats, in gezelschap van enige zijner neven en met Honoratus Auldol, le Bramaire genaamd, logementhouder in het Witte paard te Castellane.

Daar gekomen zijnde, vond hij er niemand dan de ontvanger Bruny, met wie, na enige oogenblikken met hem gesproken te hebben, hij terstond vandaar naar Dravignan reisde, een stad vier mijlen vandaar gelegen, om daar met enige vrienden en mannen van oordeel te spreken, aan wie hij een zeker rechtsgeding, dat hij daar had, had opgedragen.

Toen hij daar des avonds kwam, nam hij zijn intrek in een logement "de drie koningen" genoemd, en wel op de 23ste Oktober van het jaar 1559.

Hij vond daar de markies de Trans, met wie hij niet lang gesproken had of hij werd door enige priesters herkend, die terstond de straatjongens opruiden om te schreeuwen: "De Lutheraan." Gelijk het volk spoedig tot oproermaken gezind is, hadden zij weldra hun doel bereikt, want dit geschreeuw werd van huis tot huis voortgeplant, en men strooide uit, dat Mouvans daar gekomen was om hun oorlog aan te doen, zoals hij de lieden van Castellane gedaan had. Toen Mouvans zag, dat hij door de straatjongens gevolgd en getergd werd, wendde hij zich met enige bedreigingen tot hen, waardoor de anderen nog woedender werden, en des te luider begonnen te schreeuwen en hem naliepen. Mouvans bemerkte dit, en hoorde, dat de markies hem waarschuwde zo spoedig mogelijk te vertrekken; hij nam dus afscheid van de markies en wilde te paard stijgen en ook vertrekken.

Hij werd echter door het volk derwijze vervolgd, dat het hem niet mogelijk was de stad te verlaten, zodat hij, met nog drie anderen, met grote moeite weer naar zijn logement keerde, waar zij, na de poort terstond gesloten te hebben, zich overgaven in het gebed tot God, terwijl zij zagen, dat zij van alle menselijke hulp waren verstoken. Doch zij, die hen vervolgden,

gaven hun niet lang tijd om te bidden, daar zij ogenblikkelijk het huis met geweld innamen. Toen zij nu zagen, dat zij van alle kanten door dit volk besprongen werden, besloten zij, dat ieder hunner zijn leven zou beschermen en zich verbergen, zo goed als dit mogelijk was. Intussen waren er enige goede lieden van Dravignan, die graag de woede van het volk met zachte woorden hadden willen stillen, doch het gelukte hun zo weinig, het volk te bedaren, dat zij genoeg te doen hadden hun eigen leven te beschermen.

Toen nu alle hoop op levensbehoud moest worden opgegeven, was er een jongen, die de heer van Mouvans op de hoogste zolder bracht, hem daar een venster toonde, en zei, dat hij zijn leven nog sparen kon, indien hij daardoor een ander huis kon bereiken. Toen Antonius dit middel om te ontvluchten zag, klom hij terstond op het venster, doch nauwelijks was hij daarop, of hij werd met een geweer in het lichaam geschoten, waardoor hij zeer gekwetst was, doch, niettegenstaande zijn wond sprong hij toch nog van het ene dak op het andere. Zijn neef, die hem gevolgd was, viel van boven neer in een paardenstal, waar een grote tob of wijnavat stond, waar hij zich verborg, en alzo aan de grote woede van het volk ontkwam.

Toen eindelijk het woedende volk bemerkte, dat Antonius in een kamer was gekomen, en de nacht hen zou overvallen, vonden zij het beter de justitie te halen. De beambte van de stad wilde in het begin niet naar hen luisteren, en weigerde met hen mee te gaan, doch daar hij door het gemeen met het een en ander bedreigd werd, ging hij uit vrees met hen mee. Op de trap gekomen zijnde, riep hij Mouvans toe, dat hij zich gevangen zou geven. Antonius antwoordde, dat hij zich tegen de justitie niet wilde verzetten, maar verzocht, dat zij hem zijn zwaard niet zou afnemen, wat de beambte hem toezegde. Toen deze in de kamer kwam, strekte hij de roede van het gerecht naar hem uit, die Antonius met de een hand vasthield in de mening daardoor zeer goed tegen het woedende volk beschermd te zijn.

Terwijl hij met de beambte sprak, drongen er enige oproermakers binnen, onder wie een ezeldrijver was, die hem met een met ijzer beslagen stok op de rug sloeg, terwijl een andere ezeldrijver hem enige slagen tussen hals en nek gaf, ten gevolge waarvan hij op de grond viel, doch geen spijt gevoelde, dat hij zich tegen deze ongemanierde en wrede mensenmoorders niet had kunnen verweren.

Toen hij half dood ter aarde lag, bonden zij hem aan de voeten vast, en sleepten hem met het aangezicht over de grond naar het stadhuis. En, daar zijn einde nabij en hij gereed was de geest te geven, had deze Godzalige man, terwijl hij zijn ogen naar de hemel verhief, ontzaggelijk veel van het woedende en wrede volk te verdragen, want er waren boeven onder, die de eerbaarheid zo zeer vergaten, dat zij zich niet schaamden op het aangezicht van deze beklagenswaardige man hun water te lozen, met de woorden: "Gij wilt geen wijwater hebben, daarom moet gij met dit water worden bediend."

Om hun toorn en wraak nog meer te koelen, keerden zij naar het logement terug, om ook de ander te zoeken, die zij vroeger vervolgd hadden. Zij deden dit vooral omdat zij hadden gehoord, dat er een predikant met hen in het logement was geweest. Toen zij daar echter niemand vonden, bestegen vier van de ergsten het paard, om de lieden van Castellane te gaan meedelen, welke lage stukken zij begaan hadden, teneinde hen zo veel te meer op te ruïnen, om ook aan de anderen broeder hetzelfde te doen, en hem gevangen te nemen, voor hij van de dood zijns broeders kon onderricht zijn.

Nadat het lijk van Antonius gedurende een dag in de gevangenis vertoefd had, waren deze woedende lieden nog niet voldaan maar sneden het lijk de buik open, en trokken de ingewanden uit het lichaam, die door de jonge kinderen langs de straat gesleept werden. Hiermee nog niet tevreden, namen zij het hart en sneden dat in stukken, terwijl ieder hunner een stuk daarvan op de punt van een stok droeg, tot roem van hun zogenaamde schone daad. Een ander nam een stuk van het hart, en bood dit zijn hond aan, die daarin echter geen zin had, maar er zich van verwijderde, als om daarmee een duidelijk blijk te geven van zijns

meesters snoodheid, wat deze woestaard nog meer in toorn deed ontsteken, zo zelfs, dat hij onder vloeken en godslasteringen de woorden tot zijn hond richtte: "Gij schelm, wilt gij ook een Lutheraan zijn, zoals deze Antonius Mouvans?"

Nadat de woede van het volk een weinig bedaard was, wilden enige lieden uit de stad het lijk begraven, onder voorgeven, dat het ontbindende lichaam de stad zou kunnen verpesten. Doch de priesters, die deze zaak derwijze gedreven hadden, wisten het zover te brengen, dat zij, die bezig waren om het lijk te begraven, gedwongen werden het weer in de gevangenis te brengen, waar het bleef tot de komst van de raadsleden van het parlement van Aix.

Bij de komst van deze lieten zij het lijk inzouten, en eisten de voortzetting van het rechtsgeding, dat tussen Mouvans en die van Castellane begonnen was, zonder na te gaan wie de voornaamste aanleggers van dit oproer waren, of zelfs te onderzoeken, hoe dit was toegegaan. Een van de raadsheren zei tegen iemand van Castellane, dat de leden van Dravignan aan de burgers van Castellane een les gegeven hadden; en wilde daarmee zeggen, dat na de dood van de oudste broeder de moord aan de jongeren broeder te doen nog overbleef. Advocaat noch procureur kon toegang tot deze commissarissen bekomen, om enig verzoekschrift voor genoemde Mouvans aan te bieden.

24. Executie 8 februari 1560 in Aix **Honorât Auldol**, herbergier aan Castellane. –

Hij had Draguignan, Antoine, heer van Mouvans vergezeld, die, wegens zijn protestantisme met de ergste wreedheid werd vermoord. Auldol werd met het ingezouten lijk van Antoine weggeleid. Men veroordeelde Auldol en het lijk beiden tot het vuur.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Honoratus Auldol

[JAAR 1559]

Honoratus Auldol, van wie wij tevoren gesproken hebben, en die met Mouvans van Castellane gereisd had, werd, nadat hij een getrouwe belijdenis van zijn geloof had afgelegd, in de maand November gevankelijk binnen Aix geleid, terwijl ook met hem werd medegevoerd het lijk van de Heer van Mouvans, in het bijzijn van vele lieden, die deel genomen hadden aan het oproer, en die daarvoor iedere dag werden beloond, omdat zij daardoor hun werk verzuimden.

Om dit beknopt mee te delen, moeten wij berichten, dat de leden van het parlement van Aix in het openbaar toestemming gaven, om de Lutheranen, zoals zij de gelovigen noemen, zoveel te kwellen als slechts mogelijk was. Intussen deed de kapitein Poulin, van wie vroeger in de vervolging van Merindol en Cabriëra gesproken is, zijn best om de broeder van deze Mouvans en nog andere gelovigen van Provence te vervolgen. De boven verhaalde daad werd zo onmenselijk gevonden, dat de rechters, die bevreesd waren voor volksoproer, deze zaak stil hielden tot de 5de Februari 1559, toen het lijk van Mouvans het laatste vonnis kreeg.

Op die tijd werd over Honoratus Auldol het vonnis uitgesproken om levend te worden verbrand op de plaats van de Jakobijnermonniken te Aix. Hij onderwierp zich aan deze marteling zo blijmoedig, dat zij, die hem vroeger hadden gekend, zich daarover verwonderden. Zijn goed en vreedzaam gemoed bleek overvloedig in de grote overlast, die men hem aandeed, toen hij naar de brandstapel ging. Want, toen hij met een steen derwijze op het hoofd werd gesmeten, dat de bal, die in de mond gestopt was, daaruit viel, zei hij zeer stil tegen hem, die hem dat aandeed: "God moge u dat vergeven." Met zulk een standvastigheid gaf hij zijn geest in de handen van zijn hemelse Vader over, in het jaar onzes Heeren 1559.

25. Executie 20 december 1559 te Dammartin van **André Coiffier** van die plaats. – Hij wordt door het Parlement van Parijs als ketter veroordeeld, om levendig met confiscatie van zijn goederen verbrand te worden.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Andries Coiffier

[JAAR 1559]

Andries Coiffier werd in de tijd van deze gruwelijke vervolging in de stad Dammartin gegrepen en gevangen genomen. En, nadat de beambte van die plaats zijn rechtsgeding had opgemaakt, leverde hij hem in de gevangenis van het paleis over, zodat hij door het parlement werd veroordeeld. Hij antwoordde zijn rechters niet alleen mondeling, en legde een christelijke belijdenis voor hen af, maar stelde ook later zijn belijdenis schriftelijk op, gaf die over, en verdedigde die ook met volharding, tot in de dood. Nadat zijn rechtszaak, alsook zijn belijdenis, aan de procureur des konings was overhandigd, en de geschilpunten weer waren voorgesteld, en daarop een besluit genomen was, werd er besloten en vonnis geveld dat hij als ketter en sektemaker, die de dood verdiend had, zou veroordeeld, zijn lichaam verbrand en als as verstrooid worden dat men in de stad Dammartin op de geschiktste plaats, een paal zou oprichten, hem daaraan in de lucht optrekken en in het vuur werpen; dat al zijn bezittingen zouden verbeurd verklaard, en daarover volgens 's konings besluit en bevel beschikt worden. Op de 21ste December werd dit vonnis uitgesproken; doch de uitvoering daarvan werd de beambte te Dammartin opgedragen, met het ernstig bevel, dat hij hem goed verzekerd naar de genoemde plaats zou geleiden. Toen men hem daar bracht, werd hij door het volk, dat dodelijk vijandig was tegen het Evangelie, en lang naar hem gewacht had, zeer wreed behandeld. Doch onder dit alles riep hij de naam des Heeren aan, en ontving met ere de kroon der volharding.

26. Verscheidene martelaren in Frankrijk

Executie in Agen; **Pun slotenmaker** geboortig van Penne. –

Op het moment van de uitvoering, verwondde de betrokken luitenant hem. Voor dit feit, legde de magistraat hem een op boete van 10 livres.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Executie in Bordeaux van **Pierre Feugère**, rijk koopman van genoemde stad.

Hij wordt levendig verbrand met een bal in de mond, omdat hij verdacht werd een kruis in stukken te helpen gooien.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

24 nov. 1560 Executie in Angers, van **N. van Mergel, monsieur van Pruviers, René Prudhomme**, sergeant, en Jean Picart, wagenmaker. –

De eerste werd onthoofd, beide anderen worden gehangen.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

24 nov. 1560 Executie in Aigues-Mortes van **Hélie du Bosquet**, geboren in Périgord, 60 jaar, dienaar van het Heilig Evangelie in voornoemde plaats.

Hij wordt voor de kerk opgehangen; in opdracht van de graaf van Villars.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

25 mei. Executie in Valence van de **dienaars Lancelot, Soûlas en De Siratis**, alsmede van oude **Marquet en Giraud**. –

Het Parlement van Grenoble veroordeelt de dienaars om onthoofd te worden en de ouden om gehangen te worden. De hoofden van Soûlas en van zijn twee collega's bleven lang tentoon gezet voor de kerk, hun lichamen worden gevierendeeld. Op het moment van de executie hebben zij een prop in de mond en op hun lichaam een aanplakbord dat deze woorden draagt: „Oproerig en rebellen. Op het huis van Marquet zet men deze inschrijving: „Hier is het huis van François Marquet, secretaris van oproerigen en opstandigen die XXV mei MDLX. werden geëxecuteerd.

Met hen werden gedood een **Chastelain de Soyon** en **N. Blanchier**.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Executie te Romans van verschillende protestanten. –

Zij zijn bezwiken in de bestrijding van de katholieken. De koninklijke commissarissen veroordelen verschillende ervan ten dode, de anderen naar de galeien en anderen naar de geseling.

Onder voor eersten bevinden zich **N. Roberte**, die dienaars logement had verleend, en **Matthieu Rebours**, aan wie men de bewaking van de tempel had toevertrouwd.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Verslag uit het Martelaarsboek van Van Haamstede:

1560

Een **slotenmaker**, geboren te **Agen**, niet ver van de stad Penne, aan de rivier Lot, werd verbrand.

Toen deze door Melchior Flavin, een Barrevoeter monnik, als ketter werd verklaard, en volgens het geslagen vonnis zou worden weggevoerd, vroeg de beambte Rhedon hem, of hij ook dorst had.

De slotenmaker antwoordde. Indien gij mij iets te drinken wilt geven, zal ik het in dank aannemen, want ik heb grote dorst."

Rhedon gaf hem een glas water. Toen de martelaar een weinig daarvan gedronken had, vroeg Rhedon hem, wat hij dacht gedronken te hebben.

De slotenmaker antwoordde: "Ik weet niet anders dan water."

"Ja," zei Rhedon, "het is wijwater, dat men u te drinken gaf, opdat de duivel, waarmee gij bezeten bent, van u mag worden uitgedreven."

De martelaar zei: "Alles, wat God heeft voortgebracht houd ik voor goed; maar, indien gij mij gezegd had, dat het wijwater was, zou ik liever dorst geleden hebben, want het wijwater is besmet met afgoderij."

De beambte wierp hem het overige water in het gezicht en daarna het glas, zo dat het gelaat van de martelaar gekwetst werd.

De bovengenoemde Melchior Flavin was te Agen gekomen, om gedurende de vasten daar te prediken; doch hield zeer goddeloze en oproerige predikatiën tegen de gelovigen, en eindigde daarmee niet dan nadat de slotenmaker gevangen genomen en tot de vuurdood veroordeeld was, welke dood hij voor Pasen met standvastigheid onderging.

Pieter Feuger

Niet lang daarna was er een stenen kruis vernield in een dorp, St. Saverijn genaamd, bij de stad Bordeaux, wat, zoals men later vernam, enige Engelse schippers hadden gedaan. Daarover ontstond een groot alarm, terwijl dit kruis in een algemene processie weer werd opgericht.

De abt van het heilige kruis en deken van St. Severijn, Le Lante genaamd, was daarmee niet tevreden, maar ontbood op een verraderlijke wijze een rijke koopman, die wegens de godsdienst zeer verdacht was, **Pieter Feuger** genaamd, bij zich aan huis, en hield zich, alsof hij hem te goeder trouw wilde waarschuwen, dat men sterk vermoedde, dat hij, Pieter, het kruis had gebroken.

Toen nu de koopman zich enige woorden tegen de afgoderij van het kruis had laten ontvallen, bracht de abt zoveel bij de president Rossignan teweeg, dat hij Pieter Feuger des morgens vroeg van het bed liet halen en bij hem brengen.

En, nadat hij hem in de voormiddag onderzocht en zijn belijdenis gehoord had, veroordeelde hij hem terstond, en liet hem des namiddags voor het paleis levend verbranden, nadat hij hem een stuk ijzer in de mond had gelegd, opdat hij niet tot het volk zou kunnen spreken.

Op de 21ste November, in het jaar 1560, werden er drie personen wegens de godsdienst te Angiers gedood. De eerste was **N. de Marne**, heer van Pruviers, die onthoofd werd, nadat zij hem eerst gruwelijk hadden gepijnigd. De tweede was **Renatus Preudhome** en de derde **Jan Picald**, die beiden werden opgehangen.

De graaf van Villars liet de predikant van Aigues-Mortes, die te Perigord geboren was, een man van vijftig of zestig jaren, **Elias du Bosquet** genaamd, door de heer Joyeuse gevangen nemen. En, aangezien hij in de belijdenis van de leer, die hij vroeger gepredikt had, volhardde, werd hij voor de kerk te Aigues-Mortes opgehangen, de 14de November, terwijl zijn vrouw en arme kinderen het moesten aanzien. Zijn lijk bleef vier dagen hangen en werd door de boosdoeners met stenen geworpen en allerlei smaadheid aangedaan.

Te Valence werden **twee predikanten** onthoofd, zo ook **Marquet**, de procureur der stad, een

zeer ijverig man; alsook een ander, **Le Chastelain de Soyon** genaamd, en **N. Blanchier**, die de voornaamste der stad waren, welke met standvastigheid stierven. De predikanten werden gedood ondervoorwendsel, dat zij oproermakers waren. Men hechtte hen daarom een papier aan de hals, waarop geschreven stond: "Ziet, dit zijn de raadgevers onder de oproerlingen."

Nadat de vijanden der waarheid te Valence hun moedwil gepleegd hadden, gingen zij naar Roman, en hingen daar twee mannen op, namelijk **N. Robertus**, die de predikant had gehuisvest, en **Mattheüs Kebours**, omdat hij de gemeente te St. Roman gewapend had beschermd.

In de gerechtelijke stukken werden zij beschuldigd, dat zij een vrijmoedige belijdenis van hun geloof hadden afgelegd, de mis verworpen, en gezegd hadden, dat zij niet geloofden, dat God in de handen kwam van zulke goddeloze lieden als de mispriesters waren, van wie ieder wist, dat het merendeel hoereerders, dieven en moordenaars waren.

Op een stuk mandwerk werden zij naar de strafplaats gesleept, stierven standvastig, en overwonnen de wreedheid der vijanden door hun lijdzaamheid.

27. Een linnenwever

[JAAR 1561]

Toen er daags na Pinksteren op de 26e Mei, in het jaar 1561, een linnenwever van Jarqueau, dat twee uren gaans van Chateauneuf lag, waar hij het heilige avondmaal had gehouden, thuis gekomen was, werd hij door enige listige boeven, op aanhitsing van N. Verdet, procureur van de koning van die plaats, in zijn eigen huis te Chanteauneuf, zeven uren gaans van Orleans gelegen, overvallen.

Nadat zij het huis met geweld hadden opengebroken, mishandelden zij hem op zeer onmenselijke wijze, zij staken hem namelijk de ogen uit, sleepten hem langs de straat door het slijk, sneden hem de neus en de oren af, en wierpen hem in de Loire. Toen hij zich daaruit met zwemmen wilde redden, wierpen zij hem met stenen, zodat hij moest zinken en verdrinken.

28. In het jaar 1562 had er in verscheidene plaatsen in Frankrijk een wrede en onmenselijke vervolging plaats, te weten: te **Vassy**, Nemours, Aurillac, Cahors, Grenade, Carrassonne, Villeneuve, Avignon, Marsillargues en elders.

Behalve dat de vijanden der waarheid daar hun gruwelijke wreedheid met roven, plunderen, vernielen en dergelijke wrede daden aan de gelovigen pleegden, brachten zij ook een onnoemelijke menigte christenen, zo mannen als vrouwen, jammerlijk om het leven.

25 oktober 1562.

Inname van Rouen door de katholieken die door de koning van Navarre en de hertog van Guise worden aangesteld. –

Montgomery, aangesteld door Henri II, protestant geworden, werd aan het hoofd geplaatst tegen het Frans en Engels garnizoen. De koning en de koningin-moeder zijn van de belegering getuige.

De koning van Navarre wordt dodelijk gewond op 15 oktober, en bezwijkt de 17^e van volgend maand november.

Montgomery ontsnapt, maar de stad wordt gedurende drie dagen aan de plundering geleverd. Het Parlement van Rouen, dat na de katholieken wordt her-instaleerd, veroordeelt en laat tien van de voornaamste inwoners executeren; onder hen bevindt zich een protestants dienaar.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Vervolging der Christgelovigen in de stad Rouaan, in Normandië, en met name van Augustinus Marloratus, bedienaar van het Heilige Evangelie daar.

[JAAR 1562]

Nadat de stad Rouaan, de hoofdstad van **Normandië**, eerst was belegerd geworden door de Hertog van Aumale en later door het leger van het Triumviraat in oktober 1562, en op moedige wijze werd ondergraven en in drie weken tijd van loopgraven voorzien, werd zij eindelijk op de 26ste van die maand overvallen en ingenomen door hen, die de storm aanbrachten, zodat de aangelegde mijn een grote opening voor hen maakte.

Intussen geschiedde het, dat een edelman uit het land Bern, kapitein St. Columbe genaamd, die vroeger belijdenis van de godsdienst had afgelegd, en die later tegen de overtuiging van zijn geweten streed voor het Triumviraat, een dergenen was, die de stad zeer verdrukte en geweld aandeed.

Doch de straf volgde spoedig op de zonde, want kort daarna kreeg hij een gewerschot in het gezicht, ten gevolge waarvan hij in de stad stierf, terwijl hij openlijk uitriep, dat hij terecht door God gestraft was, en dit wel had verdiend, om de zonde die hij, tegen zijn geweten, bedreven had.

Gedurende dit beleg had **Antoine de Bourbon, koning, van Navarre**, zich afgezonderd van zijn getrouwe vrienden en dienaren, en wel ten bate van het Triumviraat. Kort daarna, op de 15e oktober, werd hij door een gewerschot in de linkerschouder geraakt, waardoor hij de 17e der volgende maand stierf. Korte tijd voor zijn dood vloeiden hem de tranen uit de ogen, bad hij God om vergeving, en legde een belijdenis van zijn geloof af naar de regel van de ware christelijke godsdienst.

Acht dagen vroeger had hij, door gehoor te geven aan verkeerde raad, en op verlangen van de bisschop, een geestelijke verzocht hem de biecht af te nemen, wat ook plaats had aan de oren van de geestelijke van Rouaan, terwijl hij op roomse wijze het avondmaal gebruikte. Doch, indien hij was hersteld, zou hij er zich tegen hebben verklaard, en het Evangelie door geheel Frankrijk hebben laten prediken. Hij was een vorst, begaafd met Goddelijke gaven en met een zachtmoedige genegenheid, en ofschoon vroom, was hij moedig in het gebruik van de wapenen. Doch overigens gaf hij zich derwijze aan de genoegens over, dat hij, om daaraan bot te vieren, alle andere zaken licht vergat. Daarenboven had hij het ongeluk, dat hij moeilijk te dienen was en spoedig de trouwe diensten vergat van zijn meest getrouwe en hartelijkste dienaren, eerder dan het onrecht en de lasteringen van zijn meeste vijanden.

O, onvolmaakt vorst, die Frankrijk een miljoen zielen gekost heeft, behalve alle andere verderfelijke gruwelen, waarvan men het einde nog niet ziet!

Om nu verder te gaan met het verhaal van de inneming van Rouaan, wordt ieder voorgesteld het verderf van zulk een stad, de tweede van Frankrijk, overgegeven aan gevaar en ten roof gesteld van zulke vijanden, die alles doodden, wat hun ontmoette, die de huizen beschadigden, de meisjes en vrouwen schonden, en om het met één woord te zeggen, die hun wreedheden ploegden zonder aanzien van leeftijd en geslacht.

De graaf van Montgomery, die het bevel in de stad voerde, en de ongebondenheid zag, zonder enig middel daartegen te kunnen aanwenden, begaf zich naar de galeien en beloofde vrijheid te zullen verlenen aan de galeislaven. Toen ieder van hen, die daar waren, tot de uiterste nood hun best deden om weg te komen, bevond men, dat de palissade van Caudebeek slecht verzekerd was, en aldus redde hij zich in de haven met allen, zo mannen als vrouwen, die met hem in de galeien konden komen. Een groot aantal vrouwen en kinderen gingen de rivierzijde langs, die zich meenden te kunnen redden door behulp van de schepen, van welke een groot gedeelte der bemanning was verdronken. Die met een schip waren ontkomen, en zich beijverden om zich in het veld te beschermen, werden gedood, uitgeplunderd of gevangen genomen door de vijanden, die aan alle kanten verspreid lagen. Velen, en onder die dienaren en predikanten, die in die tijd te Rouaan waren, en de stad dienden, wisten zich te redden in het oude paleis, en werden daar opgevorderd om zich gevangen te geven, onder toezegging van lijfsbehoud.

Op deze belofte en voorwaarde gaf er zich een over, genaamd St. Estienne of Steven, die daarna als gouverneur met zijn vader werd binnengeleid, die evenwel, niettegenstaande het gemaakte verdrag, plan had al de predikanten en enige anderen te verzwijgen, van wie hij wist, dat zij door hen, die hem hadden aangesteld, waren opgetekend. Doch God verlostte er in de volgende nacht een gedeelte, hoe waakzaam men ook de wacht hield.

Niettegenstaande dit alles, zorgde hij meester te worden van de heer van Mandreville, die, de verkeerde wil van de kapitein bemerkende, hem twee duizend kronen beloofde, indien hij hem het leven wilde sparen en een van hun dienaren, **Marloratus** genaamd, dat hij hem ook beloofde. Terstond ontdekte hij de plaats waar hij wist, dat Marloratus verborgen was, te weten in een toren, waar hij zich met zijn vrouw, kinderen en enige anderen verborgen had. Marloratus werd derhalve voor hem gebracht, en zij werden terstond gestreng opgesloten en in de gevangenis gebracht.

De volgende dag, de 27ste van die maand, kwam de beambte, in gezelschap van de hertog van Guise, om de plaats te zien, en verlangde ook Marloratus te ontmoeten, tot wie hij zei, dat hij een verleider was van al het volk.

Zijn antwoord was, dat zo hij hen had verleid, God hem eerst verleid had. "Want," zei hij, "ik heb hun allen, die mij gehoord hebben, niets anders gepredikt, geleerd, onderwezen of voorgedragen dan het zuivere Woord van God."

Waarop de beambte antwoordde, dat hij een oproermaker was en de oorzaak van het verderf der stad. Hij zei, dat het tegendeel waar was; dat hij zich gedroeg als alle lieden in de stad, zowel van de ene als van de anderen godsdienst, en vroeg, of hij zich met enige staatkundige dingen bemoeid of enige oproerige toespraken gehouden dan wel of hij anders dan het zuivere Woord van God gepredikt had. De beambte herhaalde en bezwoer het, dat hij en de zijnen het voornemen hadden de prins van Condé koning te maken en de admiraal hertog van Normandië en Dandalot hertog van Brittanië.

Marloratus antwoordde daarop naar behoren, bewees de onschuld dezer heren; doch hij won er niets anders mee, dan dat de beambte nadrukkelijk zwoer, dat hij hem binnen weinige dagen zou te kennen geven, dat God hem niet uit zijn handen zou verlossen, en vertrok alzo onder woedende haat. Spoedig daarna werd Marloratus, met Mandreville, Soquerice, Coton en enige van de voornaamste de gemeente naar het hof geleid. Men had het vooral op die vier gemunt, en men begon al spoedig hun zaak rechterlijk te behandelen, waarop volgde de daging ten verzoeke van Bigot, advocaat des konings, zoals hier volgt:

"Gezien bij het hof het onderzoek, gedaan te Louwers op bevel daarvan, tegen de oproerlingen van de stad Rouaan en andere plaatsen in deze streek, ondervraagd zijnde en belijdenis gedaan hebbende in het genoemde hof, toen de leden vergaderd waren, door mr. **Jan du Bois**, heer van Mandreville, voorzitter van het hof te Rouaan, **Vincent le Gruchet**, heer van Soquence, oud-raadsheer in die stad, **Noël Coton**, heer van Berthonville, schrijver en secretaris van de koning, mede raadsheren in die stad, en **Augustijn Marloratus**, predikant van die stad, monnik, priester en gehuwd, en gevangene in de kerker van dit hof volgens besluit jegens hen genomen door de procureur-generaal des konings; alles in aanmerking genomen, is vastgesteld, dat het hof verklaard heeft en ook nu verklaart de bovengenoemde du Bois, heer van Mandreville, de Gruchet, heer van Soquence en Coton, beschuldigd en overtuigd van hoogverraad, jegens alle hoofden tot straf daarvoor en ten voorbeeld te veroordelen en veroordeelt ook nu, te weten, de genoemden Du Bois, heer van Mandreville, om tot op het hemd ontkleed op een stuk mandwerk gesleept te worden op de oude markt, en daar ter plaatse op een schavot te worden onthoofd; daarna het hoofd te stellen op een houten paal, die geplaatst zal worden op de brug in deze stad.

Ook de genoemde Gruchet en Coton zullen insgelijks tot op het hemd ontkleed op een stuk mandwerk worden gesleept tot voor het stadhuis in deze stad, om daar te worden gehangen aan een galg en verwurgd; daarna zullen zij worden onthoofd en de hoofden op een paal op de brug dezer stad worden tentoon gesteld, en hun lichamen onder de galg begraven.

En, aangaande de genoemde Marloratus zegt het hof dat hij beschuldigd is en overtuigd een van de aanleggers der grote samenkomst, die de oorzaak is geweest van oproeren, weerspannigheid en binnenlandse oorlogen. Tot straf en waarschuwend voorbeeld van deze misdaden heeft het hof veroordeeld en veroordeelt thans de genoemden Marloratus, om op een stuk mandwerk te worden weggesleept, opgehangen en geworgd aan een galg, voor de kerk van onze Lieve Vrouw te Rouaan, daarna te worden onthoofd, en het hoofd op een paal gestoken en op de brug van deze stad te worden gesteld ten aanschouwe van alle lieden; verder verbeurdverklaring van hun bezittingen tot voordeel des konings, na voorafgaande voldoening van de kosten van het rechtsgeding, volgens het vonnis van de raad, op de 26ste Augustus.

Onder was geschreven: "Dit tegenwoordig vonnis is uitgesproken en ter uitvoering verklaard in tegenwoordigheid van de heren Commis, Alexander Moysi, Mortereul en Siren de deurwaarders, de 31ste Oktober 1562."

Dit was het vonnis, op wrede wijze uitgesproken tegen deze uitnemende en achtenswaardige personen. Onder hen betoonde Mandreville, toen hij naar de oude markt geleid werd, bewonderenswaardige standvastigheid, en verwachtte met een volstanding gemoed de dood,

zonder geblinddoekt te willen worden. Onder alles riep hij God aan, en toonde de ware bescherming en onschuld der gemeente in de leer, waarvan hij verklaring aflegde, en betuigde daarvoor zijn ziel God te willen opofferen.

Marloratus was een man van uitstekende deugd en onberispelijk van leven. Ja, wat meer is. ook zij, die de roomse leer waren toegedaan, getuigden van hem, dat hij nooit iets verkondigd had, dat aanleiding geven kon tot oproer. Men hield zich niet tevreden hem op een zeer smadelijke wijze op een stuk mandwerk voort te slepen, maar hij werd ook nog op de gruwelijkste wijze gelasterd door de beambte en een van diens zonen, Monbron genaamd, die spoedig daarna gedood werd in de slag van Dreux. Daarenboven gaf Villebon hem een gevoelige slag met een lange stok, terwijl hij hem zeer smadelijk bejegende. Niettegenstaande dit alles bleef hij zeer standvastig.

Toen hij op de strafplaats gekomen was, hield hij, voor zover hem daartoe de tijd werd vergund, schone en krachtige toespraken, en vermaande Gruchet en Coton, die ook op de strafplaats waren gebracht, om kloekmoedig en standvastig te volharden tot het einde toe, zoals zij ook gedaan hebben.

Niettegenstaande dit alles hield toch de woede en boosheid van enige lieden niet op, totdat een daarbij zijnde krijgsman Marloratus een slag, met het zwaard op zijn benen gaf, ofschoon hij reeds overleden was, voor welke daden God de Heere hem korte tijd daarna een openbare straf en wraak liet blijken, die niet behoort vergeten te worden. Immers, de kapitein, die Marloratus gevangen genomen had, werd drie weken daarna vermoord door een der meest laffe soldaten onder zijn beheer.

Van de rechters waren er twee, die spoedig daarna een vreemde en zonderlinge dood stierven; te weten: de een, die president was, verloor al zijn bloed, zonder daartegen iets te kunnen doen. En de ander, een raadsheer, ontlastte zijn water langs een verkeerde plaats, zodat niemand bij hem durfde te komen.

Wat Villebon aangaat, ook deze werd gestraft op een wijze, zoals hier volgt.

Daags na de dood van Marloratus en de bovengenoemde anderen, werden er vijf kapiteins ter dood veroordeeld.

Jan Brygot, ouderling der gemeente en secretaris van de koning, omdat hij een stuk van hoger beroep inzake de godsdienst getekend en verzegeld had in het hof van het parlement, dat toen te Louvers was, zou ook tot de dood veroordeeld zijn geworden, indien hij de 5e November geen verzoekschriften om vergiffenis had overgegeven. De rechters waren daarover verstoord.

Terwijl enige hunner tot de koningin-moeder waren gegaan, veroordeelden zij ter dood **Jan Quidel**, in wiens huis in vroeger tijd gevangen zat een der voornaamste verspieders van die van Guise. Deze was de laatste, die, onder de schijn van recht, in deze furie werd ter dood gebracht; en sinds die tijd werd aan het hof verboden, langer rechtszaken te voeren tegen de beschuldigde lieden, die vergeving en kwijtschelding van de koning hadden ontvangen, noch ook jegens iemand anders, zonder een onderzoek jegens die personen te hebben ingesteld. Het was intussen gruwelijk de verwarringen te zien, die in de gehele stad plaats hadden, en die toch ongestraft bleven. Had de koning bevolen, dat het roven en plunderen slechts vierentwintig uren duren mocht, het duurde echter langer dan vierentwintig weken, niettegenstaande het verbod van meubelen of huisraad uit de stad te voeren.

De kooplieden van Parijs, Amiens, Beauvais en elders deden niets anders dan karrenvol vervoeren, zo ook de schepen langs de rivieren, ofschoon velen niet lang in het bezit ervan waren, daar zij werden beroofd en uitgeplunderd door rovers op de wegen.

Men hoorde in die tijd in de stad Rouaan anders niet dan ongepaste liederen, dwaze gesprekken, van onmanierlijkheid en afgrijpselijke hoererijen en overspel; zodat velen zich niet schaamden in het openbaar te zeggen, dat het hun hoogst aangenaam was, dat de mis en de

bordelen door de Furie weer in de stad waren ingevoerd. De priesters liepen naar alle kanten en plaatsen om hun leer en godsdienst weer in het leven terug te roepen, waarbij zij zich echter belachelijk en bespottelijk aanstelden; want daar zij beelden te kort kwamen, liepen zij naar de stadsvesten en elders, om stukken van beelden op te zamelen. Daarbij ging het echter zo zonderling toe dat men soms het hoofd van St. François vond gezet op de romp van de duivel van St. Michiel. Men herdoopte de jonge kinderen met trommelslag, en velen werden gedwongen in de mis te hertrouwen in tegenwoordigheid en ten spot van alle omstanders.

Vele gekwetste Engelsen en Schotten lieten hun wonden behandelen, maar werden echter kort na het innemen der stad op karren geladen en in de rivier geworpen. Tot onderkenningsteken van de godsdienst diende de bepaling, dat, zo er iemand werd gevonden, die God niet lasterde of vloekte, deze niet tot hun volk behoorde. Men moet zich ook niet verwonderen, dat het volk hen als zeer ongeschikte lieden behandelde, want de nieuwe raadsheren en bestuurders, ja zelfs enige raadsheren van het parlement van het Hof onder de schijn van onderzoek naar wapenen te doen, roofden en plunderden al wat zij maar grijpen of vangen konden. En wat nog erger is, zij dwongen de hoofden van huisgezinnen te bezweren en te ondertekenen de artikelen van de Sorbonne, en voerden het vonnis van de Louvers uit.

Men moet hierbij de beambte Bredent niet vergeten, die eindelijk moe werd van zoveel rechtsgedingen te voeren. Als men iemand aangaande de godsdienst voor hem bracht, vroeg hij: "Waarom vult gij, terwijl gij God verloochent, de gevangenis? Weet gij niet, wat men er mee doen moet? De rivier is er voor."

De boze hardnekkigheid van dit volk was vreselijk ontstoken jegens sommigen van hen, wie zij haat toedroegen, ofschoon enige niet tot de nieuwe godsdienst behoorden. Onder, deze behoorde de voornaamste president, de heer van St. Anthot genaamd, een deugdzaam man, die in gevaar was van door het afgefallen volk geplunderd te worden. Vervolgens zekere Gaurelet, schrijver op de secretarie, die bovenmate gehaat werd door Brigot en Pericart, advocaat en procureur des konings, aangaande wie hij, in tegenwoordigheid van het gehele hof, vele boze stukken had aan het licht gebracht. Hij was nu veroordeeld door hen, die van hem waren afgefallen, en werd, zonder van enige misdaad beschuldigd te zijn, naar de strafplaats geleid en gevolgd door de gewapende oproerlingen, die nu en dan spottende zongen "Ave Maria Stella" en dan weer andere lichtzinnige liederen. Eindelijk werd ook de genoemde president opgehangen en verwurgd onder het uiten van spottaal en met allerlei plechtigheden.

Vier of vijf dagen daarna de heer van Bosrogart, advocaat des konings, ook een dergenen, die de oproerlingen begeerden, dat gedood moest worden, ofschoon hij nimmer belijdenis van het geloof had afgelegd, maar alleen om dezelfde reden als de genoemde **Gaurelet**, omdat hij beproefde zich met de vlucht uit de stad te redden, zonder door iemand te worden opgemerkt. Hij werd echter verraden, en halverwege in de rivier zijnde, werd hij door de schepen, die vol krijgsvolk waren, vervolgd. Toen hij dit zag, dwong hij zijn schipper, onder aanbidding van geld, om in de galei, die op de rivier in de nabijheid lag, te worden verborgen, waar hij ontvangen werd en beschermd door de soldaten, die daar drie uren vertoefden. Eindelijk, nadat zijn vijanden wel duizendmaal gezworen hadden, dat zij hem geen kwaad zouden doen, maar hij in de handen van de rechterlijke overheid zou worden overgeleverd, werd hij eindelijk aan hen overgeleverd. Toen dit geschied was, zei hij: "Mijnheer, ik word niet beschuldigd van enige openbare misdaad, en er is geen aanklacht tegen mij ingeleverd. In al de vorige oproeren heb ik niets gedaan, om voor de rechters te moeten vrezen, naar welke wetten zij ook mogen oordelen, maar veel meer zou ik God hebben vertoerd, indien ik verflauwd ware in de dienst van Zijn heilige Naam en te veel hebben nagevolgd het gevoelen van tien, die God niet beminnen noch zichzelf. *O God, uw wil is ondoorgrondelijk; en*

daaraan kan men zich niet onttrekken. Ik bid U, door Uw barmhartigheid, dat het kwaad, dat het volk mij mag aandoen, mijn ziel niet kwetst of kwelt."

Verder zei hij: "Laat ons nu gaan, mijn vrienden." En daar hij onder hun handen was, werd hij tot bij de poort geleid. Daar aangekomen, werd zijn lichaam derwijze door ongenadige slagen met stokken, knuppels en andere wapenen overladen, dat hij terstond dood ter aarde viel. Zijn lijk bleef achtentwintig uren liggen op de plaats, waar zij hem doodgeslagen hadden, zonder dat iemand van de raad zich daarover bekommerde.

Doch korte tijd daarna openbaarde God zich in zijn straf over de persoon van Villebon, die daar tegenwoordig was als beambte van de koning en bijgestaan werd door een grote macht van volk om de oproerlingen te straffen, en die de voornaamste moest zijn om de hand daaraan te houden. Intussen geschiedde het, dat de markgraaf van Vieille Ville te Rouaan gekomen was, om de zaken te Rouaan te regelen en daar bevelen te geven. Deze had de beambte ten eten genodigd, en na enige gesprekken onder en hij het middagmaal, beklaagde hij de jammerlijke toestand van zulk een stad en de afgrijselijke boosheden, die men oogluikend toeliet, waaronder hij niet vergat de moord van Bosrogart, waarom hij Villebon vermaande daar orde op te stellen. Hij werd daarover zo vertoornd, dat hij bij herhaling zei, dat, wanneer er iemand was, die zeggen durfde, dat hij daarin niet in alles zijn plicht gedaan had, hij dit als leugens zou verklaren. Dit alles herhaalde hij met de grootste heftigheid aan Vieille Ville, en deze, door woede gedreven, sloeg zijn hand aan het zwaard, en terwijl hij dat uittrok, gaf hij hem daarmee zulk een harde slag, dat, indien Villebon zijn hand niet omhoog geheven had, om zijn hoofd te beschermen, hij hem het hoofd in tweeën zou geslagen hebben. Nu miste hij slechts zijn hand, waarmee hij Marloratus onverdiend op de strafplaats had geslagen. Teneinde Villebon te beter in zijn ongeluk zou kunnen beklaagd worden, liet hij zijn hand met grotere plechtigheden begraven, als korte tijd daarna zijn lichaam werd ter aarde besteld.

Eindelijk, alsof zo vele jammeren en rampen nog niet genoeg waren om hen te verderven, die men vijandig was, wist Bigot het zover te brengen, dat de stad Rouaan een som van zeven duizend kronen moest betalen, onder bedreiging van aan lichaam en bezittingen te worden gestraft. Om dit ten uitvoer te brengen weide als commissarissen aangewezen: de president Lalemand, de heer van Poville, plaatsvervangend president, zekere Romey en de generaal Bonacoursy, die allen vroeger de ware godsdienst waren toegedaan geweest, met welke echter Bigot naar welgevallen handelde. Men moet zich echter over zulke ongerechtigheden niet verwonderen, als men bedenkt, welke zaak het betrof; hetzij eisende of verbiedende, burgerlijk of rechterlijk, allen die bekend stonden de nieuwe godsdienst te zijn toegedaan, werden op het veld veroordeeld. Ja, het ging zelfs zover, dat, zo iemand iets kocht of verkocht, hij zijn leven niet zeker was, indien hij niet bij de heilige Naam van God gezworen had.

Dat was, christelijke lezer, de toestand van de arme stad Rouaan, tot de tijd van de vredehandel.

29. 1562 Executie in Parijs van **Jean Greffin**, luitenant van Sentis.

En **de luitenant van Pantoise**. Beiden worden beschuldigen van te laten preken en dopen in hun steden. –

Het arrest van het Parlement veroordeelt hen om gehangen te worden. Na de executie snijdt het volk hun hoofden af, sleept hun lichamen door de modder en laat de rest verbranden.

Executie in Parijs van **De la Haye**, dienaar van de protestante kerk. –

Hij ging naar Orleans; maar door Meulan gaande, wordt hij gearresteerd en veroordeeld om gehangen te worden vanwege zijn geloofsbelijdenis. Hij ging in beroep naar Parijs. Het volk trekt hem naar de rivier om hem te verdrinken. Hij wordt teruggetrokken; maar aangekomen in Parijs, komt hij om door de marteling van het vuur.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

De la Faye,

Jan Greffin en

de beambte van Pontoise

[JAAR 1562]

In het jaar 1562 hebbende gelovigen in Frankrijk, en voornamelijk in Parijs, vele vervolgingen, om de belijdenis van het heilige Evangelie, moeten verduren; en wel omdat de prins van Condé en nog enige heren en edellieden op zich genomen hadden, om door alle geoorloofde middelen de eer van God, de rust van het rijk en de staat en de vrijheid van de koning voor te staan, en de gemeenten van de hervormde belijdenis tot rust te brengen. En, ofschoon het niet alleen moeilijk, maar ook bijna onmogelijk is om mee te delen zowel de verschillende wijzen van wreedheden, als het aantal gelovigen, die door de vijanden der waarheid in verscheidene plaatsen van Frankrijk, gedurende de binnenlandse oorlogen om de ware godsdienst werden omgebracht, zullen wij nochtans de voornaamste meedelen.

Nadat het parlement een bevelschrift had uitgevaardigd tegen al de heren, edellieden en bestuurders, die zij vermoedden de ware godsdienst te zijn toegedaan, dat zij zich binnen drie dagen moesten laten vinden in het paleis van het genoemde Parlement van Parijs, onder bedreiging van uit Frankrijk te worden gebannen, ontstond er te Parijs zulk een opschudding onder het gemene volk, dat de naam van ketter of Lutheraan genoeg was om in de rivier te worden geworpen, in plaats van naar de gevangenis te worden gebracht.

En, teneinde te beter aan de razende woede van het volk voldoening te geven, werden er twee mannen opgehangen, namelijk **Jan Greffin** en **de beambte van Pontoise**, omdat zij beschuldigd waren de prediking van het heilige Evangelie en de bediening van het sacrament des Doops in de steden Pontoise en Senlis te hebben toegelaten.

Nauwelijks waren deze mannen opgehangen, of het gemene volk kwam aanvliegen en sneed hun de hoofden af, zodat de rompen en de hoofden onder de galg ter aarde vielen, vanwaar men deze hoofden over de straten rolde als houten ballen. En, nadat zij daarvan een lang, bloedig en wreed spel gemaakt hadden, werden de rompen eindelijk verbrand, en het hoofd van de beambte werd te Senlis gebracht, waar zij het op een paal zetten.

In deze tijd bevond zich een godzalig man te Parijs, de la Faye genaamd, die geruime tijd opziener was van de gemeente te Parijs. Wegens de zware vervolging was deze vertrokken naar een dorp, Bantellu genaamd, niet ver van Pontoise, waar hij ook in groot gevaar kwam, aangezien hij daar bijna in de handen zijner vijanden gevallen was. Doch de Heere spaarde hem nog voor die tijd, zodat hij van daar vluchtte, en zich op weg naar Orleans begaf, vergezeld van enige jonge kinderen van zijn leerlingen, die hij daarin de vrees Gods onderwees. Toen hij in een zekere plaats, Meulan genaamd, gekomen was, waar hij met zijn leerlingen doorreisde, om naar Orleans te gaan. werd hij daar aangaande zijn geloof

ondervraagd. De La Faye beleed hier zeer vrijmoedig het Evangelie van Christus, en sprak zijn gevoelens daar openlijk en zonder vrees voor de dood uit.

Toen de vijanden der waarheid vernamen, dat hij de hervormden godsdienst was toegedaan, veroordeelden zij hem terstond om te worden opgehangen en geworgd; waarbij de La Faye zich beriep op het parlement te Parijs. Toen het gemene volk dit hoorde, rukten zij hem met geweld uit de handen van zijn leiders, en wierpen hem van een brug in de rivier. Hij werd echter weer uit het water gehaald, en vandaar gevangelijk weggevoerd naar de gevangenis te Meulan.

Nadat hij daar enige tijd in grote ellende vertoefd had, werd hij naar Parijs gebracht, waar zijn rechtsgeding spoedig afliep, en het wrede doods vonnis over hem werd uitgesproken, te weten, om aan een wip gebonden uit en in het vuur getrokken te worden, totdat de dood er op volgen zou. Deze verschrikkelijke dood vreesde deze vrome kampvechter van Christus niet, maar hij ging zeer blijmoedig naar de strafplaats. Daar aangekomen stierf hij onder grote volharding in het ware geloof, en riep tot het einde de naam des Heeren aan.

30. Beminde lezer, aangezien in deze geschiedenissen der martelaren de vervolgers der gelovige christenen in de uitvoering der vonnissen over hen uitgesproken, dikwerf en vooral wanneer daarover enig oproer onder het volk ontstond, zich zochten te verontschuldigen met het bevelschrift van de koning en zeiden: "Wij zijn het niet die hen doden, maar het bevelschrift van de koning," hebben wij gemeend, dat het goed was, daar ons een van die bevelschriften in handen gekomen is, het hierbij te voegen.

Het luidt als volgt:

"Plakkaat, Ordinantie en Edict der koninklijke majesteit, tot uitroeijing der sekten en het behoud van ons oud en oprecht geloof en katholieke Godsdienst in zijn erf-Nederlanden.

Bij de Koning!

Aan onze lieve en getrouwe, de stadhouder, president en leden van onze raad in Holland, groet en liefde!

Daar wij behoorlijk ingelicht zijn, dat, niettegenstaande de openbare geschriften en bevelen, op verschillende tijden in onze landen en graafschappen van Holland uitgevaardigd, om te voorkomen en te verhinderen de sekten en ketterijen, die daar opgekomen zijn, en die toch dagelijks hoe langer meer zijn aangewassen en zich vermenigvuldigden in onze genoemde landen van Holland, en dit nog meer het geval zal worden, indien daarin niet in tijd wordt voorzien, vinden wij ons gedrongen, uit aanmerking, daarvan en verlangende te voorzien in uitroeijing van alle sekten, dwalingen en ketterijen, tot bevordering van welvaart en eendracht, rust en vrede in onze genoemde landen en onderdanen van Holland, om deze en andere redenen, op raad van en na overleg met onze zeer lieve en beminde zuster de hertogin van Parma en van Plaisance, in onze plaats Regentes in onze landen en elders, en van onze geliefden en getrouwen, de hoofdpresident en leden van onze raad van Staten en geheime raadsleden nevens, haar verboden, belet en bevolen, verbieden, beletten en bevelen rechtstreeks, wat hier volgt.

Vooreerst, dat niemand der inwoners van deze onze Nederlanden, van welke staat of rang hij ook zij, zal toegelaten worden in enige stad of dorp van onze genoemde landen van Holland, om daar te wonen, tenzij hij overlegt een bewijs van de geestelijke, beambte en wethouders van de plaats zijner woning, inhoudende dat hij aangemerkt wordt als katholiek, en niet besmet of verdacht van enige ketterij, welk bewijs hij gehouden zal zijn over te geven in handen van de voornaamste beambte van de stad of het dorp, waar hij zijn woning wil vestigen, met bedreiging, dat hij, die zulk een bewijs niet meebrengt, niet toegelaten zal

worden daar te wonen. Belastende de beambten naarstig daarnaar te onderzoeken, en alles te regelen zoals het behoort. En, wanneer er iemand gevonden wordt, die met valse bewijzen is voorzien, zal tegen hem gestrenge rechtsingang worden verleend. Ook behoren de genoemde beambten hen naarstig te ondervragen, zowel hen, die van nu voortaan in de genoemde steden en vlekken zullen komen wonen, als hen die in vier jaren tijd van elders gekomen zijn, of er ook enig kwaad vermoeden van deze moet worden opgevat, en dit zowel van hen, die in de stad als buiten zijn komen wonen, van wie zij een behoorlijk bewijs zullen eisen door de geestelijke, beambte of wetgever afgegeven op bedreiging van straf als boven. En zullen ook de voorschreven personen gehouden zijn een behoorlijk bewijs te vertonen, dat de kinderen, die zij bij zich hebben, volgens gewoonte en gebruik van de roomse kerk zijn gedoopt.

Verder, dat in alle steden en vlekken in onze genoemde landen van Holland geen vrouwen zullen worden toegelaten tot de uitoefening van de verloskunde, tenzij zij een behoorlijke eed doen, dat zij geen kinderen, rijk noch arm, zullen ontvangen of zij zullen goed toezien en er op letten, dat deze kinderen christenen worden, en, indien men daarin enig bezwaar heeft, zullen zij gehouden zijn dit de beambte dier plaats op haren eed te kennen te geven. En, aangaande de vrouwen, die geen vroedvrouwen zijn, noch een eed gedaan hebben, en toch in benauwdheid en nood haar vriendinnen of burens behulpzaam zijn, zullen evenzeer gehouden wezen goed toezicht te houden, dat zulke kinderen, die zij ter wereld helpen brengen, behoorlijk gedoopt worden, op bedreiging, dat zo iemand van haar, in het voorschrevene in gebreke is, tegen haar rechtsingang zal worden verleend naar behoren. Want dikwerf gebeurt het, dat sommige vrouwen, aan het einde van haar zwangerschap, buiten de plaats van haar woning bevallen; in dat geval zullen zulke vrouwen, zo spoedig zij thuis zullen gekomen zijn, gehouden wezen een behoorlijk bewijs te brengen van de plaats, waar zij bevallen zijn, en dat haar kinderen naar het gebruik van de heilige katholieke kerk gedoopt zijn met bedreiging dat zij anders verdacht zullen zijn, en tegen haar rechtsingang zal worden verleend.

Vervolgens, dat alle priesters en lagere geestelijken van nu voortaan schuldig zijn zuiver boek te houden van al de kinderen, die zij dopen zullen, en opschrijven de dag, het jaar en de naam van de kinderen en de ouders, die hen ten doop aanbieden, en door hen zullen gedoopt worden.

Verder zullen de genoemde priesters en lagere geestelijken van hun genoemde inschrijvingen ten allen tijde van het jaar inzage geven aan de beambte der plaats, die dit vraagt. Bovendien zijn zij gehouden van jaar, tot jaar de genoemde inschrijvingen te stellen in handen van de wethouders der plaats van hun woning, die wij belasten, die behoorlijk te doen overschrijven en bewaren. En dit alles onder bedreiging van straf, naar gelang men de toestand der zaak of des persoons zal bevinden. En, opdat dit alles goed geregeld en in het algemeen onderhouden wordt, zal voortaan geen priester aangesteld worden zonder hem mede te belasten en te bevelen aantekening te houden, en deze jaarlijks aan de wetgever over te leveren, zoals bevolen is.

Vervolgens zullen alle beambten goed toezicht houden en naarstig onderzoek doen naar alle wederdopers, en hen die samenkomsten houden, volgens het bevel en gebod, vroeger door wijlen, hooghoffelijker gedachtenis, keizer Karel de vijfde, onze lieven heer en vader, wiens ziel God genadig zij, gegeven en later openlijk bekend gemaakt.

Wij gebiedten voorts, dat op Zondagen en plechtig heilige dagen niemand zich verstoute, ten minste gedurende de hoogmis en de voor de middagprediking, in herbergen te gaan drinken, of te kaatsen of met de boog te schieten, op straf van twintig stuivers telkens, als hij daar gevonden zal worden, en zullen de herbergiers, waar dit mocht hebben plaats gehad, het dubbele daarvoor moeten betalen.

Wij bevelen insgelijks, dat de ouders schuldig zijn hun kinderen, wanneer die op de geschikte leeftijd zullen gekomen zijn, naar de school en de kerk te zenden, om hun het *Onze Vader*, het geloof, enz. te doen onderwijzen, daar waar scholen worden gehouden, tenminste de kinderen

der armen op zon- en heilige dagen, en andere minstens twee of driemaal per week, onder bedreiging van de bepaalde straf op de ouders te verhalen. Wij bevelen onze beambten, dat zij dikwerf, en ten minste eens om de drie maanden, onderzoek zullen doen in de huizen van al de boekverkopers, om te zien of zij geen boeken hebben, die door beveldschriften verboden zijn, en of zij in het verkopen zich houden aan de voorschriften door ons gegeven; en behoren ook ijverig toe te zien, dat geen kramers in enige boeken handel drijven of die verkopen, en op te letten, of zij bij hun koopwaren geen boeken hebben, of die zij onder hun andere zaken verbergen.

Verder, dat allen, die weten dat ergens een verboden vergadering of samenkomst gehouden wordt, schuldig zijn dit de beambte van de plaats te kennen te geven, waarvoor men hem zal uitbetalen voor ieder huis, waar de beambte, op hun aanwijzing, bemerkt dat vergaderingen worden gehouden, vijfentwintig Karolusgulden, die aan de beambte zullen worden terugbetaald. En, daar het vooral nodig is, dat de kinderen goed worden opgevoed en onderwezen in de vrees van God, bevelen wij, dat terstond en zonder uitstel goede scholen zullen worden tot stand gebracht in de genoemde landen van Holland, waar de kinderen moeten onderwezen worden, zo dit zal goedgekeurd worden door de aartsbisschop van Utrecht, de bisschop van Haarlem en door u, die hierop met de genoemde geestelijken en, waar dit nodig is, zult letten.

En, opdat niemand van dit ons bevel en gebod onbekendheid zou kunnen voorwenden, gebieden en bevelen wij u zeer ernstig, dat gij dit geschrift terstond en zonder uitstel laat uitroepen en aanplakken, niet alleen in de steden van onze genoemde landen van Holland, maar ook in de voornaamste dorpen, waar men anders niet gewoon is beveldschriften aan te plakken, en verder daar, waar het u zal goeddunken, en in rechte te vervolgen en te doen vervolgen bij vonnis de overtreders op straf boven bepaald, zonder enige genade, gunst, uitzondering of verschoning. Om voorts alles te doen, wat nodig is, geven wij u en de genoemde rechters en beambten volmacht, ieder in zijn ambt, naar zijn gezag en bijzonder bevel.

Gebieden en bevelen voorts ieder, dat zij u en de genoemde beambten, in de uitoefening van wat hun bevolen is, ernstig aanhoren en gehoorzamen, want dit is onze wil,

Gegeven in onze stad Brussel, met ons zegel op het beveldschrift gedrukt, de 29e Maart 1563 voor Pasen.

Bij de Koning, in zijn raad.

d' Overlope."

31. Executie van **Farresier, koopman en Pierre Bonnet**

Farresier, Pieter Bonnet en enige anderen

[JAAR 1563]

Op de 21e Augustus, in het jaar onzes Heeren 1563, namen de vijanden der waarheid de stad Mascon, in Frankrijk, door verraderij in, waar zij zeer vele lieden, om de belijdenis van het heilige Evangelie, op jammerlijke wijze vermoordden en ombrachten. Onder anderen was er een man, eerbaar van leven, zoals de roomsgezinden zelf van hem getuigden, **Farresier** genaamd, een rijk koopman, die in de stad Mascon belijdenis had afgelegd van de hervormden godsdienst.

Deze werd met geweld door de vijanden der waarheid uit zijn huis gesleept, en op een brug gebracht, waar zij hem van boven neer in de rivier wierpen. Toen hij in het water weer boven kwam, riep hij: "Jezus Christus, wees mij arme zondaar genadig."

Enige soldaten hoorden dit, sprongen in een schuitje, en doodden hem; "terwijl zij, zo dikwerf hij Jezus Christus aanriep, hem toeschreeuwden: "Roep uw Jezus Christus, dat Hij u nu beware!"

Aldus werd deze goede man met nog zes of zeven anderen, door deze goddeloze mensen op deerlijke wijze vermoord.

Hiermee nog niet tevreden, namen zij een dienaar van het Goddelijke Woord gevangen, **Pieter Bonnet** genaamd, die te Mascun van een goede familie en uit een goed geslacht geboren was. Hij was een zeer geleerd man, leidde een onberispelijk en godzalig leven, en had de gemeente reeds bijna twintig jaren gediend. Deze goede oude man had wel drie malen van enige soldaten leeftocht ontvangen, doch dit baatte hem niet, daar andere soldaten hem gevangen namen, en met hem gingen wandelen over straat, onder bespottung en vuistslagen, zodat het jammerlijk was om te zien, hoe deze goddeloze lieden met Gods heilig Woord lasterden en spotten. Met luider stem riepen zij uit, of er iemand was, die deze godvruchtige en ernstige predikant wilde horen prediken, dat zij dan komen moesten op de plaats, waar men de dieren vilt, waarheen zij deze ellendige man al slaande en stompende brachten. Daar gekomen, bespotten zij hem, sloegen hem met vuisten, en gaven hem slagen in het gezicht; de een van achteren en de ander van voren, wat omtrent twee uren duurde.

Eindelijk verzocht deze beklagenswaardige martelaar om hem enige ogenblikken rust te gunnen, teneinde te kunnen bidden, als hij sterven zou. Zo spoedig zij dit hoorden, sneden zij hem de neus half en een oor geheel af en zeiden tot hem: "Bid nu zolang, als gij wilt, daarna zullen wij u naar alle duivelen zenden."

Vervolgens wierp deze godzalige man zich op de knieën, hief zijn ogen naar de hemel, en bad met zulk een standvastigheid, dat enige beulen daardoor bewogen werden, en al zuchtende vandaar gingen. Daarna keerde hij zich om, en sprak hem, die hem de neus en het een oor had afgesneden, met de woorden aan: "Mijn vriend, ziehier mij nu bereid alle pijnigingen te verdragen, ja de dood zelfs, die gij mij wilt aandoen, maar, ik bid u en uw metgezellen om na te denken over uw wrede daden, die gij in deze beklagenswaardige stad bedrijft: want er is een God, voor Wie gij eens rekening zult moeten doen van al uw daden."

Toen hij deze woorden sprak, vloeide het bloed zo overvloedig uit zijn neus, dat hij niet meer spreken kon. In deze ogenblikken kwam er een kapitein, die tot de soldaten zei: "Laat deze ellendigen en dwaze mens naar de duivel lopen; waarom zoudt gij nog langer uw tijd daarmee verslijten?"

Een soldaat nam hem daarop bij de hand, leidde hem vandaar naar de rivier, en hield zich, alsof hij hem daarheen bracht om daar gewassen te worden van het bloed, aangezien hij er

zeer deerlijk en mismaakt uitzag. Toen zij daar gekomen waren, liet hij hem in een bootje gaan, dat aan de oever van de rivier lag. Nauwelijks was hij er ingegaan, of met hun tweeën of drieën wierpen zij het bootje om, zodat hij in het water viel, waar hij de almachtige God om genade bad, en vervolgens door de beide beulen met stenen dood geworpen werd.

Aldus offerde deze Godzalige martelaar zijn ziel op in de handen van zijn hemelse Vader, en wel in de maand Augustus 1563.

32. Een jong kind gemarteld

[JAAR 1563]

In deze tijd had de Heere een gemeente vergaderd te Gyen, een stadje in Frankrijk, aan de rivier de Loire. Hier dienden de gelovigen de Heere in de hervormden godsdienst gedurende de oorlogen, die in Frankrijk gewoed hebben, tot de tijd, dat de vijanden der waarheid de stad Bourges hadden ingenomen. En, toen de gelovigen zagen, dat het hun onmogelijk was om de vijanden, die zeer spoedig de stad zouden genaken, te kunnen weerstaan, vluchtten zij, om groter onheil te ontgaan, naar Orleans.

Toen zij vandaar vertrokken waren, legerden zich de vijanden der waarheid met een grote macht rondom de stad Gyen en in de omliggende streken. Zij begingen daar onuitsprekelijke wreedheden, zo zelfs, dat twee Italiaanse soldaten, uit haat jegens de hervormden godsdienst, een kind namen en dat levend in twee stukken deelden, terwijl zij zich vergastten aan de lever van dat kind; welke wreedheid deze pausgezinden tot hun eeuwige schande zal worden toegerekend.

33. Mei 1564. Jean de Madoc

De ambassadeurs, naar behoren octrooi verleend, van de Koningin van Navarre en de Prins van Condé, de gekozen Graaf Palatin, Landgraaf van Hessen en de Hertog van Wittenberg kwamen bijeen om hun verzoeken samen te presenteren. De heren van Bern stuurden een brief, alsmede Théodore de Bèze die, sinds de dood van Calvijn (twee dagen voor die van Jean de Madoc, op 27 Mei 1564), het Franse protestantisme vanuit Geneve leidde. Maar niets kon de Hertog van Lotharingen bewegen die meester op zijn grond te blijven beschermen.

De weduwe van Madoc keerde met haar kinderen terug naar Geneve.

Histoire du Protestantisme à Lunéville

Jan de Madock

[JAAR 1564]

Jan de Madock, geboren te Languedoc, begaf zich terstond, nadat hij tot de kennis der waarheid gekomen was, naar Genève, teneinde in die kennis toe te nemen en zich te meerder te oefenen in Godzaligheid. Toen de gemeente zijn ijver zag, werd hij naar Bassin in Arzier gezonden, om daar het Evangelie te prediken. Doch, toen hij daar weinig kon uitrichten, reisde hij weer met zijn vrouw, die zwanger was, en met vijf jonge kinderen naar Genève. Maar God beschikte het, dat hij terstond door de gemeente te St. Nicolaaspoort, in Lotharingen, beroepen werd. Nadat hij gedurende twee maanden te St. Nicolaaspoort zijn ambt getrouw had waargenomen, werd hem door enige broeders in de gemeente gezegd, dat de heer van Deully tot de kennis der waarheid was gekomen, en zijn verlangen had te kennen gegeven om bij de christelijke gemeente te blijven. In overleg met de broeders nam hij het

besluit, om naar Gerbeviller te reizen, genoemde heer te bezoeken, en hem in de kennis, die God hem geschonken had, te versterken.

De 24ste Mei in het jaar 1564 vertrok hij van St. Nicolaaspoort met een broeder van Luneville, reisde door Luneville, en overnachtte te Viller bij een gelovige broeder, waar ook twee anderen kwamen om hem op te zoeken, daar zij zijn komst hadden vernomen. Doch de satan, die niet slaapt, ruide enige slechte lieden op de speelplaats op, welke niet ver van Viller was, die begonnen te vloeken en te zweren en zeiden: "Wel, wel, dat toch alle Hugenoten van Luneville dadelijk tot ons kwamen, en wij hen mochten doden!"

Terstond kwam er een gerechtsdienaar, Gueillard genaamd, ging naar het raam van de kamer, waar Madock en zijn medebroeders gelogeerd waren, en zei hardop: "Indien ik wist, dat er een predikant in dit huis was; zou ik hem spoedig mijnheer de beambte aanwijzen." Spoedig verlieten zij deze woning, en brachten Madock langs een onbekende weg naar het huis van een broeder, waar hij in die avond tot twaalf broeders op christelijke wijze het woord richtte.

Temidden van de prediking vernam hij, dat de beambte gewapenderhand te Viller gekomen was om hem te zoeken. Madock ontzette zich niet, maar voleindigde de predikatie, deed het gebed met de broeders, en liet ieder naar huis gaan. De volgende dag zei hem de broeder van het huis, dat de beambte de poorten der stad sterk had laten bezetten, en de portiers bevolen had geen vreemde zonder zijn toestemming de stad te doen uitgaan. Toen de broeders dit hoorden, waren zij zeer bedroefd, en vooral de vrouw, des huizes, die niet wist, waar zij hem verbergen zou. Doch hij troostte hen, en zei tot de vrouw, dat, al moest zij ook de stad verlaten, en uit het land wijken, zij echter niet doen moest als Lots vrouw deed, die omzag.

Na deze vermaning beraamden zij middelen hoe zij de stad verlaten en te Gerbeviller komen zouden. Daarna bad hij tot God met de broeders. Toen zij bijna gedaan hadden met bidden, kwam de beambte met zijn dienaren in de kamer, en nam hem gevangen. Nadat Madock zijn broeders de Heere had aanbevolen, volgde hij de beambte. Toen de heer van Deully dit vernam, liet hij de beambte verzoeken hem te willen loslaten, daar hij geen bevel van de hoge overheid had, om hem gevangen te nemen. De beambte antwoordde, dat hij de zaak aan de hertog, procureur-generaal, had bekend gemaakt, en hem daarom niet kon loslaten.

Gedurende zijn gevangenschap liet de beambte verscheiden personen bij Madock komen, om met hem te redetwisten. Onder anderen kwam er een, d'Amoudant genaamd, raadsheer van de hertog van Lotharingen, tegen wie Madock bewees, dat de leer van de wezensverandering een valse leer was.

Daarna verscheen een onderwijzer van een jonge edelman, die de mis wilde verdedigen, doch Madock toonde hem, dat de mis een verloochening van de enige offerande van Christus was. Ook beweerde een koopman, die vroeger onderwijzer was, dat de waardigheid van de kerk boven het Woord van God was verheven, aan wie Madock zijn grove dwaling duidelijk onder het oog bracht.

Eindelijk kwam ook de Abt van Beaupré, meer echter om een hugenoot te zien, dan wel om met hem te redetwisten, daar hij niet veel gestudeerd had; want toen hij hoorde, dat Madock Latijn kon spreken, ging hij met de monniken heen.

Op de 28e mei verscheen de procureur-generaal met twee dienaren te Luneville. Toen de gelovigen dit hoorden, werden zij zeer bedroefd, niet zozeer om hun personen als om Madocks wil. Deze verlieten echter de stad niet, maar verenigden zich tot het gemeenschappelijk gebed, en bevalen zich der voorzienigheid Gods aan. De volgende dag liet de procureur-generaal hen voor zich komen, en beval hun, indien zij niet volgens de Roomse godsdienst wilden leven, dat zij zich dan binnen zes weken uit het land moesten verwijderen, dat zij anders opgehangen en gewurgd zouden worden. Hij zei ook, dat hij een van hun predikanten in de stad gevonden had, wie hij had bevolen, op verlies van zijn leven, binnen drie dagen het land te verlaten.

Nadat de procureur Madock bevolen had, zich binnen drie dagen uit het land te begeven, bracht de beambte hem, onder de schijn van hem te willen geleiden, op een plaats, waar hij wist dat de gewapende macht verborgen was, die ten bestemde tijd op hem loerde. Zodra de beambte een der soldaten uit het bos zag komen, zei hij tot Madock: "Welaan, wees Gode bevolen" en keerde naar de stad terug.

Toen nu Madock in handen der gewapende macht was, sloegen zij hem op onbarmhartige wijze, bonden hem zeer wreed op een paard, en voerden hem door woeste streken daarheen, waar zij hem doden wilden, en lieten hem van het paard gaan. Nadat hij tot God de Heere gebeden had, verworgden zij hem aan een boom, en wierpen hem in een dichte haag. Op deze wijze eindigde deze martelaar, om de getuigenis van Jezus Christus, zijn tijdelijk leven.

34. Pierrette Curtet

[JAAR 1566]

Pierrette Curtet, de vrouw van mr. Antonius Chanorrier des Merenges, werd, met goedvinden van haar man, door Pieter Gonge, een wijngaardenier van Baule, niet ver van Orleans, in boerenkleding uit de stad gevoerd, om verder naar Montargis, waarheen haar man gevlucht was, te worden geleid. Nadat zij de stad verlaten hadden, bracht de genoemde Gonge haar in een dorp, Morgye genaamd, drie mijlen van de stad gelegen, teneinde daar te overnachten. Hij stond echter niet toe, dat haar dienstmaagd, Jacqueline Minarolt, haar vergezelde.

Toen zij bij een man, Juliaan Goyon genaamd, wiens huis op kleine afstand van het dorp lag, hun intrek hadden genomen, gaf Gonge voor, een rijtuig te gaan zoeken, teneinde de vrouw verder te vervoeren.

Doch de booswicht zocht Aleris, een gerechtsdienaar van die plaats, op, benevens zekere Colin en zijn zwager. Deze drie begaven zich naar het logement, klopten aan de deur, en verlangden, dat de vrouw des huizes, daar haar man, Juliaan, zich intussen uit de voeten had gemaakt, hen in zou laten. Toen zij in de woning waren, vroegen zij aan Pierrette Curtet: "Bent u de vrouw van Merenges?"

Zij antwoordde toestemmend. Daarop begonnen zij God te lasteren en te vloeken, en zeiden: "Wij hebben u gezocht." Zij plunderden haar uit, en ontkleedden haar tot op het hemd, en ontnamen haar haar geld en sieraden, die zij bij zich had, en brachten haar naar het water. Toen zij met de beklagenswaardige vrouw aan de oever stonden, zeiden zij onder vloeken en zweren: "Begin, en biecht nu bij ons."

De arme lijderes antwoordde: "Ach, nu ik toch sterven moet, laat mij eerst tot God de Heere bidden."

Spottend zeiden zij: "Welaan, bid dan vrouw, opdat wij horen, hoe gij bid?"

Toen zij nu in de Franse taal bad, en zich aan de Heere aanbeval, zei een hunner: "Bij de dood Gods, kunt gij anders niet zeggen?"

Terwijl hij tot de ander zei: "Laat ons haar in het water werpen." Toen greep een haar bij de arm en de ander bij het been, wierpen haar in het water, en smeten stukken ijs naar haar, teneinde haar te doden.

Vervolgens gingen zij heen. Doch toen zij vernamen, dat de beklagenswaardige vrouw op een grote ijsschol gevallen was, en misschien zich daardoor zou kunnen redden, liep Gonge terug, en vermoordde haar geheel. Het lijk dreef in de Loire juist tegenover het logement, waar des Merenges woonde, en werd daar door vele lieden gezien, alsof het wraak riep en recht verlangde.

Enige vrome christenen, die haar kenden, trokken het lijk uit het water en begroeven het.

35. Maarten Tachard van Montauban

JAAR 1567

In het jaar 1565 werd Maarten Tachard naar de stad Acier, in Quercy, gezonden om het Evangelie te prediken. Toen hij daar was, maakte men hem bekend met de grote vervolging van de christenen te Pamies, een stad daarbij gelegen, waar hij vroeger dienaar was. Deze vervolging had plaats in de maand Juni van dit jaar, zodat de gelovigen daar gedwongen werden naar een andere plaats te vertrekken, om daardoor meer zeker te zijn van hun leven. Overeenkomstig zijn ambt bracht deze dienaar zoveel teweeg, dat hij zijn verstrooide schapen weer bijeen vergaderde te Carla, in het graafschap Foyx, niet ver van Pamies verwijderd. Hij werd daar gewaarschuwd, dat de soldaten, die daarna te Pamies in garnizoen kwamen, voornemens waren te Carla te komen, om de prediking te beletten, die enigermate bekend werd. Hij overlegde toen ernstig met de broeders daar, en men besloot, om de gevreesde ondergang van de gemeente te voorkomen, dat het goed zou zijn het gevaar in tijd af te wenden.

Aldus vertrok de gehele gemeente naar zekere plaats, Mons d'Azilo genaamd. Doch ook daar genoten zij niet lang vrede, want de koning droeg aan de koningin van Navarre op, enige voorname personen, die daartoe geschikt waren, naar het graafschap Foyx te zenden, en daar te vernemen, hoe men er in de steden en vlekken leefde, en of de bevelen van de koning werden opgevolgd. Terstond zond de koningin de beambte van de zoon des heren van Boyes door het gehele graafschap Foyx, om de oproermakers, die hij er zou aantreffen, tot zwijgen te brengen. Toen de prediker dit vernam, vertrok hij naar zijn gemeente, die hem naar een andere plaats, Cabanes genaamd, een klein gehucht, volgde.

Toen hij daar enige tijd geweest was, werd er dadelijk een aantal voetvolk, die de moord te Foyx bedreven hadden, op de been gebracht, die dag en nacht doorreisden, zodat zij de 28e Mei in het jaar 1567, des morgens vroeg, te Cabanes binnenkwamen, waar zij zich terstond aan het moorden, roven en plunderen overgaven, en vele vrouwen en meisjes op hoogt onkiese wijze behandelden. Wat daar voorviel was waarlijk een zaak om diep te worden beweend.

Toen nu de dienaar Tachard de wreedheid van de soldaten zag, en aan de andere kant de verwoesting en verstrooiing van zijn toehoorders, meende hij zich, aangezien hij de hoop moest opgeven zijn volk bij zich te houden, op geheime wijze te verbergen. Toen hij op het punt stond dit te doen, werd hij door twee boeren gevangen genomen en aan Tilladet, de kapitein, overgeleverd, die hem op de wreedste wijze behandelde en gedurig de spot met hem dreef. Nadat hij hem goed had onderzocht en van alles beroofd, wat hem behaagde, liet hij hem een ketting om de hals hangen, en dwong hem aldus voort te gaan. En ofschoon vele op rantsoen gesteld werden, viel dit aan Tachard niet te beurt, maar werd hij, op bevel van kapitein Tilladet, op Vrijdag de 6e Juni met nog vier, andere gevangenen naar Toulouse gezonden. Daar aangekomen, legde men hem in de gevangenis van het paleis, alleen in een diepe kuil, met zware boeien aan de voeten, terwijl men hem verbood met iemand te spreken.

De 8ste van die maand werd hij door twee raadsheren of commissarissen ondervraagd. Doch voor hij op de vragen wilde antwoorden, verlangde hij om hem eerst toe te staan tot God te bidden, wat hem vergund werd. Zijn vrijmoedigheid ging zover, dat hij overal en in alles de zuivere waarheid beled, zoals die in de heilige Schrift is vervat. Om die reden werd hij ook terstond weer naar de gevangenis gebracht, en in het geheim gewaarschuwd, dat het merendeel van zijn rechters zijn vijanden waren; en daarom verlangde hij in een verzoekschrift, dat deze over zijn zaak niet zouden oordelen. Doch zij, die tot zijn

tegenpartijders behoorden, weigerden dit redelijke verzoek, want zij haatten hem zozeer, omdat hij te Montauban had gepredikt.

Daarna bood hij nog een ander verzoekschrift aan, waarin hij vele schone en vrijmoedige redenen neerschreef. Vooral drong hij er op aan, dat men de rechters, die tot zijn tegenpartij behoorden, uit de raad zou verwijderen. Doch dit alles hielp hem niet, daar dit verzoek de 4e Juli weer werd afgeslagen.

De rechters hadden later enig verschil onder elkaar, wie hunner de martelaar zou veroordelen; maar de duivel verzoende hen weer, opdat de begonnen vervolging van deze christen daardoor niet zou in duigen vallen.

Op de 5e Juli werd hij voor de rechters van beide kamers gebracht, die zes in getal waren. Toen hij daar gekomen was, liet men hem op een stoel zitten, om te antwoorden op de vragen, die men hem doen zou. Volgens zijn gewoonte verlangde hij de vrijheid om God te mogen bidden. Nadat men hem dit had toegestaan, deed hij een heilig gebed, vervuld van vele schone vermaningen, en sprak over de schepping van de mens en zijn ondankbaarheid en onwetendheid aangaande Gods Woord, zodat hij liever in de duisternis leeft, dan te wandelen in het licht en de kennis van Gods Woord. Daarna werd hij ondervraagd. Waarbij hij antwoordde, dat hij niet verplicht was te spreken, en wel omdat men hem zulk een billijke zaak, die hij met een verzoekschrift aan hen gevraagd had, had geweigerd. Doch onder vele bedreigingen en smaadreuen werd hij ertoe gedwongen. Ja zij zeiden hem, dat hij spreken moest, op straf van opgehangen en verworgd te worden. Eindelijk antwoordde hij in alle wijsheid en met een kloek verstand, en vergat niet te doen, wat een vroom christen naar Gods wet schuldig is, namelijk, de enige Zaligmaker Christus voor de mensen te belijden, ja, zelfs voor koningen en vorsten. Aldus werd hij weer naar de gevangenis gebracht.

De 6de Juni van het genoemde jaar kwamen tot Tachard de beide commissarissen des konings, Buet en Rudulle genaamd, en brachten hem de uittreksels van het vonnis uit het parlement van Toulouse, zoals dit over hem was uitgesproken, hetwelk in het kort inhield dat, aangezien deze Tachard, die zich een leraar noemde, grote overtredingen begaan had tegen de geboden des konings, volgens zijn mondelinge bekentenis, dat hij geplaatst zou worden op een kar, en naar alle boeken van de stad gevoerd worden met de strop om de hals; dat hij daarna zou worden gebracht naar St. Jorisplaats, waar hij aan een lage galg gehangen en verworgd zou worden, en zijn bezittingen verbeurd verklaard ten bate des konings. Toen Tachard dit hoorde, begon hij de 122sten psalm te zingen: "Ik verheug mij, dies, dat mij gezegd is, dat wij zullen in het huis des Heeren gaan." Daarna getuigde hij onschuldig te zijn aan hetgeen men hem had ten laste gelegd. Met een heilige vermaning vertroostte hij alle bedroefden. Toen nu de tijd genaakte, dat men hem doden zou, en hij gereed stond om op de ladder te klimmen, verzocht hij de rechters hem de boeien van de voeten te laten doen, "want dan zal ik", zei hij, "veel geruster tot mijn God kunnen gaan;" doch men stond hem dit niet toe. Het onwetende en ongemanierde volk deed hem wel overlast aan, wat evenmin door de rechters werd belet.

Vervolgens klom hij vrijmoedig de ladder op, en riep overluid de naam van God aan, bad zeer verstandig het Onze Vader, en voegde er een korte uitlegging bij. Toen hij de geloofsbelijdenis opzegde, en gekomen was aan de woorden vanwaar Hij komen zal om te oordelen de levenden en de doden, wierp hem de beul van boven neer, terwijl men hem tot de volgende dag liet hangen. Aldus ontsliep deze vrome dienaar in de Heere.

36. 25 augustus 1568. **Begin van de derde godsdienstoorlog.** –

De vrede van Longjumeau werd niet geëerbiedigd. Het heeft tot gevolg gehad dat de protestanten, die geen enkele veiligheid hebben verkregen, aangevallen werden door opgezweepte bevolkingen, en afgeslacht in 1568 in de steden van Parijs, Lyon, Bouiges, Troyes, Auxerre, Isoudun, Roaen, Amiens, Blois, Orléans, Sisteron, Saint-Leonard en in de andere plaatsen. **Volgens de verklaring van historieken van hun partij, werden tienduizendtal Hugenoten gedood in de zes maanden die het vredesverdrag hebben gevolgd.**

37. Moord te Blois

[JAAR 1568.]

In dat jaar werden te Blois, in Frankrijk, omtrent twee honderd (200) hervormde christenen op deerlijke wijze vermoord, volgens het bevel van de koning, op de plaats waar zij waren samengekomen om Gods Woord te horen, en wel zonder aanzien van persoon, geslacht of ouderdom.

38. 1569. Executie in Parijs van **Nicolas Croquet, en Philippe en Richard van Gastines,** vader en zoon, kooplieden in Parijs. –

Zij worden door het Parlement veroordeeld; „omwille van overtredingen, gepreekt, vergaderd en avondmaal. Het vonnis wordt uigevoerd in place de Grève om gehangen te worden, hun huizen afgebroken en bovendien grote boetes.

Uit: HISTOIRE CHRONOLOGIQUE DE L'ÉGLISE PROTESTANTE DE FRANCE.

Nicolaas Croquet,

Filippus en Richard de Gastines, vader en zoon

[JAAR 1569]

Van hetgeen er met deze drie Godzalige mannen in de gevangenis plaats had, weet men weinig, aangezien de raad dit geheel geheim hield. Alleen is bekend, dat zij met hun drieën zeer vrijmoedig waren, en hun geloof, ofschoon men hen graag daartoe gebracht had, niet wilden laten varen. Uit het vonnis dat over hen werd uitgesproken, kan men genoeg zien, waarom zij moesten sterven, en hoe men gehandeld heeft met hun bezittingen, zoals wij hier van woord tot woord zullen verhalen.

"Men doet weten," zegt het vonnis "dat, omdat Nicolaas Croquet, Filippus en Richard, vader en zoon, hier tegenwoordig, hun samenkomsten, predikatiën, avondmaalsvieringen en andere zaken meer, die in hun stukken vermeld staan, gehouden hebben ten huize van de bovengenoemde Gastines, in de straat St. Denis, in de vijf witte kruizen, zij veroordeeld zijn door het hof om opgehangen en geworgd te worden, ieder aan een afzonderlijke galg, voor het stadhuis alhier, en dat daarna hun lijken zullen worden vervoerd voor het gerecht van deze stad.

Voorts worden nog de voornoemde Croquet en de Gastines veroordeeld tot een boete, in de eerste plaats de Gastines van twee duizend Parijse ponden, die op de volgende wijze zullen worden besteed. Vooreerst zullen de vier biddende orden van deze stad daarvan ontvangen

twee honderd Parijse ponden. De kinderen der Heilige Drievuldigheid zullen daarvan hebben eveneens twee honderd Parijse ponden, en ook tweehonderd zulke ponden te besteden aan de bekeerde zondaresen. Aan de rood geklede kinderen twee honderd Parijse ponden; aan de Ave Maria-dochters insgelijks twee honderd Parijse ponden. De Heilige Geest-kinderen zullen ten deel vallen twee honderd Parijse ponden en de anderen ook twee honderd dergelijke ponden, terwijl het overige van deze twee duizend ponden zal geschonken worden aan de weeskinderen van de stad Parijs.

Verder, de genoemde Croquet zal ook betalen tweeduizend Parijse ponden. Daarenboven beveelt het genoemde hof, dat het bedoelde huis, de vijf witte kruizen genaamd, waarin de predicatiën vergaderingen en avondmaalsvieringen hebben plaatsgehad, zal verbeurd verklaard en afgebroken worden. Het hout, ijzer en slotwerk, dat daarvan zal komen, zal worden verkocht, en van dit geld zal men een gebeeldhouwd kruis kopen, waarop een koperen plaat zal gehecht worden, waarin de lieden van het afbreken van dit huis zal vermeld staan; terwijl de gelden, die dan nog van de verkoop zullen overblijven, ter ere van God aan de armen zullen worden uitgedeeld. Deze genoemde plek zal een gemene plaats blijven tot in eeuwigheid.

Voorts wordt ieder verboden, van welke rang of staat hij ook zij, daar te eniger tijd op te bouwen, op een boete van zes duizend Parijse ponden ten bate des konings, benevens de toepassing van lichaamsstraf.

Verder heeft het hof bevolen, dat men zal uitspreken, zingen en bedienen tot in eeuwigheid, in de St. Oppertuynkerk van deze stad, een grote mis van het heilige sacrament des altaars, en wel iedere week op deze dag; en opdat deze mis aldus worde voortgezet, heeft het hof aan de kerk van St. Oppertuyn toegewezen de som van twee duizend Parijse ponden, die zullen worden genomen van de voorhanden zijnde roerende en onroerende goederen van de genoemde gevangenen, nadat de gelden, die bovengenoemd zijn, daarvan zullen zijn afgetrokken.

Het hof verklaart ook alle bezittingen van de beklaagden voor verbeurd, waarvan zes honderd ponden rentegevend zullen worden belegd tot onderhoud van de vrouwen en kinderen der genoemde gevangenen.

En aangezien zich Groquet verstout heeft, te laten prediken in het dorp St. Pris heeft het hof bevolen aan de genoemde dorpskerk acht honderd Parijse ponden en aan de koster van die kerk vier honderd zulke ponden op te leggen.

Aldus gedaan in het paleis te Parijs op Donderdag de 30ste Juni 1569."

Dit vonnis werd op die zelfde dag uitgevoerd op de plaats de Grève. Croquet en de Gastines verwonderden zich in genen dele over de vreemde verdeling van hun bezittingen, noch over de erfgenamen daarvan, aangezien zij zich al lang met dit denkbeeld hadden verzoend.

Na hun dood werden hun lijken afgenomen, en met een kar naar de galg van Monfaçon gebracht, om aldus het bloedige vonnis van de vijanden Gods te voleindigen.

39. Pierre Hamon; Geboren te Blois in 1530. Auteur van diverse boeken in de 16^e eeuw. Hij is in dienst geweest van Charles IX als secretaris van een Raad van Bestuur, sinds 1564. Hij werd geëxecuteerd op 7 maart 1569.

Mr. Pieter Hamon van Blois

[Jaar 1569]

Mr. Pieter Hamon was een uitmuntend schrijver, gelijk zijn boek over die stof, dat hij heeft uitgegeven, genoeg bewijst. Wegens zijn kunde werd hij geroepen om zelfs koning Karel de IX te leren schrijven, die hem daarna ook verhief tot zijn secretaris. Daar hij een gelovig man was, werd hij in zijn woning door enige beambten, die hem en alle gelovigen vijandig waren, gevangen genomen, niettegenstaande hij de vrijbrief van de koning liet zien. Het gerucht liep, dat deze beambten belast waren naar zekere geschriften in het huis van Hamon te zoeken, die enige redenen en handelingen inhielden, die hij met de koning gehad had, en door hem in schrift waren gebracht. Onder andere zochten zij naar zeker versje, op de spreuk van de koning gemaakt, welke spreuk was: *Pietate de justitia*, dat is: *Godzaligheid en gerechtigheid*. Toen Hamon nu gevankelijk naar de kerker van het paleis werd geleid, en in die tijd vele open brieven van de koning in zijn voordeel ontving, kon hem dat toch niet baten, maar werd hij na weinige maanden op de plaats de Grève te Parijs omgebracht.

Voor men hem doodde, moest hij voor zijn ogen zien verbranden al de genoemde geschriften, alsook zijn afgebeden proces, dat, evenals zijn andere zaken het onderzoek konden doorstaan, genoegzaam zijn onschuld bewees. Daarna bad hij vurig, dat, indien er iemand zich onder de omstanders bevond, die in betrekking stond tot de koning, deze voor hem zou getuigen, dat hij in de ware kennis en met de ware zuivere belijdenis des geloofs was gestorven, en steeds een getrouw onderdaan van zijn heer de koning was geweest. Tot een eeuwige gedachtenis daarvan wierp hij zijn zakdoek, daar hij niets anders in de hand had, onder de omstanders. Daarna troostte hij zich in God, en begon enige psalmen te zingen. Aldus werd hij gewurgd, waarover vele vromen zich bedroefden en de goddelozen zich verheugden.